This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

ANDOVER-HARVARD LIBRARY
AH 5YKQ Q

HARVARD
DIVINITY
SCHOOL
Andover-Harvard
Theological Library

4584
9

DE VERHOUDING VAN JEZUS TOT DE MOZAISCHE WET

VOLGENS

DE SYNOPTISCHE EVANGELIEN.

DE VERHOUDING VAN JEZUS TOT DE MOZAISCHE WET

VOLGENS

DE SYNOPTISCHE EVANGELIEN.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD

VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID

AAN DE

HOOGESCHOOL TE GRONINGEN,

OP GEZAG VAN DEN

Rector Magnificus

EVERT JAN DIEST LORGION,

THEOL. DOCT. EN BUITENGEWOON HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER GODGELEERDHEID,

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

DOOR

BARTHOLD THEODOOR WILHELM VAN HASSELT,

VAN ZUIDWOLDE,

S. M. CAND.

den 1 October 1863, te 12 uur.

TE GRONINGEN, BIJ

F. WILKENS.

1863.

GEDRUKT BIJ A. L. SCHOLTENS, TE GRONINGEN.

VERHANDELING

OVER

DE VERHOUDING VAN JEZUS TOT DE MOZAISCHE WET

VOLGENS

DE SYNOPTISCHE EVANGELIEN.

DOOR

B. Th. W. VAN HASSELT.

TE GRONINGEN, BIJ
F. WILKENS.

1863.

BS
2417
.L3
H2

AAN

MIJNE OUDERS.

VOORREDE.

Het is mij, bij het verlaten der Hoogeschool, meer dan pligtpleging, het is mij behoefte, openlijk hulde te brengen aan de hooggeschatte mannen, die mijne getrouwe leidslieden op den weg der wetenschap geweest zijn gedurende mijn academisch leven, en mij, in mijne voorbereiding tot de evangelie-bediening, met nooit genoeg te waarderen belangstelling hebben ter zijde gestaan.

Vergeet ik daarbij niet, wat ik verschuldigd ben aan het voortreffelijk voorbereidend onderwijs, dat mij te Sneek van den te vroeg gestorvenen COSTERUS *ten deel viel, nog meer gevoel ik mij verpligt aan hen, wier hooger onderwijs en leiding ik aan de Hoogeschool te Groningen heb mogen genieten.*

Hooggeleerde Heeren, Hoogleeraren in de Wis- en Natuurkundige en in de Letterkundige Faculteit! ontvangt openlijk de welgemeende betuiging mijner erkentelijkheid, en wilt verzekerd zijn, dat ik steeds in aandenken zal houden, wat ik aan Uwe lessen verschuldigd ben.

Maar bovenal gevoel ik mij gedrongen, mijn innigen en hartelijken dank te brengen aan de Hoogleeraren in de Godgeleerdheid, P. HOFSTEDE DE GROOT, L. G. PAREAU, W. MUURLING *en* E. J. DIESTLORGION.

Indien ik mij met eenige vrucht op de beoefening der godgeleerde wetenschap heb mogen toeleggen, en eenige hope mag voeden, dat ik eens als evangelie-dienaar in de Nederlandsche Hervormde Kerk niet zonder vrucht zal mogen werkzaam zijn, ik ben het, voor een groot deel, aan U en Uw onderwijs verpligt.

Menig bewijs van welwillendheid en vriendschap viel mij daarenboven van U allen ten deel; niet het minst van U, Hooggeleerde HOFSTEDE DE GROOT *en* MUURLING! *Wat Gij inzonderheid, hooggeschatte* MUURLING! *gedurende mijn geheelen academietijd voor mij geweest zijt, en hoe bereidwillig Gij mij met raad en daad hebt bijgestaan, niet alleen bij het schrijven van dit proefschrift, maar altijd en in alle opzigten, kan ik niet in woorden uitdrukken.*

Ook mag ik deze gelegenheid niet laten voorbijgaan, om mijn hoogvereerden Neef, den Hoogleeraar Dr. A. KUENEN, *te Leiden, openlijk mijne erkentelijkheid te betuigen voor de belangrijke wenken, die hij aangaande den inhoud en de bewerking van mijn proefschrift, met voorkomende vriendschap, mij heeft willen mededeelen.*

Wie Gij ook zijt, die mij op eenigerlei wijze in mijne studien behulpzaam waart, ik hoop ten allen tijde met de daad te toonen, dat het een levendig gevoel van opregte dankbaarheid is, 't welk mij omtrent U vervult.

En Gij, mijne vrienden, vaartwel!

INHOUD.

INLEIDING . . . . . bl. 1.

EERSTE DEEL.

EXEGETISCH ONDERZOEK DER PLAATSEN, WAAR JEZUS ZICH IN WOORD OF DAAD UITSPREEKT OVER ZIJNE VERHOUDING TOT DE MOZAISCHE WET.

§ 1. Jezus en de sabbat . . . . . bl. 4.
§ 2. Jezus en het vasten . . . . . » 18.
§ 3. Jezus en de echtscheiding . . . . . » 28.
§ 4. Jezus en de eed . . . . . » 37.

§ 5. JEZUS en het *Κορβᾶν*, het wasschen van handen en schotels, en de spijs- en reinigingswetten. bl. 44.
§ 6. JEZUS en de tienden, het offeren en het vertoonen aan den priester . . . . . » 54.
§ 7. JEZUS en de bevelen van hen, die op den stoel van MOZES zitten . . . . . » 60.
§ 8. JEZUS en de rijke jongeling . . . . . » 62.
§ 9. JEZUS, de geboden der wet tot den hoofdinhoud der wet terugbrengende . . . . . » 70.
§ 10. JEZUS, de vervuller der wet . . . . . » 78.

TWEEDE DEEL.

DE VERHOUDING VAN JEZUS TOT DE MOZAISCHE WET VOLGENS HET EXEGETISCH ONDERZOEK NADER BESCHOUWD EN ONTWIKKELD.

§ 1. Verschillende voorstellingen van JEZUS' verhouding tot de mozaïsche wet . . . . . bl. 100.
§ 2. Toetsing van die voorstellingen aan het exegetisch onderzoek . . . . . » 109.
§ 3. JEZUS' verhouding tot de mozaïsche wet volgens het exegetisch onderzoek . . . . . » 117.
§ 4. JEZUS' verhouding tot de mozaïsche wet, geen bepaald vijandige . . . . . » 132.
§ 5. JEZUS' verhouding tot de mozaïsche wet, eene geheel eenige . . . . . » 139.

DERDE DEEL.

DE UITKOMST VAN HET EXEGETISCH ONDERZOEK GETOETST AAN DE VERHOUDING VAN HET JUDAEO-CHRISTIANISME EN VAN HET PAULINISME TOT DE MOZAISCHE WET.

§ 1. De verhouding van het Judaeo-Christianisme tot de mozaïsche wet . . . . . bl. 148.

§ 2. De verhouding van het Paulinisme tot de mozaïsche wet . . . . . » 153.

§ 3. De uitkomst van het exegetisch onderzoek door beider verhouding bevestigd . . . . . » 160.

VERBETERINGEN.

Bl. 31, 33, 37 staat: דְּמַר, moet zijn: דָּמָר.
„ 132 „ § 3, „ „ § 4.

DE VERHOUDING VAN JEZUS TOT DE MOZAISCHE WET

VOLGENS

DE SYNOPTISCHE EVANGELIEN.

INLEIDING.

Welke was de verhouding van JEZUS tot de wet van MOZES? Ziedaar eene vraag, die de Christelijke Kerk in den eersten tijd van haar bestaan in beweging heeft gebragt, en ook nu nog op de meest verschillende wijze beantwoord wordt. Er zijn, die beweren, dat JEZUS geen tittel of jota der wet krachteloos heeft verklaard; anderen, dat hij geheel boven de wet stond, en slechts uit accommodatie zich aan hare voorschriften onderwierp. Sommigen meenen, dat hij de geschrevene wet van MOZES heeft willen handhaven, met verwerping van de latere toevoegselen (de paradosis); anderen, dat hij de afschaffing der ceremoniele wet beoogde, met vaststelling van de zedewet.

Blijkt uit dit verschil van gevoelen reeds de belangrijkheid van bovengenoemde vraag, het zal dan ook niet noodig zijn haar gewigt breed uit te meten. Ik wijs slechts hierop. Door hare juiste beantwoording wordt de persoon van JEZUS beter gekend, omdat zij hem plaatst in het licht van zijn tijd; daardoor wordt tevens eene bijdrage tot meerdere kennis van het „Urchristenthum" geleverd, en de geschiedenis van geheel het apostolische tijdvak opgehelderd.

De belangrijkheid van dit onderwerp lokte mij uit, mijne krachten er aan te beproeven ter bearbeiding van een academisch proefschrift.

Over de wijze, waarop ik het gemeend heb te moeten behandelen, kan ik kort zijn, daar zij uit de inhoudsopgave genoegzaam blijkt.

Het eerste deel behelst een exegetisch onderzoek naar de verhouding van JEZUS tot verschillende wetsbepalingen afzonderlijk. In het tweede trek ik uit de slotsommen van dit exegetisch onderzoek een tweeledig resultaat: *negatief*, welke de verhouding van JEZUS tot de mozaïsche wet niet kan geweest zijn, en *positief*, hoe ik, op grond van mijn exegese haar meen te moeten voorstellen. Het derde deel, waarin ik de uitkomst van het exegetisch onderzoek tracht te staven, door haar te toetsen aan de verhouding van de Joodsche Christenen en van het Paulinisme tot de mozaïsche wet, heb ik aan de vorige deelen toegevoegd, omdat, naar ik meen, eene regte voorstelling van JEZUS' verhouding tot de wet de elementen moet bevatten, waaruit zoowel het Judaeo-Christianisme als het Paulinisme kan worden verklaard, zal zij den toets der waarheid kunnen doorstaan, en over de geschiedenis van geheel het apostolische tijdvak licht verspreiden.

Als bronnen voor mijn onderzoek heb ik alleen de synoptische evangelien gebruikt. Van het JOHANNES-evangelie heb ik geen gebruik gemaakt, 1°. omdat ik, bij den tegenwoordigen stand der wetenschap, dat evangelie niet als eene

bron mogt beschouwen, waaruit men voor dergelijk onderwerp even veilig kan putten, als uit de Synoptici; 2°. omdat het zeer weinig bevat, dat op dit onderwerp betrekking heeft; en 3°. omdat, wat het geeft, mij toeschijnt, niet overeen te stemmen met de data der drie eerste evangelien.

Hoe ik de synoptische evangelien, in verhouding tot elkander, heb gemeend te moeten gebruiken, zal bij het exegetisch onderzoek, ook zonder nadere verklaring, terstond in het oog vallen.

Geheel mijn arbeid onderwerp ik met bescheidenheid aan het oordeel en de billijkheid van deskundigen.

EERSTE DEEL.

EXEGETISCH ONDERZOEK DER PLAATSEN, WAAR JEZUS ZICH IN WOORD OF DAAD UITSPREEKT OVER ZIJNE VERHOUDING TOT DE MOZAISCHE WET.

§ 1. JEZUS EN DE SABBAT.

Bij het exegetisch onderzoek der plaatsen, waar JEZUS zich in woord of daad uitspreekt over zijne verhouding tot de mozaïsche wet, vestigen wij het eerst onze aandacht op Marc. II: 23—28, met de parallelen Matth. XII: 1—8 en Luc. VI: 1—5, waar verhaald wordt, hoe Jezus zijne leerlingen tegen de Farizeërs verdedigde over iets, door hen op een sabbat verrigt.

Bij veel overeenkomst, bestaat er groot verschil in de wijze, waarop de drie evangelisten ons dit verhaal mededeelen. Ik meen mij bij voorkeur aan het berigt van Mc. te moeten houden.

Vergelijkt men toch de drie verschillende verhalen naauwkeurig, dan trekken de volgende afwijkingen onze aandacht.

a. Bij Mc. leest men (vs. 23) *οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἤρξαντο ὁδὸν ποιεῖν τίλλοντες τοὺς στάχυας*, terwijl Mt. (vs. 1) het *ὁδὸν ποιεῖν* niet vermeldt, maar daarentegen doet uitkomen, dat de leerlingen de aren ook *aten*, en Lc. (vs. 1) nog bovendien verhaalt, dat zij ze *wreven met de handen.*

b. Mc. heeft (vs. 24) *τί ποιοῦσιν τοῖς σάββασιν ὃ οὐκ ἔξεστιν;* Lc. leest *ὃ οὐκ ἔξεστιν τοῖς σάββασιν* (vs. 2); Mt. *ὃ οὐκ ἔξεστιν ἐν σαββάτῳ* (vs. 2).

c. Mt. en Lc. hebben niet de woorden *ὅτε χρείαν ἔσχεν* van Mc. vs. 25, noch

d. de bijzonderheid, door Mc. (vs. 26) vermeld, dat ABJATHAR hoogepriester was, toen DAVID in het huis Gods ging.

e. Eindelijk vindt men alleen bij Mt. (vs. 5—7) 1°. een beroep van JEZUS op de handelwijze der priesters, 2°. de verklaring van JEZUS: „Hier is meer dan de tempel," en 3°. zijne bestraffende woorden: „Doch hadt gij geweten wat het zegt: *Ἔλεος θέλω καὶ οὐ θυσίαν*, gij zoudt de onschuldigen niet hebben gevonnisd." Maar te vergeefs zoekt men bij hem, zoowel als bij Lc., naar den stelregel, door JEZUS, volgens Mc.(vs.27), uitgesproken *Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον.*

Niet moeijelijk is het, uit deze punten van verschil op te maken, bij wien wij het verhaal in zijn meest oorspronkelijken vorm aantreffen. Werd toch de handelwijze der leerlingen door JEZUS geregtvaardigd met een beroep op DAVID, die, door honger gedreven, van de toonbrooden *at*, dan is het te begrijpen, hoe ligt Mt. en Lc. konden meenen te moeten vermelden, dat JEZUS' leerlingen ook *aten;* maar dan wordt het evenzeer ongerijmd aan te nemen, dat Mc. het *eten* der leerlingen zou hebben verzwegen, als zijne bron daarvan melding had gemaakt. Hadden de beide anderen eenmaal, op grond van het *ἔφαγεν* van DAVID, het *tertium comparationis* tusschen zijne handelwijze en die der leerlingen gezien in het *eten*, en niet in het *ὁδὸν ποιεῖν τίλλοντες τοὺς στάχυας*, dan is het zeer

natuurlijk, dat zij de woorden ὁδὸν ποιεῖν (Mc. vs. 23) en ὅτε χρείαν ἔσχεν (Mc. vs. 25), als in hun oog overbodig, niet hebben overgenomen. Tevens is hiermede de verklaring gegeven, waarom zij het ποιεῖν τοῖς σάββασιν ὃ οὐκ ἔξεστιν hebben omgezet. Kon toch het ὁδὸν ποιεῖν τίλλοντες τοὺς στάχυας worden beschouwd als iets, dat op zich zelf ongeoorloofd was; het aren plukken was bij de wet (Deut. XXIII: 26) toegelaten, maar door de traditie tot die handelingen gebragt, welke op grond van Exod. XVI: 22 vv. op *sabbat* verboden waren [1]).

Mt. en Lc. hebben de historische onnaauwkeurigheid van Mc. (vs. 26) ἐπὶ Ἀβιάθαρ ἀρχιερέως [2]) verbeterd door die woorden weg te laten, maar verraden hierdoor hunne mindere oorspronkelijkheid [3]).

Mt. XII: 5—7 staat hier niet op zijne plaats. Wat toch vs. 5 en 6 betreft, het is zeer onwaarschijnlijk, dat JEZUS met een beroep op de handelwijze der priesters, en met de verklaring, dat hij meer was dan de tempel, de handelwijze zijner leerlingen zou geregtvaardigd hebben. Alleen dan kon JEZUS zich op de omstandigheid beroepen, dat de priesters in den tempel op sabbat den sabbat ontheiligden en nogtans onschuldig waren als dienaren van den tempel, ten bewijze, *a minori ad majus*, dat zijne leerlingen onschuldig waren, als wij aannemen, dat *aren plukken* een werk was in de dienst van JEZUS verrigt, waartoe evenwel niets ons dringt [4]).

[1]) Vergel. LIGHTFOOT, *Horae Hebraïcae* ad Mt. XII: 2.

[2]) Volgens 1 Sam. XXI: 2 was ACHIMELECH hoogepriester. Mc. heeft zich derhalve vergist. Over het ontstaan dier vergissing vgl. DE WETTE, *Kurzgef. Exeg. HB. zum N. T.* op Mc II: 26, MEIJER, *Krit. Exeg. Komm.* t. d. p. en *Bijbelsch Woordenboek*, art. ACHIMELECH.

[3]) Vergel. RÉVILLE, *Études critiques sur l'Évangile selon St. Matthieu*. p. 131.

[4]) De lezing μεῖζον, voor de Rec. μείζων, noopt ons niet, hier, met DE WETTE, liever aan de *messiaansche* werkzaamheid van JEZUS te denken, vergel. vs. 41.

Dat vs. 7: „Doch hadt gij geweten, wat het zegt: *Ik wil barmhartigheid en niet offer*, gij zoudt de onschuldigen niet hebben gevonnisd," hier vreemd klinkt, valt in het oog. Ook is het onmogelijk vs. 8, waar JEZUS zegt, dat de Zoon des menschen heer is van den sabbat, in verband met vs. 7 te rijmen. Let men bij dit alles op den zamenhang tusschen vs. 4 en vs. 8, dan is het zeer waarschijnlijk, dat de redactor van het MATTHEUS-evangelie er vs. 5—7 heeft bijgevoegd, gelijk hij meermalen doet [1]). Hij wist, dat JEZUS deze of dergelijke woorden bij de een of andere gelegenheid had gesproken [2]), en bragt ze nu bij dit verhaal te pas, op grond van de overeenkomst van inhoud. Welligt gaven ook de gelijkluidende woorden ἱερεῦσιν van vs. 4 en ἱερεῖς en ἱερῷ van vs. 5 hem aanleiding, om vs. 5 in verband met vs. 4 te brengen [3])

Eindelijk, en zie hier de laatste gronden, waarom ik mij uitsluitend aan het verhaal van Mc. meen te moeten houden: is de zamenhang tusschen Mc. II: 27 en vs. 28 onmiskenbaar, en mag men gerust beweren, dat althans de schrijvers der twee eerste evangelien den joodsch-christelijken bodem niet geheel en al hadden verlaten, dan is het een uiterst moeijelijk te verklaren raadsel, hoe Mc. de woorden: „De

---

1) B. v. H. V: 18–20, XII: 40, XIX: 11–12.

2) De woorden van Hosea VI: 6 (vs. 7) schijnt JEZUS meermalen tegen de Farizeërs aangehaald te hebben b. v. ook Mt. IX: 13. Vergel. RÉVILLE, t. a. p. p. 190.

3) BAUR, in zijne verhandeling over *Die Bedeutung des Ausdrucks: ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου*, geplaatst in het *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie* van A. HILGENFELD, 1860, beweert, dat Mc. het argument in Mt. XII: 5–7 vervat, heeft uitgelaten. Behalve de „epitomirende Methode" van Mc. voert hij als bewijs aan, dat „ihm vielleicht die eigene Argumentationsweise nicht klar geworden war" S. 289. Vreemd is het dan echter, dat diezelfde MARCUS wel begrepen heeft, volgens BAUR, S. 290, dat er, om vs. 28 te kunnen behouden, eene „Motivirung" noodig was niet alleen, maar ook *zelf* JEZUS eene „Motivirung" in den mond legde, en dat wel deze kernachtige spreuk: „De sabbat is om den mensch, niet de mensch om den sabbat."

sabbat bestaat om den mensch, niet de mensch om den sabbat," zoo gepast te dezer plaatse heeft ingelascht, terwijl de joodsch-christelijke gevoelens, niet het minst door den eersten evangelist omheisd, de weglating van dezen stelregel genoegzaam doen begrijpen.

Leggen wij derhalve Mc. II: 23—28 voor ons, dan hebben wij twee vragen te beantwoorden: waarvan beschuldigen de Farizeërs de discipelen, en hoe worden deze door JEZUS geregtvaardigd?

Zij worden beschuldigd op sabbat iets gedaan te hebben, dat op zich zelf reeds ongeoorloofd was (vs. 24[b]), terwijl uit vs. 23 blijkt, dat hunne misdaad hierin bestond, dat zij zich *een weg gebaand hadden* door aren af te plukken, en dat nog wel op sabbat [1]).

Tegen deze opvatting kan men zwarigheden inbrengen. Hoe, vraagt men, zou JEZUS met zijne discipelen zoo maar midden door het gezaaide zijn gegaan, en zou het afplukken van eenige aren voldoende zijn geweest om een weg te banen? Deze zwarigheden moet men echter veeleer zoeken weg te nemen door iets te onderstellen, dat in zich zelf geen onwaarschijnlijkheid behelst en het verhaal van Mc. zoo als het daar ligt onaangetast laat, in plaats van *ὁδὸν ποιεῖν τίλλοντες τοὺς στάχυας* te vertalen: *al voortgaande aren te plukken*, door zonder eenigen grond te verzekeren, dat Mc. II: 23[b] op den vasten regel: „in het N. T. wordt het hoofdbegrip steeds door het verbum uitgedrukt en het nevenbegrip door het participium," [2]) een

---

[1]) Vgl. MEIJER, t. d. p. De meening van DE WETTE en anderen, die beweren, dat *ὁδὸν ποιεῖν τίλλοντες* hetzelfde is als *ὁδὸν ποιοῦντες τίλλειν*, en *ὁδὸν ποιεῖν* hetzelfde als *ὁδὸν ποιεῖσθαι*, brengt het verhaal van Mc. in overeenstemming met dat van Mt. en Lc. Zij moet echter worden afgewezen, omdat *ὁδὸν ποιεῖν* geheel iets anders is dan *ὁδὸν ποιεῖσθαι*. Dit laatste beteekent *gaan*, het eerste een *weg banen*. Vgl. de Lexica. Ook is het tegen het spraakgebruik des N. T. om het hoofdbegrip door het part. en het nevenbegrip door het verbum uit te drukken. Vgl. WINER, *Grammatik des Neutest. Sprachidioms*, 6e *Aufl.* S. 316, en MEIJER t. d. p.

[2]) Vgl. WINER S. 316.

uitzondering maakt, en dat *ὁδὸν ποιεῖν* althans éénmaal in het N. T. de beteekenis heeft van *ὁδὸν ποιεῖσθαι*. En dan mag men, wat de genoemde zwarigheden betreft, vragen, waarom wij niet met MEIJER aan een voetpad zouden mogen denken, dat hier en daar was digt gewassen, te meer, omdat deze onderstelling ten minste ook eenigzins door het *παραπορεύεσθαι* wordt geeischt [1]), en of het een ongerijmdheid is aan te nemen, dat de leerlingen de aren hebben afgeplukt om ze niet mede te vertreden? Zelfs toegegeven de onmogelijkheid, dat *στάχυς* t. d. p. als *pars pro toto* is gebruikt, en *τίλλειν* hier derhalve ook niet de beteekenis van *uittrekken* kan dragen. [2])

Met het oog op de gehechtheid van de discipelen aan de wet, is het, m. i., ook nog meer waarschijnlijk, dat ze, daar ze zich naar een of ander oord moesten begeven en zich daarheen een weg *moesten* banen door het gezaaide, en alzoo door de *noodzakelijkheid* gedreven werden eenige aren af te plukken, iets deden, dat hun door de Farizeërs als eene misdaad werd aangewreven, maar dat eigenlijk geene misdaad kon genoemd worden, dan dat zij zonder die noodzakelijkheid den sabbat zouden hebben overtreden. Het is waar, zij plukten wel aren op sabbat, waarop alle werk, ja ook het aren lezen verboden was. Maar het blijft nog de vraag, of de leerlingen zich bewust waren, door eenige aren, die hun in den weg stonden, af te plukken, tegen het voorschrift te zondigen, dat het aren *lezen* verbood. Dat de Farizeërs hun sabbatschennis verweten, is althans geen bewijs, dat zij zelve het zoo beschouwd hebben. Geheel iets anders daarentegen is het, of zij, ook al waren zij hongerig, zonder zich zelve te beschuldigen, aren zouden afgeplukt en *gegeten* hebben, welke bezigheid èn veeleer tot de klasse van

---

[1]) Vgl. MEIJER t. d. p.

[2]) Opmerkelijk is het echter, dat de LXX קָטַם steeds door *τίλλειν* overzetten.

het aren lezen kon gebragt worden, èn ten minste niet door dergelijke noodzakelijkheid kon worden verschoond.

Hoe het ook zij, de Farizeërs beschuldigen de leerlingen van deze twee misdrijven: het doen van iets *ongeoorloofds*, en van *sabbatschennis*, en deze tweeërlei beschuldiging wordt door JEZUS weêrlegd. De eerste, door hen op DAVID te wijzen, die — en dit zouden zij dan ten minste wel iets ongeoorloofds moeten noemen — zelfs toonbrooden at, toen ook hij door den *nood* (ὅτε χρείαν ἔσχεν) gedreven werd [1]).

De tweede beschuldiging ontzenuwt hij door de woorden in vs. 27 en vs. 28 vervat. Bij deze weêrlegging bepalen wij ons nu meer in het bijzonder, omdat zij het punt betreft, dat wij hebben te onderzoeken.

JEZUS laat het daar, of de discipelen werkelijk de sabbatswet overtreden hebben. Zijne leerlingen van schuld vrij te pleiten met de spitsvindigheden der Farizeërs, is niet de handelwijze van den Meester. Hij spreekt een stelregel uit, waardoor het gedrag zijner leerlingen geregtvaardigd wordt, maar waarin hij tevens doet uitkomen, in welk licht de sabbat en alle wetten, ja alles (vgl. καὶ, vs. 28) door den mensch moet worden beschouwd, en strooit daarmede een zaad, waarvan wij de vruchten zien in PAULUS, als deze (1 Cor. III: 22) aan de Korinthiërs schrijft: „Hetzij Paulus, hetzij Apollos, hetzij Kefas, hetzij wereld, hetzij leven, hetzij dood, hetzij tegenwoordige, hetzij toekomende dingen, het is alles het uwe." De regel luidt: τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον, waaruit volgt (ὥστε), dat de υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου κύριός ἐστιν καὶ τοῦ σαββάτου. „De Zoon des menschen is heer van den sabbat," d. i. hij heeft de magt, wetsbepalingen omtrent het houden van den sabbat op te volgen of niet op te volgen, en zijne leerlingen —

---

[1]) Bij DAVID was de nood *honger;* bij de discipelen bestond de noodzakelijkheid *hierin*, dat zij zich naar eene bepaalde plaats moesten begeven.

dit volgt reeds uit de aanleiding, welke JEZUS had, om zich over den sabbat uit te spreken — hebben, als *zijne* leerlingen, diezelfde bevoegdheid. Dit laatste springt mede in het oog, als wij opmerken, dat vs. 27, blijkens ὥστε, de grond is, waarop JEZUS bewering van vs. 28 rust. De regel, in dit vs. vervat, doet ons vs. 28 eerst regt verstaan, en verspreidt dien ten gevolge een helder licht over JEZUS' verhouding tot den sabbat. Wij zien er uit, waarom de Zoon des menschen heer is van den sabbat, maar daarmede tevens, waarom *zijne* leerlingen, ja al *zijne volgelingen* geroepen zijn en vrijheid hebben, over den sabbat te heerschen.

Wat beteekenen toch de woorden: „De sabbat is om den mensch, niet de mensch om den sabbat?" Eenvoudig dit: de sabbat is middel, dat dienen moet om den mensch aan zijne bestemming te doen beantwoorden. Niet de *sabbat*, maar de *mensch* d. i. *mensch te wezen* is het doel, dat door den mensch bereikt moet worden. Hieruit volgt, dat men, volgens JEZUS, dan slechts de sabbatswet had in acht te nemen, als de sabbatsviering strekken kon om dat doel naderbij te komen. Wist men derhalve, welke de bestemming was van den mensch, en zocht men die bestemming steeds te bereiken, dan zou men weten, wanneer de sabbatswet al of niet moest gehouden worden.

Hij, de Zoon des menschen, in wien de idee van mensch eene werkelijkheid was geworden, die derhalve wist, welke 's menschen bestemming was, en haar zonder eenige afwijking wilde bereiken, JEZUS was dus heer ook van den sabbat [1]).

---

[1]) Wij laten de vraag, of JEZUS met de uitdrukking „*Zoon des menschen*" zijne messiaansche waardigheid wilde aangeduid hebben t. d. p. onaangeroerd. De uitdrukking wordt hier gebezigd met het oog op vs. 27. Bedenkt men, dat het tweede ὁ ἄνθρωπος niet maar beteekent *mensch* in het algemeen, maar het *mensch zijn*, de *idee van mensch*, dan moeten de woorden ὁ υἱὸς

Is JEZUS, de volmaakt regtvaardige, getrouw gebleven aan zijne roeping, om wat in hem zelven leefde in anderen te doen leven, en alzoo allen te brengen tot dat rijk, waarvan hij de stichter was, dan geven allen die hem volgen door die daad getuigenis, in dezelfde rigting hetzelfde doel te willen najagen, naar hetwelk de Zoon des menschen zonder eenige afwijking heeft gestreefd en dat hij volkomen heeft bereikt; weshalve ook zij dezelfde *κυριότης τοῦ σαββάτου* mogen en moeten uitoefenen.

De verhouding van JEZUS tot de sabbatswet komt, op grond van Mc. II: 23—28, dus hierop neer: *hij is heer van den sabbat, en wil, dat al zijne volgelingen diezelfde heerschappij zullen uitoefenen, namelijk aan de wet gehoorzamen, als de sabbatsviering strekken kan den mensch aan zijne bestemming te doen beantwoorden, maar tevens vrijheid gevoelen, om de wet te overtreden, als hare naleving dat doel niet kan bevorderen.*

τοῦ ἀνθρώπου, zal JEZUS eene juiste gevolgtrekking gemaakt hebben, iemand te kennen geven, *die aan de idee van mensch beantwoordt.* Verg. ook C. W. VAN DER POT, *Iets over den zin en de kracht der benaming, de Zoon des menschen*, *Waarheid in Liefde*, 1846, I, met wien ik evenwel niet instem, als hij bl. 91 beweert, dat JEZUS met de woorden *κύριος τοῦ σαββάτου* wil zeggen, dat hij den sabbat *niet meer behoefde* als een middel ter voorbereiding. Verkeerd verklaart DE WETTE „Herr des religiösen Lebens," en MEIJER „Repräsentant der Menschheit," omdat uit het verhaal geenszins blijkt, dat JEZUS zijnen leerlingen *verlof heeft gegeven*, dat werk te verrigten, twelk in der Farizeërs oog sabbatschennis was, en uit vs. 28 in verband met vs. 27 moet worden afgeleid, dat zijne leerlingen als *zijne volgelingen* zelve over den sabbat mogten heerschen.

Prof. TIDEMAN, *W. in L.* 1862, III, bl. 571 omschrijft den zin van Mt. XII: 6–8 aldus: „Ben ik, de Christus, meer dan het heiligdom, gij zoudt u geene aanmerking veroorloofd hebben, zoo geen valsche godsdienstijver u vervoerde. Want de Christus, gij weet en leert het zelf, is Heer ook van den sabbat." Hij zoekt alzoo de kracht van het geheele betoog hierin, dat JEZUS de *Christus* is. Maar als daarbij ontkend wordt (bl. 570) dat Mc. II: 27 licht kan verspreiden over Mt. XII: 8, dan mag men vragen: met welk regt?

De waarheid van dit resultaat zal bevestigd worden als wij aantoonen, dat JEZUS altijd, met woord en daad, ten aanzien van de sabbatswet, dezen regel volgt en wil gevolgd hebben.

Volgens de synoptische evangelien handelt JEZUS nu eens overeenkomstig de sabbatswet, dan weêr in strijd met die wet. De vraag komt bij ons op, vanwaar die tegenstrijdige handelwijze? Wij moeten het antwoord zoeken in de daad, door welke te verrigten JEZUS overeenkomstig de wet handelt òf ook met hare bepalingen in strijd komt, en verder in de woorden, waarmede JEZUS dergelijke daden regtvaardigt. Uit dit een en ander zullen wij tevens nog duidelijker kunnen zien, dat JEZUS zulk eene verhouding tot de wet niet wilde voor zijn persoon alleen, maar ook voor anderen.

Vragen wij derhalve: wanneer houdt JEZUS den sabbat? dan moeten wij eerst weten, in welk opzigt hij den sabbat houdt. Het antwoord op deze laatste vraag geven ons plaatsen, als Mc. I: 21, Mc. VI: 2, Lc. IV: 16, 31, Lc. VI: 6, Lc. XIII: 10. JEZUS houdt den sabbat, want hij bezoekt geregeld (vgl. Lc. IV: 16 *κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ*) de synagoge en hij leert aldaar. En hiermede is de eerste vraag tevens beantwoord. JEZUS houdt den sabbat, wanneer zijne viering hem dienen kan menschen te onderwijzen in de dingen Gods en hen alzoo ook daardoor te vormen tot kinderen van God. JEZUS houdt den sabbat en wil dat men dien houdt, wanneer men door zijne viering steeds meer God kan leeren kennen en alzoo ook daardoor steeds meer kan gebragt worden tot geheele toewijding aan God. Dat JEZUS ook zelf daarom den sabbat vierde, mogen wij, met het oog op Lc. II: 46, evenzeer uit de genoemde plaatsen afleiden.

Beschouwen we met deze vragen voor ons die plaatsen, waarin JEZUS wordt gezegd de sabbatswet overtreden te hebben, dan bevinden we, dat zijne overtreding bestond in het *genezen* op sabbat, — zie Mc. III: 1—6 (met de parallelen

Mt. XII: 9—14 en Lc. VI: 6—11), Lc. XIII: 10—17, Lc. XIV: 1—6, — 'tgeen evenwel in de wet van MOZES niet met zoo vele woorden verboden, maar door de traditie tot de מְלָאכָה, (het verboden werk op den sabbat, Exod. XX: 10) gebragt was [1]).

Verre is het echter van JEZUS, om met dit argument, dat het slechts een mondeling verbod was, de belagers van het geoorloofde zijner handelwijze te overtuigen. Behalve dat zulk een onderscheid tusschen *wet* en *paradosis* als zoodanig nooit door JEZUS is gemaakt [2]), had hij krachtiger en edeler wapen. Voordat hij de kranken geneest tast hij zijne bespieders in het geweten met eene vraag, die zij onmogelijk ontkennend kunnen beantwoorden: „Is het op sabbat geoorloofd wel te doen, of kwaad te doen; een leven te behouden, of te dooden?" Zóó spreekt JEZUS hun aan, en hij heeft hiermede overwonnen. Want, al zijn hunne harten te verhard (Mc. III: 5) om zijne handelwijze te billijken, hoewel JEZUS ook reeds getracht had hun menschelijk gevoel op te wekken door den kranke in hun midden te laten komen, ja, al gaan zij spoedig uit om hem te verderven, toch kunnen ze zich niet tegen hem verzetten, op het oogenblik, dat hij den kranke geneest.

Wat men uit de genezingen op sabbat, in de aangehaalde plaatsen medegedeeld, kan afleiden ten aanzien van JEZUS' verhouding tot de sabbatswet, dit wordt door hem zelven duidelijk uitgesproken met de grondstelling, vervat in de vraag, waarmede hij zijne vijanden tot zwijgen bragt. Die

---

[1]) Dat het genezen op sabbat daarom als bij de *wet* verboden werd beschouwd, blijkt, in genoemde plaatsen, uit het booze opzet, waarmede de Farizeërs JEZUS bespieden, uit den toorn van den overste der synagoge en uit diens woorden tot de schare gerigt (Luc. XIII: 14); zie verder LIGHTFOOT ad Mt. XII: 10.

[2]) Vergel. o.a. Mc. VII: 8, 9 en Mt. XV: 6 met Mc. VII: 15, 17–23 en Mt. XV: 11, 15–20.

grondstelling komt hierop neêr: men mag op sabbat wèl doen en niet het tegendeel van dien. De beteekenis van ἀγαθοποιῆσαι en κακοποιῆσαι wordt toch bepaald door de woorden ψυχὴν σῶσαι en ἀποκτεῖναι, en door het karakter van liefdebewijs, dat eene genezing van JEZUS draagt [1]). Hetzelfde beginsel geeft ook kracht van bewijs aan de voorbeelden, door hem, volgens Lc. XIII: 15 (*a minori ad majus*) en Lc. XIV: 5 [2]), bijgebragt, om zijne tegenstanders van de billijkheid eener genezing op sabbat te overtuigen. Liefde tot den naaste is derhalve de maatstaf, waarnaar JEZUS zelf beoordeelt, of hij de sabbatswet zal houden of niet houden. Vandaar, dat hij de kranken ook op sabbat helpt. Immers hen aan hun lot over te laten, ware verloochening geweest van dat beginsel. Liefde tot den naaste is ook de maatstaf, waarnaar JEZUS wil, dat alle menschen datzelfde oordeel zullen vellen. Het bewijs dezer stelling levert ons menige trek in deze verhalen. Anders zou JEZUS zulke vragen niet aan zijne vijanden hebben gedaan. Anders had hij geene reden om den overste der synagoge, die het kwalijk nam, dat hij op sabbat genas, en zijns gelijken huichelaars te noemen [3]), of met toorn op hen rond te zien, die zwegen op zijne vraag, „of het op den sabbat geoorloofd was wèl te doen of kwaad te doen," en medelijden te hebben met de verharding huns harten [4]). In plaats van voor

---

[1]) Eveneens moet καλῶς ποιεῖν Mt. XII: 12 in dit verband beteekenen niet, in het algemeen, *zijn pligt betrachten*, maar *wèldoen*; vgl. ook Lc. VI: 27 en Mt. V: 44 (?).

[2]) Ook Mt. XII: 11. Vermoedelijk heeft echter Mt. de abstracte vraag van Mc. III: vs. 4 en Lc. VI: vs. 9 verwisseld met het concrete voorbeeld, door JEZUS bij een andere gelegenheid gebezigd. Dit is althans meer waarschijnlijk, dan dat Mc. en Lc. uit een concreet voorbeeld die abstracte grondstelling zullen hebben afgeleid (vgl. RÉV. t. a. p. p. 190). Bovendien kan men welligt uit καλῶς ποιεῖν (Mt. XII: 12) opmaken, dat Mt. die vraag heeft gekend.

[3]) Lc. XIII: 15.

[4]) Mc. III: 5. Geen regt heeft dus A. RITSCHL te beweren: „Aber auch

zijn persoon alleen deze vrijheid te bedingen, wil JEZUS dat ieder mensch met zijn geweten zal te rade gaan, of de liefde tot den naaste hem ook dringt aan een wetsvoorschrift gehoorzaamheid te weigeren.

De overweging der plaatsen, waarin JEZUS wordt gezegd de sabbatswet te houden, zoowel als van die, waarin hij wordt gezegd de sabbatswet te overtreden, heeft ons derhalve tot een resultaat gebragt omtrent de houding die JEZUS tot die wet wilde aannemen en aangenomen hebben, dat volkomen overeenstemt met hetgeen de beschouwing van Mc. II: 23—28 heeft opgeleverd, en is mitsdien eene bevestiging daarvan.

Nog ééne plaats blijft mij over, die echter de verhouding van JEZUS tot de sabbatswet in een ander licht schijnt te stellen, dan wij uit de behandelde perikopen hebben afgeleid. Ik bedoel Mt. XXIV: 20: *προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος μηδὲ σαββάτῳ.* De bijvoeging *μηδὲ σαββάτῳ* bewijst toch, dat JEZUS hier uitgaat van de onderstelling, dat men gehoorzaamheid moet betoonen aan de wet, die verbood op sabbat een eenigzins verre reis te maken [1]). Hoe is dit met JEZUS' vrijzinnig oordeel over den sabbat te rijmen?

MEIJER stelt zich die vraag ook, en beantwoordt haar aldus:

---

nur auf seine *Jünger*, *als die Genossen des Gottesreiches* bezieht sich diese und die folgenden Erklärungen über gesetzliche Verordnungen." *Die Entstehung der altkatholischen Kirche*, 2e *Aufl.* S. 29.

Toch ligt er eene diepe waarheid in de woorden van RITSCHL, 1⁰. in zooverre JEZUS tot zijne leerlingen, omdat zij als zijne leerlingen meer vermogten te dragen, meer vrijuit kon zeggen, hoe hij wilde, dat men zich omtrent de wet zou gedragen (vergel. Mc. VII: 15 met vs. 18–23; zie ook Mt. XIII: 10, 11) en 2⁰. omdat ieder, die met ééne wetsbepaling zóó handelt, als JEZUS wil, daardoor getuigt in dat ééne geval althans een *volgeling* van JEZUS te zijn.

[1]) In dezen zin was door de traditie het voorschrift der wet Exod. XVI: 29 nader verklaard geworden. Vgl. JOSEPH. *Antiq.* XIII: 8, 4: *Οὐκ ἔστι δὲ ἡμῖν ἐν — τοῖς σάββασιν — ὁδεύειν*, terwijl ook de afstand bepaald was, dien het vergund was af te leggen op den sabbatsdag. Vgl. *Bijbelsch Woordenb.* art. *Sabbatsreis*, en LIGHTFOOT, ad Act. 1: 12.

„Diess μηδὲ σαββάτῳ widerspricht der freisinnigen Sabbathsanschauung Jesu nicht, sondern bringt in die Vorstellung der Flucht einen Zug, dessen Möglichkeit sie den Jüngern in hohem Grade *tragisch* machen musste, wenn sie sich nun dachten, dass viele scrupulöse Christen über Sabbathsbestimmungen sich nicht zu erheben im Stande sein würden." Dit antwoord bevredigt ons niet, omdat daarin zonder grond ondersteld wordt, dat de discipelen voor zich zelve ligt de gehechtheid aan het oude zouden hebben vergeten. Integendeel, het φυγὴ ὑμῶν, en de handelwijze der discipelen na den dood huns meesters getuigt, dat zij van het verpligtend karakter van de bepalingen der wet zich niet ontslagen rekenden. Mijns inziens is het μηδὲ σαββάτῳ wel in strijd met JEZUS „freisinnige Sabbathsanschauung." Het is waar, men behoeft uit die woorden niet af te leiden, dat JEZUS zelf hier voorgesteld wordt te meenen, dat men in dit geval de sabbatswet niet overtreden mogt. Hij kan zich op het standpunt gesteld hebben van zijne leerlingen. Maar dan heeft hij toch door die accommodatie hen in hunne meening versterkt, hetwelk geheel en al strijdt met de wijsheid van JEZUS, die wist hoe moeijelijk zij reeds buitendien het oude vaarwel zouden zeggen. Dientengevolge komt het vermoeden bij ons op, dat deze woorden niet door JEZUS zullen gesproken zijn; welk vermoeden eene groote mate van waarschijnlijkheid verkrijgt, als wij in de parallel, Mc. XIII: 18, juist alleen deze woorden missen. Nu toch mogen wij de vraag stellen, wat meer waarschijnlijk is, dat Mc. deze woorden zal hebben weggelaten, of dat Mt. ze heeft bijgevoegd? Zeker zal het antwoord op die vraag niet van dien aard wezen, dat wij op grond daarvan ons resultaat omtrent JEZUS' verhouding tot de sabbatswet hebben te wijzigen [1]).

---

[1]) Verg. ook SCHOLTEN, *Historisch-kritische Inleiding tot de schriften des N. T.* bl. 101.

§ 2. JEZUS EN HET VASTEN.

Onder deze rubriek vallen de plaatsen Mt. IX: 14—17, met de parallelen (Mc. II: 18—22 en Lc. V: 33—39), en Mt. VI: 16—18 [1]).

In de eerstgenoemden wordt verhaald, hoe een gezantschap tot JEZUS komt om hem eene vraag te doen betreffende het *niet vasten* zijner leerlingen, en hoe die vraag door hem wordt beantwoord. Het verschil tusschen de berigten der drie evangelisten van diezelfde gebeurtenis is niet van dien

---

[1]) Mt. XVII: 21 en Mt. IV: 1–11, met de parallele plaats, Lc. IV: 1–13, komen niet in aanmerking. Omtrent Mt. XVII: 21 kan men vragen, of het geheele vers niet geschrapt moet worden, daar het in Cod. B, in den Sinaiticus, in 33. en in eenige vertalingen wordt gemist en ook in den Cod. door EUS. gebruikt blijkbaar niet werd aangetroffen (zie TISCHENDORF *ed. septima*). Dit is echter niet waarschijnlijk, want in de parallele plaats, Mc. IX: 29, zijn de woorden *καὶ νηστείᾳ*, die in alle Codd. behalve in B en den Sinaiticus gevonden worden, hoogstwaarschijnlijk uit Mt. XVII: 21 overgenomen, en zal men dus met TISCHEND. moeten lezen: *Τοῦτο τὸ γένος ἐν οὐδενὶ δύναται ἐξελθεῖν εἰ μὴ ἐν προσευχῇ*, omdat men geene reden kan aanvoeren, waarom *καὶ νηστείᾳ* zou zijn geschrapt. Houden wij dus voor zeer waarschijnlijk, dat in het evangelie van Mt. dit vers, en wel met *καὶ νηστείᾳ* zal gestaan hebben, dit *νηστείᾳ* is — en zie hier de reden, waarom dit vers niet in aanmerking komt — zeer waarschijnlijk een bijvoegsel van den redactor van het MATTHEUS-evangelie (vgl. ook RÉV. p. 134, 297.) Tegen de oorspronkelijkheid dezer woorden pleit het gemis daarvan, Mc. IX: 29, omdat er redenen bestonden, die Mc. zouden moeten verhinderd hebben deze woorden weg te laten, als hij ze in zijne bron had gevonden, maar daarentegen Mt. er ligt toe konden leiden ze in te lasschen, wanneer zijne bron er geene melding van maakte. Die redenen zijn: 1°. de gewoonte dier dagen, om het vasten en het doen van gebeden zich voor te stellen als zeer naauw verbonden (vgl. Tob. XII: 8, Lc. II: 37, Lc. V: 33), en 2°. de toen heerschende meening, dat de daemonen mede door vasten moesten worden verdreven. Vgl. LIGHTF. t. d. p. De twee andere plaatsen, waarin wordt medegedeeld, dat JEZUS gedurende veertig dagen en (volgens Mt.) veertig nachten gevast heeft', laten wij buiten rekening, omdat, hoe men overigens over die verzoekingsverhalen, vooral met het oog op Mc. I: 13, moge oordeelen, met dat vasten in allen gevalle niet zulk vasten bedoeld is, dat als een bestanddeel der godsdienst werd aangemerkt.

aard, dat het invloed zal kunnen hebben op hetgeen wij moeten onderzoeken, nl. in welke verhouding JEZUS, volgens genoemde plaatsen, heeft gewild, dat zijne discipelen zouden staan tot het wetsvoorschrift omtrent het vasten. Alleen de bijzonderheid, door Lc. (vs. 39) vermeld, maar die bij Mt. noch Mc. wordt aangetroffen, zal nader moeten worden overwogen. Met het oog op het doel, dat ik mij heb voorgesteld, komt het antwoord van JEZUS (Mt. vs. 15 vgg., Mc. vs. 19. vgg., Lc. vs. 34 vgg.) eigenlijk alleen in aanmerking. Dit kan echter niet begrepen worden, zonder eerst gelet te hebben op de vraag, door het gezantschap tot JEZUS gerigt (Mt. vs. 14, Mc. vs. 18, Lc. vs. 33 [1]). Het verhaal te volgen, gelijk het door de drie evangelisten wordt beschreven, ligt derhalve voor de hand.

Of het gezantschap, dat tot JEZUS kwam, uit JOHANNES-jongeren bestond, zoo als Mt. vs. 14 verhaalt, of uit Farizeërs, 'tgeen men uit het berigt van Lc. moet opmaken, of ook uit beiden, gelijk Mc. (vs. 18) *schijnt* mede te deelen, laten wij daar [2]). Van meer belang is het voor ons te weten, *hoedanig vasten* zij bedoelen, als zij JEZUS vragen, waarom zijne jongeren het vasten niet in acht namen. Met dat νηστεύειν kan niet bedoeld zijn een vasten op den grooten verzoendag (Lev. XVI: 29—31, en Hoofdst. XXIII: 27 vv.), of op de andere groote vastendagen, die later verordend waren

[1]) Bij Lc. is het niet zoozeer eene vraag, als wel een verwijt.

[2]) Des noods zou men kunnen aannemen, dat onder ἔρχονται καὶ λέγουσιν een ander subject verstaan wordt, dan de voorafgaande μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ Φαρισαῖοι, b. v.: τινὲς. Mc. vs. 18a is althans een archaeologische opmerking van den schrijver, ten behoeve zijner lezers. Dit blijkt uit den vorm ἦσαν νηστεύοντες, en uit de herhaling van de woorden οἱ μαθ. Ἰωάν. καὶ οἱ μαθ. τῶν Φαρ. (en niet οἱ Φαρ.) Vgl. ook de WETTE op Mc. II: 18, SCHOLTEN *Inl.* bl. 39, RÉV., t. a. p. p. 327. Ten onregte zegt MEIJER derhalve t. d. p. dat „durch nichts angedeutet" wordt, dat men aan een „archäologische Notiz" hebbe te denken. (Zie daartegen ook WINER, *Gramm.* S. 312).

ter herinnering aan de rampen, welke het joodsche volk op die dagen hadden getroffen [1]). In dat geval had hunne vraag algemeener gesteld moeten zijn. Het is dus een *privaat-vasten.* Maar van welken aard was dit? Mag men met sommige exegeten *hier* onderscheid maken tusschen het vasten der Farizeërs en dat der JOHANNES-jongeren, als zouden de eersten gevast hebben *„ad aucupium famae,"* en de laatsten *„ob captivitatem magistri?"* [2]) Tot deze onderscheiding heeft men geen regt; want door alle drie evangelisten wordt het vasten der Farizeërs en dat der JOHANNES-jongeren, in genoemde vraag, op ééne lijn gesteld. Zeer duidelijk valt dit inzonderheid in het oog, als Lc. (vs. 33) zegt: *Οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου νηστεύουσιν πυκνά — ὁμοίως καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων.*

Een van beiden dus, òf het vasten der Farizeërs moet gelijk gesteld worden aan hetgeen het vasten der JOHANNES-jongeren zou kunnen zijn, nl. een treuren over den dood van hunnen meester [3]), òf het vasten der leerlingen van den Dooper moet zijn een vasten, naar de wijze, waarop de Farizeërs gewoon waren te vasten. Het eerste mogen wij niet aannemen, omdat het een ongerijmdheid is te onderstellen, dat de Farizeërs zullen getreurd hebben over den dood van een man, die hun den naam van *„adderengebroed"* had gegeven (Mt. III: 7); en daarom hebben wij het laatste te kiezen. Het vasten wil dus hier zeggen: een vasten naar de wijze der Farizeërs.

Hoedanig was dat vasten? Het antwoord op deze vraag hangt af van de reden, waarom zij vastten, en deze ligt in het woord van den Farizeër, die (Luc. XVIII: 12) zegt, in zijn gebed tot God: *Ik vast tweemaal in de week* [4]).

---

1) Vgl. *Bijb. Woordenb.* art. *Vasten.*

2) Woorden van GROTIUS, *Ann. in N. T.* bij Mt. IX: 14.

3) Moeijelijk zouden dan evenwel de bijwoorden πυκνά en πολλά zijn te verklaren, die Lc. en Mt. aan het νηστεύουσιν en νηστεύομεν toevoegen.

4) De gewoonte om tweemaal in de week, op *Maandag* en *Donderdag*,

Hieruit volgt toch, dat de Farizeërs vastten, omdat zij waanden, dat het vasten *op zich zelf* waarde had en welgevallig was aan God, m. a. w. dat hun vasten was een *opus operatum*. In dien zin te vasten, was ook geheel overeenkomstig het karakter van het Farizeïsme. Immers door de naleving der wet moesten zij de δικαιοσύνη verwerven (vgl. Fil. III: 9). Het is waar, in de geschrevene wet werd dit private vasten niet bevolen, maar het gebod dier wet (Lev. XVI: 29—31, Lev. XXIII: 27 vv.) werd allengs meer en meer uitgebreid, zoodat de Mischna vier hoofdstukken aan het vasten heeft gewijd [1]), en het vasten allengs voor een wezenlijk bestanddeel der godsdienst werd gehouden [2]).

Dat nu ook de leerlingen van JOHANNES het vasten beschouwden als een werk, 'twelk zij als godsdienstige menschen niet mogten nalaten, bevreemdt ons niet. Wanneer toch van een ANNA wordt gezegd, dat zij dag en nacht God diende met *vasten* en bidden (Luc. II: 37), en zulk vasten door de vromen van dien tijd, voor iets *goeds* werd gehouden [3]), waarom dan op een hooger standpunt te plaatsen jongeren van den Dooper, wiens strenge leefwijze bekend is (zie Mt. III: 4, Mc. I: 6, Mt. XI: 18, Luc. VII: 33), en die, volgens het woord van JEZUS Mt. XI: 11[b], Luc. VII: 28[b], nog geheel op O. Testamentischen bodem stond?

Wilde men derhalve van JEZUS weten, waarom zijne leerlingen niet vastten, dan verstond men onder *vasten* dat *goede*

---

te vasten, ontleent haren oorsprong aan hetgeen omtrent EZRA en MOZES door de traditie wordt medegedeeld. De eerste zou op deze dagen bevolen hebben de wet te lezen. De laatste zou op Donderdag den berg Sinaï beklommen hebben, en op Maandag dien zijn afgestegen. Vgl. LIGHTF. ad Mt. IX: 14.

1) Zie *Bijb. Woordenb.*, art. *Wet.*

2) Verg. WINER, *Biblisches Real. Wörterbuch*, Art. *Fasten* en LIGHTF. t. a. p.

3) Tob. XII: 8a: ἀγαθὸν προσευχὴ μετὰ νηστείας καὶ ἐλεημοσύνης καὶ δικαιοσύνης.

werk, hetwelk, volgens het algemeen gevoelen, een wezenlijk bestanddeel der godsdienst uitmaakte.

JEZUS begint te antwoorden met eene wedervraag: „Kunnen de vrienden des bruidegoms [1]) wel vasten, terwijl de bruidegom bij hen is?" [2]). Zij zouden natuurlijk deze vraag ontkennend beantwoord moeten hebben; de vrolijkheid van de speelnooten des bruidegoms, gedurende de zevendaagsche feesten, was hun geen geheim [3]). JEZUS verwacht ook niets anders. Dit blijkt reeds uit den vorm der vraag [4]), en vooral daaruit, dat hij, zonder hun antwoord af te wachten [5]), terstond deze woorden laat volgen: „Maar de dagen zullen komen, wanneer de bruidegom van hen is weggenomen, en dan zullen zij vasten" [6]).

De zin van het beeld, hier [7]) door JEZUS gebezigd, is duidelijk. Hij is de *νυμφίος*. Zijne leerlingen zijn de *υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος*. Gelijk toch deze zich bovenmate verheugden, terwijl zij (gedurende de zevendaagsche feesten) met den bruidegom waren, en daarom niet konden vasten [8]), zoo was het den leerlingen van JEZUS een onmogelijkheid te vasten, zoolang zij zich

---

[1]) De vrienden des bruidegoms (*υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος*, מְרֵעִים, vgl. Rigt. XIV: 11) bragten met den bruidegom de bruid, van hare gezellinnen begeleid, onder gezang, muzijk en dans, naar het huis van zijnen vader, vgl. WINER *Realw.* Art. *Hochzeit.*

[2]) Zóó Mc.; Mt. heeft *πενθεῖν*, in plaats van *νηστεύειν*, en in plaats van *ἐν ᾧ, ἐφ' ὅσον*. Lc. heeft: *Μὴ δύνασθε — ποιῆσαι νηστεύειν.*

[3]) Zie over die vrolijkheid LIGHTF. ad Mt. 9: 15.

[4]) Vgl. WINER, *Gramm.* S. 453.

[5]) Volgens Mc. vs. 19b zou JEZUS nog zelf voor hen in dien zin geantwoord hebben.

[6]) Mc. voegt hierbij *ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ*, Luc. *ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.*

[7]) JEZUS denkt hierbij zonder twijfel ook aan den toestand der Johannesjongeren, beroofd als zij thans waren van hunnen bruidegom. In dien zin had ook hun vasten waarde. Vgl. E. BALTZER, *Erklärung der vier Evangelien*, 1863, S. 47. Hieruit mag evenwel, blijkens het voorgaande, niet het gevolg worden getrokken, dat zij, in hunne vraag, zulk vasten bedoeld zullen hebben.

[8]) DE WETTE op Mt. IX: 15: es können doch nicht (näml. vermöge ihrer Stimmung) die Hochzeitleute trauern.

mogten verheugen in het bijzijn van den meester. Nu konden zij niet vasten; maar zij zouden het als van zelve doen, wanneer de dagen gekomen waren, dat hij van hen was weggenomen. Hiermede geeft JEZUS derhalve te kennen, in welken zin hij het vasten beschouwd wilde hebben: *het vasten moet de uitdrukking zijn van de gemoedsstemming desgenen die vast.* Dan alleen heeft het waarde, omdat het dan iets natuurlijks is. Af te keuren is derhalve hun wijze van doen, die, om 't even òf zij treurig òf vrolijk gestemd zijn, toch maar vasten, omdat het nu eenmaal een werk is, dat tot de godsdienst behoort. JEZUS wil geen *opus operatum;* hij wil, dat de vormen datgene zijn, waarin de geest zich, als van zelf, openbaart. Er moet steeds harmonie bestaan tusschen den geest en de vormen.

Dit stelt hij nog nader in het licht, als hij in twee gelijkenissen doet zien, hoe ondoelmatig en verderfelijk het is, den nieuwen geest, den geest van het koningrijk der hemelen, te willen knellen in de oude vormen van het Farizeïsme en van het Jodendom. Zóó te handelen, zou even ondoelmatig en verderfelijk wezen, als wanneer iemand een lap van een ongevold stuk kleed (*ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου*, Mt. en Mc.) [1]) zet (*ἐπιβάλλει* Mt. en Lc., Mc. *ἐπιράπτει*) op een oud kleed. Dan toch wordt de scheur grooter. Natuurlijk, want de (nieuwe [2]) Mc.) *lap* (*τὸ πλήρωμα* d. i. datgene, waarmede de scheur is gevuld geworden) van dat stuk kleed, *ῥάκους*, (Mt. *αὐτοῦ* [3]) zal inkrimpen, omdat de *ῥάκος ἄγναφον* is, en neemt dan iets (*τι* moet gesuppleerd worden)

---

[1]) Lc. heeft *ἐπίβλημα ἀπὸ ἱματίου καινοῦ σχίσας* (vs. 36b).

[2]) Lc. leest (vs. 36c) *εἰ δὲ μήγε, καὶ τὸ καινὸν σχίσει καὶ τῷ παλαιῷ οὐ συμφωνήσει τὸ ἀπὸ τοῦ καινοῦ.*

[3]) MEIJER zegt t. d. p. „Dass *αὐτοῦ* nicht auf den ungewalkten Lappen gehe (GROT., de WETTE), sondern auf das alte Kleid, giebt der Begriff von *πλήρωμα (id quo res impletur)* an die Hand." Niet juist; want de *res* is de scheur van het oude kleed, en het *id*, de lap van het ongevold stuk kleed, waarmede de scheur wordt gevuld.

weg van het oude kleed. (Mt. *ἀπὸ τοῦ ἱματίου*. Mc. *απ' αὐτοῦ — τοῦ παλαιοῦ*).

Met de tweede gelijkenis, van den wijn en de zakken, bedoelt JEZUS hetzelfde Want jongen wijn in oude zakken te doen, is evenzeer ondoelmatig en verderfelijk. Immers, als die wijn gaat gisten, bersten de zakken en gaat de wijn verloren [1]).

Behalve dat wij bij Mc. de woorden van Mt. vs. 17[b] missen: *ἀλλὰ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινούς, καὶ ἀμφότεροι συντηροῦνται*, die Lc. (vs. 38) in een eenigzins gewijzigden vorm mededeelt, wordt bij hem noch bij Mt. aangetroffen, 'tgeen we bij Lc. vs. 39 lezen, nl. *καὶ οὐδεὶς πιὼν παλαιὸν θέλει νέον· λέγει γάρ Ὁ παλαιὸς χρηστός ἐστιν* [2]). Ook in deze trek vindt DE WETTE de algemeene gedachte der „Unzweckmässigkeit" uitgedrukt. Maar dit kan hier het *tertium comparationis* niet zijn, daar uit het woord *θέλει* (niet *πίνει*) [3]) blijkt, dat er geen sprake is van wat ondoelmatig *is*, maar van hetgeen men voor dwaas *zoude houden*. Het punt van vergelijking is, blijkens datzelfde *θέλει* en

---

[1]) Tegen de opvatting van J. HOEKSTRA, in zijne *Proeve tot verklaring van Matth.* IX: 16, 17, *Bijbelvriend*, 1863, bl. 168 vv., van deze tweede gelijkenis: „Het nieuwe leven dat van mij is uitgegaan, de wet des geestes in mijn evangelie gepredikt, kan onmogelijk gegoten worden in de oude vormen van het Mozaïsme; wanneer men dit deed, *die vormen zouden daartegen niet bestand zijn en zij zouden toch van zelf moeten bezwijken voor de kracht van hunnen geestelijken inhoud. De wet des geestes die voor de wet der letter in de plaats getreden is* moet zich in eene andere gedaante vertoonen, in een vorm die voor haar wezen past en met haren geestelijken aard overeenkomt," pleiten m. i. de woorden *καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται* (Mt. IX vs. 17), als waarmede te kennen wordt gegeven, dat ook de wijn, de geestelijke inhoud, *verloren* gaat.

[2]) Zoo is de lezing van TISCH. De rec. heeft *χρηστός* in plaats *χρηστότερος*, en vóór *θέλει* nog *εὐθέως*. Behalve dat de lezing van TISCH. de lezing is van Cod. B (en ook van den Sinait.) is zij hierom ook te verkiezen, omdat, gelijk hij opmerkt (Ed. VII Ma.), „et *εὐθέως* et *χρηστότερος* emendatorem prodit."

[3]) Vgl. MEIJER, t. d. p.

het λέγει γάρ, ook niet „*das Verhältniss des Alten und Neuen*" (MEIJER t. d. p.), maar *de verhouding, die men tot het oude en nieuwe inneemt.* JEZUS wil zeggen: gelijk niemand, die ouden wijn gedronken heeft, jongen wil; want hij zegt, „de oude is goed;" zoo is het ook zeer natuurlijk, dat gij de oude godsdienst, die u lief is geworden, omdat gij u bij haar steeds wel hebt bevonden, niet wilt ruilen voor de nieuwe godsdienst, die geeischt wordt van den burger des koningrijks.

Eene schoone gedachte! den Christus waardig, die altijd heeft getoond, de gehechtheid aan het oude te eerbiedigen, omdat hij haar kon begrijpen en gevoelen, die altijd een hervormer en nooit een verwoester van het bestaande is geweest.

Te betwijfelen is het evenwel, of JEZUS bij *deze* gelegenheid, deze woorden zal hebben gesproken. Neemt men in aanmerking, hoe onwaarschijnlijk het is, dat JEZUS, nadat hij, overeenkomstig de vraag van het gezantschap, in gelijkenissen heeft aangewezen, hoe dwaas het was, van *zijne volgelingen* te verlangen, om den nieuwen geest te knellen *in oude vormen*, hierop terstond zou hebben laten volgen, dat het niet te verwonderen was, als zij den nieuwen *geest* niet wilden ruilen voor den ouden *geest* [1]); en bedenkt men vooral verder, dat deze trek gemist wordt in de verhalen van Mt. en Mc., dan is de onderstelling niet uit de lucht gegrepen, dat Lc. deze woorden, door JEZUS bij een andere gelegenheid gesproken, te dezer plaatse heeft ingevoegd [2]).

---

[1]) Men zie evenwel J. J. METZLAR, *Onderzoek, wat Jezus Mtt. IX:* 15–17 *bedoele. Waarheid in Liefde*, 1840, I bl. 43 vergel. met 46–50.

[2]) Welligt meende Lc. dat in de vorige gelijkenissen het *tertium comparationis* was het *onvereenigbare van het oude met het nieuwe*, en niet *het ondoelmatige en verderfelijke* om den nieuwen geest in oude vormen te knellen. Opmerkelijk is het althans, dat hij vs. 36, in plaats van ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου, heeft ἐπίβλημα ἀπὸ ἱματίου καινοῦ σχίσας.

Wij gaan over tot Mt. VI: 16—18, op welke plaats JEZUS een voorschrift geeft omtrent het vasten. JEZUS onderstelt hier, dat zijne volgelingen later nog zullen vasten. Dit blijkt reeds uit den aanhef van vs. 16: Ὅταν δὲ νηστεύητε. Welk vasten is het, dat JEZUS, als bestaande, laat blijven bestaan?

Met het oog op vs. 16—18 zelve, en op hetgeen voorafgaat omtrent het geven van aalmoezen VI: 1 vgg., en het doen van gebeden vs. 5 vgg., kan men moeijelijk aan iets anders denken, dan aan het privaat-vasten, waarvan in de vorige plaatsen sprake was. Heeft hij dáár zijne leerlingen geregtvaardigd, als zij het nalieten, hier verbiedt hij het niet. Zonder het ook te gebieden, wijst hij bij deze gelegenheid aan, uit welk *beginsel* men moet vasten, wanneer men vast. Dat beginsel staat lijnregt tegenover de reden, waarom velen van die dagen gewoon waren te vasten. Deze, daarom door JEZUS huichelaars genoemd, vastten om van de menschen gezien te worden. Hun doel was derhalve met het vasten, eere te behalen bij de menschen. Daarom zetten zij een droevig gezigt (σκυθρωποί vs. 16) en misvormen hun gelaat (ἀφανίζουσιν τὰ πρόσωπα αὐτῶν vs. 16) [1]. Zóó te vasten is Gode niet welgevallig; die dit doen, hebben hun loon weg. JEZUS wil daarentegen, dat men zóó zal vasten, dat het niet van de menschen gezien worde, maar van den Vader die in het verborgen is (vs. 18[a]). Dan zal de Vader, die in het verborgen ziet, het vergelden (vs. 18[b]). Immers dan eerst heeft het zedelijke waarde, als men niet maar vast, omdat het

---

[1]) De woordspeling in het oorspronkelijke ἀφανίζουσιν γὰρ τὰ πρόσωπα αὐτῶν ὅπως φανῶσιν etc. gaat in het hollandsch verloren. Het verband, in het bijzonder het woord σκυθρωποί, noopt ons, ἀφανίζουσιν niet te vertalen, zoo als MEIJER t. d. p. *zij maken onzigtbaar* ook al werd deze beteekenis toegelaten door hetgeen wij van elders weten van de uiterlijke teekenen van verootmoediging, die de Joden gewoon waren in acht te nemen. Vergel. daaromtrent 2 Sam. XII: 20, Dan. X: 3, 1 Macc. III: 47. Zie verder LICHTF. ad Mt. VI: 16 en 17.

vasten tot de goede werken behoort, veel minder nog om er vertooning mede te maken, maar omdat men ongestoord gemeenschap wil oefenen met God. Sterk doet JEZUS uitkomen, dat men zich alleen door dit beginsel moet laten leiden, als hij (vs. 17) zegt: *σὺ δὲ νηστεύων ἄλειψαί σου τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ πρόσωπόν σου νίψαι.* Het hoofd te zalven en het aangezigt te wasschen was namelijk het werk van hen, die *hadden* gevast (2 Sam. XII: 20), en van hen, die zich naar een gastmaal begaven (Ps. XXIII: 5, Lc. VII: 46).

Volgens Mt. VI: 16—18 komt JEZUS derhalve althans niet regtstreeks op tegen het voorschrift omtrent het vasten. Ook Mt. IX: 14—17 en de parallele plaatsen, heeft hij dat voorschrift niet met zoovele woorden als verkeerd gekenmerkt. Maar als JEZUS zijne discipelen daar regtvaardigt wegens hun niet vasten, en hij alleen een vasten wil, dat de uitdrukking is van eene gemoedsstemming, dan heeft hij aan het vasten als *opus operatum* of, gelijk het, volgens de mondelinge wet, voor een wezenlijk bestanddeel der godsdienst werd gehouden, alle waardé ontzegd en zulk vasten afgekeurd. Doch ook Mt. VI: 16—18 wil JEZUS volstrekt geen andere verhouding. Ja, hij laat het vasten naar de wet, als bestaande blijven; het moet worden toegestemd. Doch evenmin valt te ontkennen, dat hij, zulk een beginsel verlangende van hem die vast, als boven is genoemd, niet alleen wil, dat het vasten geen ijdele vertooning zal wezen, maar evenzeer ook opkomt tegen degenen, die vasten omdat vasten een *goed werk* is, 'twelk volgens de mondelinge wet *moet* worden verrigt.

§ 3. JEZUS EN DE ECHTSCHEIDING.

De belangrijkste plaatsen, die hier in aanmerking komen, zijn, zonder twijfel, Mc. X: 2—12, met de parall. Mt. XIX: 3—12, waar wij een gemotiveerd antwoord van JEZUS vermeld vinden, op de vraag, hem door Farizeërs gedaan: „of het een man geoorloofd was, zijne vrouw te verstooten," of, zoo als Mt. de vraag teruggeeft: „of het geoorloofd was, zijne vrouw te verstooten *om allerlei reden.*" Aan het slot der genoemde plaatsen wordt een gesprek medegedeeld van JEZUS met zijne leerlingen. De inhoud van dit gesprek is echter geheel anders bij Mt. dan bij Mc. Bij Mc. (vs. 10) herhalen de leerlingen dezelfde vraag, die bij Mt. de Farizeërs tot JEZUS gerigt hadden, en wordt hunne vraag door hem beantwoord met deze woorden: „Wie zijne vrouw verstoot en een andere trouwt, doet overspel jegens haar; en zoo zij haren man verstoot en een anderen trouwt, doet zij overspel" (vs. 11, 12). Volgens Mt. zeggen de leerlingen: „Indien 's menschen zaak met de vrouw zóó is, dan is het niet nut te trouwen" (vs. 10), waarop JEZUS deze woorden spreekt: „Niet allen vatten dit woord, maar zij, wien het gegeven is. Er zijn namelijk gesnedenen, die uit moeders schoot zóó geboren zijn; en er zijn gesnedenen, die door de menschen gesneden zijn; en er zijn gesnedenen, die zich zelve gesneden hebben om den wil van het koningrijk der hemelen. Die het vatten kan, vatte het" (vs. 11, 12).

Uit deze inhoudsopgave blijkt reeds, welk een onderscheid er bestaat in de wijze, waarop de beide evangelisten diezelfde gebeurtenis verhalen. Dit dringt ons derhalve tot een onderzoek, wie van hen gevolgd moet worden.

Leggen wij de verhalen naast elkander, dan komen de voornaamste punten van verschil hierop neêr:

1°. Bij Mt. is de vraag der Farizeërs minder algemeen gesteld, dan bij Mc., door het bijgevoegde *κατὰ πᾶσαν αἰτίαν* (Mt. vs. 3, vergel. met Mc. vs. 2).

2°. De inhoud van het gesprek, hierop door JEZUS met de Farizeërs gehouden, is wel bijna [1]) dezelfde bij Mc. vs. 3—9, als bij Mt. vs. 4 vv. ten minste tot vs. 8, maar de gang der redenering is geheel anders. Bij Mt. (vs. 4) verwijst JEZUS de Farizeërs naar de schrift (Gen. I: 27), met deze woorden: *Οὐκ ἀνέγνωτε ὅτι ὁ ποιήσας ἀπ' ἀρχῆς ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς;* vervolgens haalt hij de woorden aan van Gen. II: 24: „Daarom zal een mensch vader en moeder verlaten, en zijne vrouw aanhangen, en die twee zullen één vleesch zijn" (vs. 5); trekt voorts hieruit deze gevolgtrekking: *ὥστε οὐκέτι εἰσὶν δύο ἀλλὰ σὰρξ μία* (vs. 6ª), waaraan dan eindelijk de vermaning wordt ontleend: *ὃ οὖν ὁ θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω* (vs. 6ᵇ). Zij evenwel, niet tevreden gesteld, werpen hem voor: *Τί οὖν Μωϋσῆς ἐνετείλατο δοῦναι βιβλίον ἀποστασίου καὶ ἀπολῦσαι* (vs. 7); welke tegenwerping van haar kracht wordt beroofd door de opmerking van JEZUS, dat MOZES hun dit had toegelaten van wege hunne hardheid van hart, maar dat het *ἀπ' ἀρχῆς* niet alzoo was geweest. Volgens het verhaal van Mc., beantwoordt JEZUS de Farizeërs door te vragen, wat MOZES hun geboden had (vs. 3). Zij zeggen: „MOZES heeft vergund, een scheidbrief te schrijven en haar te verstooten" (vs. 4). „Dit gebod, zegt JEZUS, heeft hij u geschreven om uwe hardheid van hart, maar" — en nu haalt hij de woorden aan van Gen. I: 27 en Gen. II: 24 — „van den beginne der schepping heeft hij hen man en vrouw gemaakt" (vs. 5—8ª). Uit de woorden van Genesis wordt dan dezelfde gevolgtrekking, en hieruit weêr dezelfde vermaning afgeleid (vs. 8ᵇ en 9), als bij

---

[1]) Ook dient nog op deze verscheidenheid gelet te worden, dat Mc. (vs. 5), in plaats van *ἐπέτρεψεν* bij Mt. vs. 8, heeft *ἔγραψεν*, en Mc. weglaat de woorden van Mt. vs. 5, *καὶ κολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ.*

Mt. Door den gang der redenering komt bij Mc. derhalve de oppositie van JEZUS tegen het voorschrift van MOZES sterker uit dan bij Mt. Bij dezen komen de Farizeërs op met de vraag: „Hoe hebben wij het dan te maken met hetgeen MOZES heeft toegelaten?" Bij Mc. lokt JEZUS zelf hen uit, het mozaïsch gebod op te noemen, waartegen hij dan zijn gebod, gegrond op den wil van God, overstelt.

3°. JEZUS heeft, volgens Mt. vs. 9, in datzelfde gesprek met de *Farizeërs* den stelregel uitgesproken, dat het verstooten eener vrouw hoererij was; terwijl hij hiermede bij Mc. (vs. 11, 12) de vraag der *leerlingen* beantwoordt.

4°. Opmerkelijk ook verschilt de inhoud van den stelregel. Volgens Mt. luidt hij aldus: ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται, καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας μοιχᾶται (vs. 9). Volgens Mc. Ὃς ἐὰν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται ἐπ' αὐτήν· καὶ ἐὰν γυνὴ ἀπολύσῃ τὸν ἄνδρα αὐτῆς καὶ γαμηθῇ ἄλλῳ, μοιχᾶται (vs. 11, 12).

5°. Eindelijk moet hier nog gemeld worden, wat wij boven reeds zeiden, dat, hetgeen wij Mt. vs. 11—12 lezen over de εὐνοῦχοι, bij Mc. wordt gemist.

Met deze punten van verschil voor ons, is de keuze niet moeijelijk, wien wij de prioriteit hebben toe te kennen. Daaruit blijkt toch in de eerste plaats — en hierop komt het vooral aan — dat bij Mc. JEZUS' oppositie tegen de mozaïsche wet meer in het oogvallend is dan bij Mt. [1]) Immers het tweede punt van verschil bewijst, dat JEZUS zich volgens het verhaal van Mc. meer *opzettelijk* tegen de mozaïsche wet heeft uitgesproken; en het eerste en vierde, dat hij, *zonder eenig voorbehoud* het mozaïsch voorschrift omtrent de echtscheiding heeft veroordeeld; terwijl bij Mt. door hem wordt toegegeven, dat men *ter zake van hoererij* zijne vrouw mag verstooten. Om

---

[1]) Dit blijkt ook reeds uit het woord ἔγραψεν (Mc. vs. 5), vergel. met ἐπέτρεψεν (Mt. vs. 8). Vgl. MEIJER op Mt. XIX: 7.

deze meer in het oogvallende oppositie tegen de mozaïsche wet, houd ik het verhaal van Mc. voor het oorspronkelijke [1]), daar het meer waarschijnlijk is, dat Mt. de oppositie van JEZUS tegen deze wet wat minder sterk heeft doen uitkomen, dan dat dergelijke oppositie Mc. nog te zwak zou zijn voorgekomen. Voor het laatste heeft men geen grond; voor het eerste zijn daarentegen o. a. deze gronden aan te voeren: 1°. dat het karakter van den eersten evangelist, blijkens het evangelie zelve, althans niet anti-joodsch-christelijk was; 2°. dat JEZUS ook elders, volgens zijn evangelie, (H. V: 31, 32), in dienzelfden zin omtrent de echtscheiding had gesproken; 3°. dat de bestaande twist tusschen de scholen van HILLEL en SCHAMMAI over de interpretatie van עֶרְוַת דָּבָר (*iets schandelijks*) Deut. XXIV: 1 [2]), hem ligt aanleiding kon geven, in de vraag der Farizeërs het *κατὰ πᾶσαν αἰτίαν* in te lasschen, waaruit dan gemakkelijk kon voortvloeijen, dat hij, aan het antwoord van JEZUS de woorden *μὴ ἐπὶ πορνείᾳ* toevoegde. Bovendien pleit voor Mc., om van het gemis van *καὶ κολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ* (Mt. vs. 5) niet te spreken, welke woorden Mc. niet zou hebben weggelaten, daar zij tot de geciteerde plaatsen uit Gen. behoorden, indien hij ze in zijne bron had gevonden — het gemis van het onderwijs, omtrent de gesnedenen [3]). Hoe ligt kon Mt. meenen, dat deze woorden,

---

[1]) Verg. RÉV. p. 301. Ook MEIJER (op Mt. XIX: 7 vergel. met Mc. X: 3) meent, dat Mc. meer oorspronkelijk is, wanneer deze „den ganzen Bescheid Jesu mit der *Frage* nach dem Mos. Gebote *anheben* lässt." Omtrent het gemis van *κατὰ πᾶσαν αἰτίαν* Mc. X: 2 zegt MEIJER t. d. p. „Mark. hat also nicht die *ursprüngliche* Form der Frage — sondern folgt einer Ueberlieferung, welche bei Matth. in diesem Fragepunkte vervolständiget und berichtetet ist." Dat Mc. vs. 11 *μὴ ἐπὶ πορνείᾳ* wordt gemist is, volgens MEIJER, „keine Differenz, da dieser Scheidungsgrund, als solcher, sich von selbst versteht."

[2]) Verg. LIGHTF. ad Mtt. V: 31. WINER *Realw.* Art. *Ehescheidung. Bijbelsch Woordenb.* art. *Huwelijk.*

[3]) Verg. RÉV. p. 190. Anders MEIJER op Mc. X: 10. „Gewiss hat hier Matth. die ursprüngliche Gestalt der Sache hergestellt."

welligt bij een andere gelegenheid door JEZUS gesproken, die zoo moeijelijk waren te verstaan, eene plaats behoorden te hebben in het gesprek van JEZUS met de leerlingen, te meer, daar hij de stof, in dat gesprek behandeld (Mc. vs. 10—12), reeds had gebruikt in vs. 9.

Wij gaan derhalve over tot de verklaring van Mc. X: 1—12 [1]).

Er komen (vs. 2) Farizeërs tot JEZUS en vragen hem, of het den man geoorloofd is zijne vrouw te verstooten.

In hoeverre de aanleiding tot deze vraag te zoeken is in de bestaande twist tusschen de scholen van HILLEL en SCHAMMAI, of waarin het verzoekende der vraag (Mc. zegt πειράζοντες αὐτόν) was gelegen, dit laten wij daar, als voor ons oogmerk niets afdoende. Genoeg, zij willen van JEZUS weten, hoe hij over het geoorloofde of ongeoorloofde der echtscheiding denkt. JEZUS vraagt hun hierop: „Wat heeft MOZES u geboden?" Zij antwoorden: „MOZES heeft vergund, een scheidbrief te schrijven en haar te verstooten." Zij hebben ongetwijfeld het oog op de wetsbepaling van Deut.

---

[1]) In Mc. X: 12 zien vele geleerden (o.a. SCHOLTEN *Inl.* bl. 39, DE WETTE en MEIJER t. d. p. RÉVILLE p. 140) een uitbreiding door den schrijver, volgens het Romeinsche regt, gegeven aan den stelregel in vs. 11 en Mt. vs. 9 vervat, daar het aan de joodsche vrouwen niet vergund was zich van hunne mannen te laten scheiden, weshalve de wetgever daaromtrent ook geene bepalingen had gemaakt, vgl. Deut. XXIV: 1 (MEIJER, RÉV).

Voor de oorspronkelijkheid van dit vers kan echter, m. i. nog al het een en ander bijgebragt worden nl.: 1°. dat de vorm van dit vers geheel dezelfde is als die van vs. 11; 2°. dat er toch, ook in het O. en N. T. melding gemaakt wordt van vrouwen, die hunne mannen hebben verstooten (vgl. 1 Sam. XXV: 44, Mt. XIV: 4), en het geval zich dus kon voordoen, al zijn deze voorbeelden van MICHAL en HERODIAS, gelijk MEIJER zegt „vornehme Abnormitäten," dat vrouwen hunne mannen wilden verstooten, en 3°. dat JEZUS, volgens het verhaal van Mc. *in het algemeen* en *idealiter* spreekt en althans niet *alleen* op *die* gevallen het oog *behoefde* te hebben, die volgens de wet mogelijk waren. Het is waar, Mt. heeft dit woord niet. Maar zou hij het niet hebben kunnen weglaten om dezelfde gronden, waarom men het nu voor een bijvoegsel van Mc. houdt?

XXIV: 1, waarbij den man wordt toegestaan, aan zijne vrouw een scheidbrief [1]) te geven en haar uit zijn huis te laten gaan, wanneer hij *iets schandelijks* (עֶרְוַת דָּבָר) aan haar gevonden heeft. Nu gaat JEZUS hun evenwel niet zeggen, hoe hij de woorden, עֶרְוַת דָּבָר, opvat, — 'tgeen hij had kunnen doen, hoewel zij er niet van gesproken hadden, want zelf had hij bepaald naar dat gebod van MOZES gevraagd, — maar hij bedoelde iets geheel anders. Hij had niet naar het mozaïsch gebod gevraagd, om de Farizeërs te overtuigen, dat men, krachtens dat gebod, echtscheiding voor geoorloofd of voor ongeoorloofd had te houden, maar om tegenover dat gebod te stellen, hetgeen naar zijn overtuiging de wil was van God. Dat mozaïsch voorschrift is niet goed, zegt JEZUS, want het huwelijk is eene verordening Gods, en mag derhalve niet verbroken worden, (*ὥστε οὐκέτι εἰσὶν δύο ἀλλὰ μία σάρξ. ὃ οὖν ὁ θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω* (vs. 8[b] en 9).

Sterk komt hier zijn oppositie uit tegen het mozaïsch wetsvoorschrift. Volgens dat voorschrift mogt men aan zijne vrouw een scheidbrief geven en haar verstooten, als men עֶרְוַת דָּבָר aan haar vond; JEZUS zegt, dat het huwelijk, als verordening Gods, niet mag verbroken worden, en dat dus, gelijk hij in het gesprek met zijne leerlingen zeide, ieder, die zijne vrouw verstoot en een andere trouwt, overspel jegens haar doet. Uit deze oppositie mag men evenwel niet afleiden, dat JEZUS tegen MOZES *zelven* opkwam of het in hem afkeurde, zulk eene wetsbepaling gegeven te hebben; want JEZUS voegt er zelf bij, dat MOZES dit gebod gegeven had *om hunne hardheid van hart.* Het is eene kritiek van den inhoud der *wetsbepaling*, geenszins een oppositie tegen den *wetgever.* Of er, volgens zijn oordeel, omstandigheden waren,

---

[1]) Vgl. over dien *scheidbrief* vooral LIGHTF. ad Mt. V: 31.

die de echtscheiding noodzakelijk maakten, daarover bewaart hij het stilzwijgen. Hij heeft het oog op het huwelijk, zooals het is, wanneer het beantwoordt aan de idee van het huwelijk; afgezien derhalve van de vraag, of het, wegens de σκληροκαρδία der menschen, aan die idee kan beantwoorden [1]). En hoe JEZUS tot het inzigt was gekomen, dat het verbreken van 't huwelijk tegen den wil van God streed, zegt hij zelf. De gevolgtrekking, ὥστε οὐκέτι εἰσὶν δύο ἀλλὰ μία σάρξ (vs. 8[b]), heeft hij gemaakt uit de woorden vs. 6—8[a] vermeld. De inhoud van vs. 6: „Maar van het begin der schepping heeft Hij hen man en vrouw gemaakt," is ontleend aan Gen. I: 27, waar wordt verhaald, dat God, menschen scheppende, hen *man en vrouw* schiep. In die daad Gods, de schepping *van man en vrouw*, was uitgedrukt, dat zij *voor elkander* geschapen waren [2]). JEZUS zag dit in, en laat daarom, op de vermelding van die daad Gods, onmiddellijk volgen: „Daarom zal een mensch zijnen vader en zijne moeder verlaten en zijne vrouw aanhangen, en die twee zullen één vleesch zijn." Zoo als deze woorden, Gen. II: 24, hier door JEZUS worden gebezigd, zijn het woorden *Gods*, door *God* gesproken bij de schepping van man en vrouw. Men moet namelijk, met GROTIUS t. d. p., tusschen vs. 6 en vs. 7 λέγων suppleren [3]). In die daad en in die woorden Gods, *zoo als* zij in de schrift waren opgeteekend, vond JEZUS derhalve uitgedrukt, dat het huwelijk was eene *verordening Gods*, en mitsdien door den mensch niet mogt verbroken worden. Maar erkende JEZUS nu daarin den wil

---

1) Vgl. E. BALTZER, op Mt. XIX vs. 8: „Jesus stellt das Ideal der Ehe hin, an dem sich nichts feilschen lässt."

2) Vgl. Dr. A. THOLUCK, *Die Bergpredigt*, 4e *Aufl.* 1856. S. 241: „In welchem Factum auch die Bestimmnng für einander ausgedrückt ist, und zwar ein solches Füreinanderseijn, von welchem das γενέσθαι εἰς σάρκα μίαν gesagt werden kann."

3) Ten onregte zegt MEIJER, op Mc. X: 7, „Die Worte Adam's (?) macht Christus zu den *seinigen;*" en DE WETTE, t. d. p.: „Unser Evang. lässt diess J. selbst sagen," want JEZUS maakt uit dit schriftwoord de gevolgtrekking: „zoodat zij niet meer twee zijn, maar één vleesch" (vs. 8[b]).

van God, *omdat* het in de schrift stond? Voorzeker niet, want dan zou hij in de wetsbepaling, Deut. XXIV: 1, waartegen hij nu opkwam, eveneens den wil van God hebben uitgedrukt gezien. Neen, maar JEZUS beschouwde de *schepping van man en vrouw* als eene daad Gods *van dien aard*, dat het leven met en voor elkander zonder ooit te scheiden, als de wil van God, daarin duidelijk openbaar werd. Daarom luidt het ook vs. 6: „van het begin der *schepping*."

Ditzelfde beginsel ligt ook ten grondslag aan JEZUS' woord Lc. XVI: 18 opgeteekend: „Ieder, die zijne vrouw verstoot en een andere trouwt, doet overspel; en die eene van haren man verstootene trouwt, doet overspel."

Éene plaats is er evenwel, waar JEZUS een scheidingsgrond toelaat, Mt. V: 31, 32. Hier toch stelt hij tegenover hetgeen er gezegd was: „Wie zijne vrouw verstoot, geve haar een scheidbrief," deze woorden: „Wie zijne vrouw verstoot, *behalve ter zake van hoererij* (*παρεκτὸς λόγου πορνείας*), maakt dat zij overspel doet; en wie eene verstootene trouwt, doet overspel." JEZUS schijnt bij deze gelegenheid alleen op te komen tegen de ligtzinnigheid, waarmede men dikwijls tot het geven van een scheidbrief overging [1]). Maar, moet men niet hier, even als Mt. XIX: 9, de woorden: *παρεκτὸς λόγου πορνείας*, voor niet oorspronkelijk verklaren? In geenen deele. Dáár was zulks noodzakelijk, omdat wij, op inwendige gronden, aan het berigt van Mc. de voorkeur moesten geven boven dat van Mt., en omdat JEZUS bij dezelfde gelegenheid dezelfde woorden moet hebben gesproken; hier heeft men geene keuze te doen. Trouwens de strijd, die tus-

---

[1]) Zoo zeide o. a. de school van HILLEL: „Si esculenta mariti nimiâ salsedine, aut nimiâ tostione male conficiat uxor, est dimittenda;" en Rabbi AKIBA: „Si quis mulierem videat uxore formosiorem, uxorem dimittere licet, quia dictum est, Si gratiam non assequatur in oculis ejus." GITTIN, cap. IX, volgens LIGHTFOOT, ad h. l.

schen deze plaats en die wij behandeld hebben schijnt te bestaan, bestaat inderdaad niet. Dáár sprak JEZUS *idealiter*, d. i. hij zag *alleen* op het huwelijk, gelijk dat zijn moest, zou het aan de idee van het huwelijk beantwoorden. Hier denkt hij *tevens* aan den toestand der maatschappij, welke van dien aard was, dat de vrouw somtijds *πορνεία* bedreef. Om dien toestand der maatschappij, om die *σκληροκαρδία* der menschen, kon de scheiding noodzakelijk zijn en mitsdien als geoorloofd beschouwd worden [1]). JEZUS stelt echter in de plaats van zoo *vele* redenen, die men dikwijls als gewigtig genoeg beschouwde, om aan zijne vrouw een scheidbrief te geven, deze *ééne*, de *πορνεία*, als waardoor het huwelijk metterdaad ontbonden was.

De overweging der plaatsen, waar JEZUS spreekt over de echtscheiding, heeft ons derhalve doen zien, *dat* JEZUS *de mozaïsche wetsbepaling van* Deut. XXIV: 1 *opzettelijk onderwerpt aan eene kritiek. De toetssteen is de wil van God, d. i. datgene, 't welk, naar* JEZUS' *overtuiging, als de wil van God moest erkend worden. Die wetsbepaling wordt te ligt bevonden d. i. als niet absoluut goed verklaard.* Dit is evenwel niet aan MOZES te wijten, maar aan de *σκληροκαρδία* der menschen; m. a. w. niet het *geven* van die wetsbepaling, noch de *bepaling zelve* wordt veroordeeld; maar *datgene* wordt veroordeeld, waardoor het geven van zulk eene wetsbepaling noodzakelijk was gemaakt.

---

[1]) JEZUS heeft meermalen over eene zaak nu eens idealiter gesproken, en dan weder, bij een andere gelegenheid, over diezelfde zaak sprekende, meer op de werkelijkheid gelet. Zie b. v. Mt. V: 33vv. vergeleken met Mt. XXIII: 16 vv. en Mt. XXVI: 64. Men zou tegen ons resultaat, dat JEZUS zich Mc. X idealiter over de echtscheiding heeft uitgelaten, en Mt. V: 31, 32 den toestand der maatschappij in aanmerking nam, kunnen inbrengen, dat hij in dezelfde bergrede, (Mt. V: 33 vv.), toch inderdaad idealiter gesproken heeft over den eed. Maar deze bedenking verliest dan vooral haar kracht, wanneer, wat hoogstwaarschijnlijk is, vs. 31 en 32 niet tot de bergrede behoort. Dit vermoeden ontstaat reeds uit de formule *ἐρρήθη* (vs. 31) vergeleken met de formules in vs. 21, 27, 33, 38, 43. Zie hierover verder THOLUCK t. d. p.

Vandaar, dat ook JEZUS zelf, om die σκληροκαρδία, één scheidingsgrond, nl. de πορνεία, als geoorloofd heeft erkend. Doch ook slechts dezen grond heeft hij gebillijkt, terwijl de wetgever door zijn עֶרְוַת דָּבָר aanleiding had gegeven tot eene soms zeer ligtzinnige scheiding, nademaal onder dat woord veel en velerlei kon worden verstaan.

§ 4. JEZUS EN DE EED.

De eerste plaats, die onder deze rubriek valt, staat in de bergrede, Mt. V: 33—37, waar JEZUS, tegenover hetgeen den ouden gezegd was, zijn gebod stelt, nl. om in het geheel niet te zweren. De woorden, waarmede ook deze perikope, gelijk anderen, aanvangt: Ἠκούσατε ὅτι ἐρρήθη τοῖς ἀρχαίοις, kunnen vertaald worden: „Gij hebt gehoord, dat *aan*," maar ook: „dat *door* de ouden gezegd is." Aan de eerste vertaling moet de voorkeur worden gegeven, omdat die woorden anders vóór ἐρρήθη zouden gestaan hebben, om eene tegenstelling te vormen met ἐγώ. Nu is ἐγώ gesteld, tegenover het verzwegene subject van ἐρρήθη [1]). Bovendien pleit voor deze vertaling de omstandigheid, dat met de ἀρχαῖοι anders de Rabbijnen bedoeld zouden zijn, van wie de paradosis afkomstig was, terwijl deze gewoonlijk den naam van οἱ πρεσβύτεροι dragen (vgl. Mt. XV: 2, Mc. VII: 3, 5) [2]).

Wie zijn dan de ἀρχαῖοι? Zijn het de tijdgenooten van Mozes [3]); of zijn het de Joden, tot welke later de πρεσ-

---

[1]) Vgl. MEIJER op Mt. V: 21.

[2]) Zie THOLUCK en DE WETTE op Mt. V: 21.

[3]) Zoo zegt o. a. F. BLEEK, *Synoptische Erklärung der drei ersten Evangelien, herausgegeben von* HOLTZMANN, 1862, op Mt. V: 21, S. 257, 1e Bd.: „Vielmehr können wir nicht wohl zweifeln, dass wir bei den ἀρχαίοις an die zur Zeit des Mose lebenden Israeliten zu denken haben, denen durch diesen das noch gültige Gesetz zuerst kund gethan ward."

βύτεροι hebben gesproken [1])? Het antwoord op deze vragen kan gevonden worden, door met den aard der geboden, die, Mt. V, worden gezegd hun gegeven te zijn, te rade te gaan. Die geboden nu zijn niet alleen voorschriften der mondelinge, maar ook der geschrevene wet, weshalve wij moeten aannemen, dat JEZUS met de ἀρχαῖοι bedoeld heeft: de voorvaderen in het algemeen, zonder òf die van MOZES' dagen òf die van lateren tijd uit te sluiten. Het zijn de vroegere geslachten, die tegenover zijne tijdgenooten worden gesteld [2]).

Het voorschrift, tegenover 'twelk JEZUS hier zijn gebod stelt, wordt in dezen vorm niet onder de mozaïsche wetten gevonden, hoewel wij Exod. XX: 7, Lev. XIX: 12, Num. XXX: 3 vv. en Deut. XXIII: 22 geboden aantreffen, die aan dit voorschrift der paradosis ten grondslag hebben gelegen. Het luidt aldus: *Οὐκ ἐπιορκήσεις, ἀποδώσεις δὲ τῷ κυρίῳ τοὺς ὅρκους σου:* „Gij zult den eed niet breken, maar den Heer uwe eeden houden." Vraagt men, welk soort van eeden, volgens dit voorschrift, niet mogen verbroken worden, ik wijs op het tweede lid van het voorschrift, waaruit m. i. moet worden afgeleid, dat meer bepaald de *promissorische* eeden zijn bedoeld, waarbij men beloofde iets te zullen doen, of iets te zullen nalaten [3]).

---

[1]) Zóó o.a. RITSCHL, *Die Entstehung der altkath. Kirche*, 1e *Aufl.* S. 32, en MEIJER.

[2]) Zoo ook DE WETTE, VISSERING. Vgl. vooral RITSCHL, *Die Entstehung*, 2e *Aufl.*, die teregt opmerkt, S. 43: „Wenn die mosaischen Gebote bald rein für sich, bald mit einem traditionellen Zusatze angeführt werden, so hat JESUS eben nicht zwischen der Auktorität des Moses und der seinen Nachfolger (Matth. 23: 2, 3) unterschieden, sondern die Gesetzauslegung der Pharisäer als authentisch mit den mosaischen Geboten selbst zusammengefaszt."

[3]) Zie LIGHTF. op Mt. V: 33, over de 4 klassen, waarin de eeden, volgens den Talmud, werden verdeeld. Men onderscheidde namelijk: 1. *Juramentum promissorium*, 2. *Juramentum vanum vel temerarium*, 3. *Juramentum de deposito*, en 4. *Juramentum testimoniale.*

Vervolgens ontstaat de vraag, waarom aan ἀποδώσεις τοὺς ὅρκους σου uitdrukkelijk τῷ κυρίῳ werd toegevoegd, daar men dan toch niet alleen bij den Heer zwoer? Vergelijken we vs. 34—36, dan zien we, dat dit met opzet geschiedde, omdat men alleen die eeden, welke bij *God* waren gezworen, verbindend beschouwde, de andere niet. Deze meening was zoo diep geworteld, dat er bepaald werd: „*Si quis jurat per coelum, per terram, per solem, etc. sit licet animus jurantis sub his verbis per illum jurare, qui haec creavit, hoc tamen non est juramentum. Aut, si quis jurat per aliquem ex Profetis, aut per aliquem librum e libris Scripturae, sit licet sensus jurantis per illum jurare, qui istum Profetam misit, aut qui istum librum dedit, nihilominus hoc non est juramentum.*" MAIMONIDES, *Shevuoth* cap. 12, bij LIGHTF. t. d. p. Volgens het voorschrift der paradosis was dus niet slechts de (promissorische) eed geoorloofd, maar werd ook het breken van die (promissorische) eeden niet veroordeeld, welke niet bij God zelf waren gezworen.

Hier tegenover stelt JEZUS zijn gebod, om *in het geheel niet te zweren* (ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως, vs. 34[a]). Men vraagt, of JEZUS in deze woorden den eed onvoorwaardelijk heeft afgekeurd. Hoewel door vele geleerden [1]) het tegendeel wordt beweerd, komt mij het gevoelen van die exegeten het meest waarschijnlijk voor, die van meening zijn, dat hier niet alleen de meineed, niet alleen het ligtzinnig zweren, noch ook alleen de promissorische eeden worden verboden, maar dat het verbod van den eed absoluut is. Deze interpretatie wordt m.i. geeischt, vooreerst, omdat JEZUS tegenover het verbod der wet: „Gij zult den eed niet *breken*, maar den Heer uwe eeden *houden*," zijn verbod stelt: „*Zweert* in 't geheel niet;" vervolgens, om het adverbium ὅλως („zweert *ganschelijk, in 't geheel niet*"), 'twelk dan ook aan het einde

---

[1]) Zie bij THOLUCK, ad h. l.

is geplaatst en hier allen nadruk moet behouden; eindelijk, om hetgeen volgt, vs. 37: *Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ ναί, οὔ οὔ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστίν.*

Bovendien pleit voor de juistheid dezer interpretatie de opmerking, dat ook Jac. V: 12 het verbod van te zweren eveneens algemeen is, en geen uitzondering toelaat. Het is waar, JEZUS verbiedt in de volgende vss. niet met name den eed bij *God* gezworen; maar het niet afzonderlijk vermelden van dien eed, geeft ons niet het regt te besluiten, dat JEZUS hier slechts die eeden verboden heeft, waarbij Gods naam niet uitdrukkelijk werd aangeroepen. Immers „sein Verbot (van den eed bij God) liegt eben selbstverständlich und ganz zunächst in dem allgemeinen *μὴ ὀμόσαι ὅλως*, da der Gebrauch des göttlichen Namens grade den Grundbegriff des Eides ausmacht, und da in dem hier besprochenen Lehrsatz V. 33., der directe Eid bei Gott sowohl in *οὐκ ἐπιορκ.* nach Lev. 19, 12., als auch ausdrücklich in *ἀποδώσεις τῷ κυρίῳ* etc. enthalten ist" [1]). En daarenboven „setzt der Verwerfungsgrund für alle diejenigen Schwüre, bei welchen Gott nicht unmittelbar angerufen wird, die Verwerfung des Schwures bei Gott selbst voraus" [2]). Geen andere toch is die „Verwerfungsgrund" dan deze, dat hetgeen, waarbij men zweert, altijd in betrekking staat tot God, en dus alle eeden in den grond bij zijnen naam worden gezworen [3]).

---

[1]) Woorden van MEIJER op Mt. V: 34–36.

[2]) Woorden van DE WETTE op Mt. V: 34 ff.

[3]) Vgl. DE WETTE t. d. p. „Die folgg. Schwurformeln sowie alle sonst denkbaren kommen darin überein, dass etwas dem Schwörenden überaus Ehrwürdiges, Furchtbares oder Theures genannt, und dessen Gefühl der Abhängigkeit von einem Höhern (vgl. Hebr. 6, 16) ausgesprochen wird. Darauf um den Leichtsinn zur Besinnung zu bringen macht J. aufmerksam, indem er zeigt, *dass man doch eigentl. bei jedem Schwure an Gott denke.* MEIJER zegt, op vs. 36: „*Sinn der ganzen stelle:* Ihr sollt bei allen diesen Gegenständen nicht schwören, denn alle diese Eide sind nicht geringer, als der Eid bei Gott selbst, wegen des Verhältnisses, in welchem diese Gegenstände zu Gott stehen."

Daarom mag men bij den hemel niet zweren, omdat hij is de troon van God (vs. 34); niet bij de aarde, omdat zij is de voetbank zijner voeten; niet bij Jeruzalem, omdat zij is de stad des grooten Konings (vs. 35). Daarom mag de mensch niet bij zijn hoofd zweren, omdat hij niet één haar wit of zwart kan maken (vs. 36), d. i. omdat hij geheel en al afhankelijk is van God, door wiens wil alles, ja zelfs het kleinste, bestaat. JEZUS verbiedt derhalve den eed onvoorwaardelijk. Hij wil, blijkens vs. 37, dat eene bevestiging of ontkenning voldoende zal zijn. Zoo groote waarheidsliefde wil hij in zijne volgelingen, dat zij slechts *ναὶ ναί* en *οὔ οὔ* zullen zeggen, d. i. dat zij eene *plegtige verzekering* alleen voor voldoende zullen houden en 't geen meer is dan deze verzekering, derhalve *den eed*, als *ἐκ τοῦ πονηροῦ* zullen beschouwen.

Een andere vraag is het nu evenwel, of JEZUS, hier den eed verbiedende, een verbod heeft gegeven, dat dadelijk, ook naar zijne meening, altijd kon en moest worden toegepast, of dat hij idealiter heeft gesproken? Dit laatste komt mij hoogstwaarschijnlijk voor, als ik let op het wezen van den eed, op de woorden in vs. 37: *τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστίν*, en op de omstandigheid, dat JEZUS bij een andere gelegenheid (Mt. XXIII: 16—22) den eed niet verbiedt, en volgens Mt. XXVI: 64 zelf heeft gezworen

Is de eed „eine Betheuerung der Wahrheit unter Vergegenwärtigung der die Unwahrheit rächenden Gottheit," [1]) dan kan JEZUS wel het ligtzinnig zweren afkeuren, maar niet den eed, *qua talis*. Verbiedt hij nogtans den eed onvoorwaardelijk, dan moet de grond, waarom hij hem verbiedt, buiten den aard van den eed als zoodanig liggen. Die grond ligt m. i. in hetgeen, waarom JEZUS afkeurt, dat de eed wordt geeischt, dewijl met dien eisch wordt te kennen ge-

---

[1]) Woorden van THOLUCK S. 272.

geven, dat eene bevestiging of ontkenning onvoldoende wordt gerekend. Dit blijkt uit de woorden van vs. 37: *Τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστίν*, met welke woorden JEZUS wil zeggen, *niet*, dat de eed op zich zelf iets zondigs is, maar dat hij zijn ontstaan heeft te danken aan den booze [1]), dat de heerschappij van den vijand des koningrijks (Mt. XIII: 19) de oorzaak is, waarom het zweren noodzakelijk wordt geacht. Moest JEZUS om die reden den eed onvoorwaardelijk verbieden, hieruit volgt tevens, dat zijn verbod nog niet kon worden toegepast. Immers, de *πονηρός* was nog niet uit de maatschappij verbannen; de maatschappij was nog niet door zulk eene waarheidsliefde bezield, dat zij ieder individu op zijn woord geloofde en geloof konde schenken. JEZUS zelf heeft dan ook te kennen gegeven, dat hij Mt. V: 33 vgg. idealiter had gesproken. Immers bij een andere gelegenheid, Mt. XXIII: 16—22, over den eed sprekende, neemt hij den toestand der maatschappij in aanmerking, en verzet zich alleen tegen de gewoonte der Schriftgeleerden en Farizeërs, van onderscheid te maken tusschen den eenen en den anderen eed. Hij wijst aan, dat iedere eed verbindend is, nademaal men altijd zwoer bij iets heiligs, dat òf onmiddellijk, òf door het onafscheidelijk verband met iets anders, wat heilig was, juist van God het karakter van heiligheid ontving, en dat men dientengevolge bij het afleggen van iederen eed toch aan den Heer had gedacht.

Hoe zeer JEZUS overtuigd was, dat zijn verbod niet terstond kon worden toegepast, blijkt ten overvloede uit Mt. XXVI: 64. Als JEZUS, zoo als daar wordt gemeld, de woorden van den hoogepriester: *Ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἵνα ἡμῖν εἴπῃς εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ* (vs. 63[b]), beantwoordt met: *Σύ εἶπας*, dan kan men zeggen, dat hij

[1]) Vgl. Joh. VIII: 44: *ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ*, 1 Joh. III: 8: *ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν*, 1 Joh. III: 12: *οὐ καθὼς Κάϊν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἦν*.

zelf den eed heeft afgelegd. Bij de Joden toch was het de regter, die de eedsformule uitsprak, terwijl de aangeklaagde die tot de zijne maakte, door te antwoorden: אָמֵן [1]).

De beschouwing van Mt. V: 33—37, in verband met H. XXIII: 16—22 en XXVI: 64, geeft ons dan het volgende resultaat, betreffende JEZUS' verhouding tot de voorschriften der mondelinge en geschrevene wet omtrent den eed: JEZUS wil in zijne volgelingen zulk eene waarheidsliefde, dat zij eene bevestiging en ontkenning voldoende zullen achten, en verbiedt mitsdien den eed onvoorwaardelijk. Daarmeê is hij niet alleen in strijd *met de bepaling der paradosis*, volgens welke noch het zweren op zich zelf, noch het breken der eeden, waarbij Gods naam niet werd aangeroepen, iets ongeoorloofds was, maar ook met *de wet*, die wel het valschelijk zweren verbood, Lev. XIX: 12, maar geenszins den eed bij den naam van God, Deut. VI: 13, X: 20. En blijkt het nu evenwel, dat JEZUS zelf dit gebod niet terstond wilde hebben toegepast, dit neemt toch den strijd niet weg; want hij heeft blijkbaar in het koningrijk Gods iets hoogers *gewild*, dan de wetgever des O. V., iets hoogers *geeischt* van zijne volgelingen, dan hun door de wet was bevolen. *Niet alleen derhalve het voorschrift der mondelinge, maar eveneens dat der geschrevene wet, heeft* JEZUS *naar het beginsel der waarheidsliefde beoordeeld en onhoudbaar bevonden.*

---

[1]) Vgl. THOL. S. 276. MICHAELIS, *Moz. Recht.* § 302. *Bijbelsch Woordenb.* art. *Eed.*

§ 5. JEZUS EN HET *Κορβᾶν*, HET WASSCHEN VAN HANDEN EN SCHOTELS, EN DE SPIJS- EN REINIGINGSWETTEN.

De plaatsen, die onder deze rubriek vallen, zijn Mc. VII: 1—23, en de parallel Mt. XV: 1—20; voorts Mt. XXIII: 25—26 (Luc. XI: 37—41).

Vooral de eerstgenoemden, Mc. VII: 1—23 en Mt. XV: 1—20, zijn belangrijk voor dit onderzoek. Daarin wordt verhaald, dat Farizeërs en Schriftgeleerden tot JEZUS gaan, om van hem reden te vragen, waarom zijne leerlingen met ongewasschen handen brood aten, en zoodoende de paradosis der ouden overtraden. JEZUS geeft op die vraag geen regtstreeksch antwoord, maar past op hen toe het woord van den profeet JESAJA (H. XXIX: 13): „Dit volk eert mij met de lippen, maar hun hart is verre van mij. Doch zij eeren mij te vergeefs, daar zij leeringen leeren, die geboden van menschen zijn;" en toont vervolgens [1]) uit hunne handelwijze aan, dat zij *Gods gebod* lieten varen, ten einde hunne *overlevering* te bewaren. Dan wendt JEZUS zich tot de schare en spreekt in eene gelijkenis, (zoo als Mc. vs. 17 en Mt. vs. 15 het gezegde van JEZUS wordt genoemd, en die hij daarna voor zijne discipelen op hun verzoek [2]) verklaart), eene grondstelling uit over de wezenlijke verontreiniging.

De verhalen van Mt. en Mc. loopen ook omtrent dit voorval in menig opzigt uit elkander. Echter zijn de punten van verschil van weinig beteekenis en niet van dien aard, dat men òf Mc. òf Mt. alleen zou hebben te volgen. Overigens zal te zijner plaatse aangewezen worden, in welk

---

[1]) Zóó Mc.. Volgens Mt. zou JEZUS het woord van JESAJA eerst in de tweede plaats genoemd hebben, vs. 8, 9.

[2]) Volgens Mt. vs. 15 is het PETRUS, die uitlegging vraagt.

opzigt nu de een dan de ander nader bij het oorspronkelijke schijnt te blijven. Hier alleen een woord over Mt. XV: 12—14, waar wij lezen, dat de leerlingen tot JEZUS komen en hem zeggen: „Weet gij wel, dat de Farizeërs, dit woord hoorende, zich geergerd hebben?" waarop JEZUS antwoordt: „Iedere plant, die mijn hemelsche Vader niet heeft geplant, zal worden uitgeroeid. Laat hen begaan! Zij zijn blinde leidslieden van blinden. Zoo nu een blinde eenen blinde leidt, zullen zij beide in den kuil vallen." Deze vss., die in de parallel bij Mc. niet voorkomen, zijn bij Mt. van elders ingevoegd. Het bewijs daarvoor ligt hierin, dat met de παραβολή, waarvan PETRUS uitlegging vraagt (vs. 15), bedoeld is (blijkens die uitlegging zelve, vs. 16—19), hetgeen JEZUS (vs. 11) gezegd had omtrent de wezenlijke verontreiniging, en niet derhalve de gelijkenis van den blinde, die eenen blinde leidt, wat toch het geval moest zijn, als de woorden, vs. 12—14, hier op hunne plaats hadden gestaan [1]).

Ik laat die perikope dus liggen; eveneens Mc. vs. 3—4, welke vss. een opmerking behelzen van den schrijver ten behoeve der lezers omtrent de reinigingen en wasschingen, die de Farizeërs en al de Joden gewoon waren in acht te nemen, overeenkomstig de overlevering der ouden; verder onderzoek ik niet, of Mc., de gelegenheid opgevende[2]), naar aanleiding waarvan de Farizeërs en Schriftgeleerden JEZUS

---

[1]) Vgl. RÉVILLE t. a. p., p. 167: „Il y a du reste une preuve positive que ces versets ont été détachés d'ailleurs pour être insérés a cette place, c'est que la παραβολή, dont Pierre v. 15 demande l'explication et qui, grammaticalement, devrait être l'une des deux comparaisons précédentes, se trouve être en fait l'enseignement antérieur de Jésus sur la vraie souillure (10—12)." Vgl. ook MEIJER, op Mc. VII: 17: „Das Gespräch, welches dieser (Matth.) V. 12–14 hat, ist bei ihm aus der Spruchsammlung hier als an passender Stelle eingefügt."

[2]) Mc. verhaalt namelijk, dat de Farizeërs en Schriftgeleerden de discipelen met ongewasschen handen brood *zagen* eten (vs. 2).

reden vroegen van het niet wasschen der handen, het verhaal uitgebreid heeft of niet; in één woord, ik let alleen op 't geen op mijn onderwerp betrekking heeft, nl. op hunne vraag, op het antwoord van JEZUS en op de gelijkenis, door hem ten aanhoore der schare uitgesproken, in verband met de verklaring daarvan aan zijne discipelen gegeven.

De Farizeërs en Schriftgeleerden ergerden zich, dat de discipelen van JEZUS met ongewasschen handen brood aten, en vragen van den Meester rekenschap van die handelwijze der leerlingen. Die ergernis verwondert ons niet. Immers, handen te wasschen vóór het eten was een voorschrift van de mondelinge wet, en de Farizeërs en Schriftgeleerden moesten, als gezeten op den stoel van MOZES, het gezag dier paradosis handhaven. Hoe groot dat gezag was, is bekend. Zoo zeide men: *De uitspraken der Sopherîm zijn gewigtiger dan die der Thora* [1]). Zoo leest men ook in de *Hieros. Beracoth*, fol. 3. 2. (volgens LIGHTF. ad Mt. XV: 2): „*Amabilia sunt verba Scribarum prae verbis Legis: nam verba Legis sunt gravia et levia; at verba Scribarum sunt omnia levia*," en verder onder anderen deze woorden: „*Profeta et Πρεσβύτερος cui assimilantur? Regi mittenti duos e familiaribus suis in provinciam. De uno sic scribit: Nisi hic vobis ostendat sigillum meum, ne ei credite; de altero sic: Quamvis hic sigillum meum non ostendat, ei tamen credite. Sic de Profeta scribitur: Ostendet tibi signum aut miraculum. At de Senioribus sic: Secundum Legem, quam te docebunt, etc.* [2])."

---

[1]) Verg. J. M. JOST, *Geschichte des Judenthums und seiner Secten*, I, (1857) S. 93. De *Sopherîm* d. i. *afschrijvers*, *die afschriften maakten van de wet*, waren het, die sedert den tijd van EZRA bij de voorlezingen in de synagoge de wet verklaarden, wijzigden en uitbreidden.

[2]) Dat aan de paradosis zoo veel gezag werd toegekend, is niet bevreemdend. Gelijk zij *uit behoefte*, *van zelve* moest ontstaan, zoodat het begrip van eene tweevoudige wet reeds lang bestond, voordat men een afzonderlijke uitdrukking voor haar had gevonden (JOST, t. a. p. S. 92), zoo moest

Mogt er nu, met dat al, over het gezag van sommige bepalingen verschil blijven bestaan, het voorschrift van het handenwasschen werd van groot gewigt gerekend. Volgens Schabbat 14 zou SCHLOMO (SALOMO) het wasschen der handen reeds hebben voorgeschreven, en in allen gevalle hadden SCHAMMAI en HILLEL degenen onrein verklaard, die het waagden dit voorschrift niet na te komen (vgl. HERZFELDT, *Geschichte des Volkes Israëls, II Bd. S.* 238). Hoe veel waarde aan deze bepaling

---

ook van zelve op haar worden overgebragt de eerbied, na de ballingschap aan de wet betoond. Verder bedenke men, dat, nu door EZRA's bemoeijingen de wet het eigendom was geworden van het volk (JOST I, S. 37), de *Sopherîm*, de voortplanters der paradosis, zich in het aanzien mogten verheugen, waarin vroeger profeten en priesters hadden gestaan. In de derde plaats dient, tot verklaring van dat gezag, de toen heerschende meening, dat de wet, ook de mondelinge, op Sinaï door God aan MOZES gegeven was, en van hem op JOZUA, toen op de oudsten, daarna op de profeten en eindelijk op de groote Synagoge, de *Cheneseth haggedola*, was overgegaan, waarvan zij leden waren, die, tot SIMON den regtvaardige, aan het hoofd der „Gesetzlehre" in Judea stonden (JOST I, S. 41). In lateren tijd waren het de scholen en hare hoofden, die de mondelinge wet voortplantten en haar gezag hebben gehandhaafd. Hoe groot nu het aanzien was van die schoolhoofden, wier namen in de Mischna steeds bij paren worden genoemd, kan blijken uit vele bijzonderheden (zie JOST). Ik wijs hier slechts op een SIMON BEN SCHETACH, door wiens toedoen de Farizeërs weêr in het Sanhedrin werden toegelaten (JOST I, S. 276), en op SCHEMAJA en ABTALION, aan wie eens grooter eere werd bewezen dan aan den hoogepriester. Dit laatstgenoemde voorbeeld beschrijft JOST (t. a. p. S. 250) aldus: „Der Hohepriester kam nach Beendigung des Dienstes am Versöhnungstage aus dem Heiligthume. Das Volk drängte sich, der Sitte gemäss, an ihn heran, um ihn zu beglückwünschen und nach seiner Wohnung zu begleiten. Als aber die beiden Schulhäupter ebenfalls herbeikamen, verliess das Volk den Hohenpriester, und erwiess diesen Männern seine Hochachtung. Das verdross den Hohenpriester, welcher ihren Glückwunsch sehr unfreundlich erwiederte mit den Worten: „Mögen die Fremdlinge in Frieden wandeln!" Sie entgegneten: „Die Fremdlinge wandeln in Frieden, denn sie thun Werke des Friedes (des Heils), nicht aber ein Sohn Ahron's, der seinen Urvater nicht nachahmt."

Met het oog op deze omstandigheden, blijft ons het gezag der mondelinge wet bij de echte Joden, met hun wettischen geest, geen raadsel. Vergl. verder omtrent de paradosis vooral JOST I, S. 90. ff. en ook *Bijbelsch Woordenb.* art. *Wet.*

werd gehecht, blijkt al zeer sterk uit eene plaats in de Mischna. „In *Babyl. Beracoth*, fol. 46. 2.," zegt LIGHTF. op Mt. XV: 2, „refertur, vilipensionem lotionis manuum ex iis rebus esse, pro quibus Synhedrium excommunicat; excommunicatumque ideo ab eo fuisse *R. Eleazarum ben Hazar, quod vilifaceret lotionem manuum;* cumque mortuus esset, jubente Synhedrio, lapidem magnum impositum fuisse ejus feretro. *Unde discas,* inquiunt, *Synhedrium lapidare loculum feretralem uniuscujusque excommunicati, qui moritur in excommunicatione sua.*"

JEZUS evenwel gaat niet met die vragers redetwisten over het gezag van de paradosis in het algemeen, of van het voorschrift omtrent het handenwasschen in het bijzonder. Hij weet, dat het niet, in de eerste plaats, liefde voor de godsdienst der vaderen is, die hun het verzuim zijner leerlingen tot een ergernis maakt. Hij weet, met wie hij te doen heeft, en daarom spreekt hij hun aan, in dezer voege (Mc. VII: 6ª [1]): *Καλῶς ἐπροφήτευσεν Ἡσαΐας περὶ ὑμῶν τῶν ὑποκριτῶν, ὡς γέγραπται* d.i. op ul. past geheel en al het woord door JESAJA gesproken [2]) nl.: *Οὗτος ὁ λαὸς* [3]) *τοῖς χείλεσίν με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ· μάτην δὲ σέβονταί με διδάσκοντες διδασκαλίας ἐντάλματα ἀνθρώπων* (vs. 6ᵇ, 7. Mt. XV: 8ᵇ, 9). In den vorm verschilt

---

[1]) Ik houd mij, wat de rangschikking van het woord des profeten betreft, aan het verhaal van Mc., daar het mij, met MEIJER (op Mc. VII: 6) voorkomt, dat „Die Ordnung bei Matth. die Absichtlichkeit verräth, das Gesetz dem Profeten voranzustellen."

[2]) In dezen zin meen ik het *ἐπροφήτευσεν* te moeten opvatten, om het bijgevoegde *καλῶς*. Vgl. MOUNIER, *Disquisitio de locis nonnullis Euangeliorum, in quibus Veteris Testamenti libri ab Jesu laudantur. Amstel.* 1856, p. 100. Anders MEIJER op Mt. XV: 7 ff.

[3]) Mt. heeft (vs. 8) *Ὁ λαὸς οὗτος*. De Rec. heeft Mt. vs. 8 nog daarenboven: *ἐγγίζει μοι — τῷ στόματι αὐτῶν καὶ*, welke woorden, als onecht, moeten geschrapt worden, voornamelijk omdat zij in Codd. BDL enz. ook in den Sinaït. niet gevonden worden, en blijkbaar eene verandering zijn naar de LXX. Vgl. TISCHENDORF t. d. p.

dit citaat aanmerkelijk van het oorspronkelijke. Want Jes. XXIX: 13, leest men: וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי יַעַן כִּי נִגַּשׁ הָעָם הַזֶּה בְּפִיו וּבִשְׂפָתָיו כִּבְּדוּנִי וְלִבּוֹ רִחַק מִמֶּנִּי וַתְּהִי יִרְאָתָם אֹתִי מִצְוַת אֲנָשִׁים מְלֻמָּדָה׃

d. i. „En de Heer zeide, daarom dat dit volk nadert met zijnen mond, en mij eert met zijne lippen en zijn hart van mij verwijdert, en hunne vreeze jegens mij is een menschengebod, dat geleerd is." Doch de zin is dezelfde, met dit onderscheid, dat door den profeet, in den naam van God, het *volk* bestraft wordt, omdat het wel liederen aanheft, en gebeden doet, en allerlei ceremoniën waarneemt, die door priesters *geleerd zijn* (Jer. VII: 22), maar den waren godsdienstzin mist [1]); terwijl JEZUS de *Farizeërs en Schriftgeleerden* bestraft, omdat zij, zonder godsdienstige gezindheid, God alleen eeren met uiterlijke ceremoniën, en God te vergeefs (*μάτην, sine causa* of *sine effectu* [2]) eeren, daar zij het volk leeringen *leeren*, die geboden van menschen zijn [3]). Daar nu echter bij de LXX ook wordt gelezen, *μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες κ. τ. ἑ.*, moet men aannemen, dat de evangelist de woorden van JEZUS naar de LXX (*uit zijn geheugen*, want er bestaat nog verschil tusschen den text des N. T. en dien der LXX) heeft teruggegeven, òf het er voor houden, 't geen MOUNIER niet onwaarschijnlijk vindt, dat de tegenwoordige

---

1) Vgl. KNOBEL, *Kurzgefasstes, exegetisches Handbuch zum Alten Testament*, op Jes. XXIX: 13.

2) DE WETTE vertaalt (Mt. XV: 9) *μάτην* „*vergeblich*, d. h. ohne Frucht für Gesinnung und Leben." MEIJER zegt t. d. p.: „*Grundlos* ist ihr *σέβεσθαι* Gottes, weil sie nicht göttliche, sondern *Menschenlehre* lehren, mithin das *σέβεσθαι* keinen adäquaten Grund im Innern hat, wo vielmehr statt des göttlichen Interesses menschliches Interesse obwaltet."

3) Vgl. MOUNIER, l. l. p. 99: „Addita vox *διδάσκοντες* orationi profetae alium colorem praebet, quam ei proprius est. In Hebraico enim textu reprehenditur populus, qui Deum tantum labiis colit, et *praecepta* ab hominibus tradita, quae *doctus* est, *observat*; in Graeco *docentes* praecepta illa reprehenduntur."

lezing der LXX uit het N. T., of uit de bron, waaruit de evangelist heeft geput, in die vertaling is ingeslopen [1]).

Hoe het zij, JEZUS keurt in de Farizeërs en Schriftgeleerden, die zich ergerden aan de nalatigheid der leerlingen omtrent het voorschrift van het handenwasschen vóór het eten, dit af, dat zij het gemis van een godsdienstig hart zochten te verbloemen door de stipte naleving van uiterlijke ceremoniën [2]). Verder toont hij hun uit hunne handelwijze aan, dat zij Gods gebod krachteloos maakten door hunne overlevering. *Καλῶς*, zegt hij (Mc. vs. 9), *ἀθετεῖτε τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ, ἵνα τὴν παράδοσιν ὑμῶν τηρήσητε* [3]). MOZES [4]) toch heeft gezegd: „Eer uwen va-

---

[1]) Zie MOUNIER, l. l. p. 99, 100.

[2]) Mc. vs. 8 leest men nog: *ἀφέντες γὰρ τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ κρατεῖτε τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων· βαπτισμοὺς ξεστῶν καὶ ποτηρίων καὶ ἄλλα παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε.*

Dit vers geeft groote moeijelijkheid. Blijkens *γὰρ* toch is het eene verklaring van vs. 6 en 7, ofschoon er niet het minste verband tusschen die verklaring en de voorafgaande vss. bestaat. Hoe die zwarigheid op te lossen? Zij zou opgeheven zijn, als men, op gezag van BL*Δ*, Sinaït., eenige Minusc. en de Coptische en Armenische vertalingen, *γὰρ* en vs. 8b wegliet. Immers dan behoorde vs. 8a tot het volgende, waarbij het kon schijnen te passen. Ik betwijfel echter of men daartoe regt heeft. „Denn," zegt MEIJER te regt, „wäre (vs. 8b) aus V. 4 u. 13 interpolirt, so würde, wie V. 4, *ποτηρίων καὶ ξεστῶν*, und wie V. 13, nicht *ἄλλα* stehen; auch würde ein Interpolator gewiss das Händewaschen nicht vergessen haben." Bovendien zou die interpolator dan ook nog in vs. 9 eene verandering moeten gemaakt hebben; want onwaarschijnlijk is het, dat „*καὶ ἔλεγεν*" oorspronkelijk zoo op *τῶν ἀνθρ.* zou gevolgd zijn, als nu o.a. in Cod. B. wordt gelezen. Kan men derhalve moeijelijk aan interpolatie denken en moet men dus veeleer in de lezing van Cod. B. enz. eene poging zien, om bovengenoemde zwarigheid op te lossen, dan blijft er m. i. tot vereffening daarvan niets anders over, dan te stellen, dat de schrijver vs. 8 hier niet op de regte plaats heeft ingevoegd.

[3]) Mt. heeft het woord van Mc. vs. 9 in den vorm eener vraag, vs. 3. MEIJER houdt hier en, ik geloof, te regt Mc. voor oorspronkelijk, vooral omdat het woordje *καλῶς* (vs. 9) ook bij Mc. vs. 6 gevonden wordt, en die herhaling niet toevallig schijnt. Vgl. ook H. J. HOLTZMANN, *Die Synoptischen Evangelien ihr Ursprung und geschichtlicher Charakter*, 1863, S. 84.

[4]) Mt. heeft (vs. 4) *ὁ θεὸς*. Waarschijnlijk verdient Mc. de voorkeur,

der en uwe moeder, en: Wie vader of moeder vloekt, sterve den dood.". Maar gij zegt: Zoo een mensch tot vader of moeder zegt: Het is „Korban" (dat is *eene gave*, *een offer* voegt Mc. er ophelderend bij) wat u van mij zou kunnen te nutte komen — en gij laat hem niet meer toe, iets aan vader of moeder te doen" (Mc), of (zoo als Mt. dit laatste terug geeft), „en zoo zal hij zijnen vader of zijne moeder niet eeren" [1]). De zin dezer woorden is duidelijk, als men achter de woorden: „wat u van mij zou kunnen te nutte komen," als apodosis suppleert, waartoe het gevolg, daaruit afgeleid (Mc. vs. 12. Mt. vs. 5[b]) ons regt geeft: „dan is hij aan die gelofte gebonden" [2]). Jezus verzet zich dan tegen die wijze van handelen, volgens welke zij, door te bepalen, dat iets, wat voor het heilige was bestemd, niet in *usus communes* mogt worden gebruikt, ook een zoon konden noodzaken of vergunning geven, zijne ouders gebrek te laten lijden [3]). Zoo immers maakten zij Gods woord krachteloos door hunne overlevering [4]).

Jezus stelt dus het mozaïsch gebod omtrent het eeren der ouders, blijkbaar veel hooger, dan het voorschrift der paradosis omtrent hetgeen aan het heilige was gewijd. En vraagt

---

daar Mt., om het voorafgaande *τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ* (vs. 3), ligt kon meenen, in plaats van Mozes, God te moeten schrijven.

1) Mt. wijkt nog in zooverre af, dat hij, in plaats van *Ἐὰν εἴπῃ ἄνθρωπος*, heeft: *Ὃς ἂν εἴπῃ*, en voor *Κορβᾶν*, *Δῶρον*.

2) Zie evenwel, wat Mt. vs. 5 betreft, o.a. WINER, *Gramm.* S. 529, waar hij zegt: „Eine Aposiopesis (?) finden manche Interpreten auch in der Parallelstelle Mt. 15, 5: *ὃς ἂν εἴπῃ τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρί· δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς· καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ τὸν πατέρα αὐτοῦ* — näml. *der handelt recht* (gezetzmässig). Aber vielleicht hat man doch mit GROTIUS und BENGEL bei *καὶ οὐ μή* die Apodosis zu beginnen: wer zu seinen Eltern spricht — — der braucht auch (in solchem Falle) seine Eltern nicht zu ehren, der ist hiermit auch (für diesen Fall) von dem *τίμα τὸν πατέρα* cet. frei. Das *καί* wäre demnach nicht pleonastisch."

3) Vgl. LIGHTF. ad. h. l.

4) Zoo Mc. vs. 13. Mt. heeft (vs. 6), waarschijnlijk om het voorafgaande *ἐντολὴν* vs. 3, *τὸν νόμον τοῦ θεοῦ*. Mc. heeft daarentegen bijgevoegd: *καὶ παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε.*

men, waarom? dan zal het antwoord moeten zijn: het eeren der ouders was, naar JEZUS' overtuiging, een pligt, den mensch door God in het hart geschreven, en die door ieder derhalve ten allen tijde moest worden betracht [1]). Dat hierin de reden was gelegen, waarom JEZUS het mozaïsch voorschrift hooger stelde dan dat der overlevering, en niet in een eenvoudige antithese van traditie en geschrevene wet, *als zoodanig*, blijkt uit Mc. vs. 15 vv. en Mt. vs. 11 vv, waar op mozaïsche wetten evenzeer, als op die der paradosis, de stempel van onbeduidendheid wordt gedrukt. Laat ons zien. JEZUS heeft zich, na zijne strafrede, gewend tot het volk, hetwelk niet zoo bevooroordeeld was, als zijne hoofden. Hij spreekt tot de schare in eene gelijkenis van dezen inhoud: *Οὐδέν ἐστιν ἔξωθεν τοῦ ἀνθρώπου εἰσπορευόμενον εἰς αὐτὸν, ὃ δύναται αὐτὸν κοινῶσαι· ἀλλὰ τὰ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενα, ἐκεῖνά ἐστιν τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον* [2]). Al heeft JEZUS ook zonder twijfel het oog op de vraag, hem door de Farizeërs en Schriftgeleerden gedaan [3]), hij gaat toch van het bijzondere over in het algemeene. Dit laatste aan te nemen ligt voor de hand, als men let op de verklaring, door JEZUS zelven van deze gelijkenis aan zijne discipelen gegeven, toen zij hem dat verzochten [4]). In die uitlegging toch, welke ons door Mc. en Mt. met weinig verschil wordt medege-

---

[1]) Vandaar stelt JEZUS ook tegenover de *ἐντολὴ τοῦ θεοῦ*, de *παράδοσις ὑμῶν*, (Mc. vs. 9, vgl. vs. 13 en Mt. vs. 6).

[2]) Zóó Mc. vs. 15, terwijl hij vs. 14 nog laat voorafgaan: *Ἀκούσατέ μου πάντες καὶ σύνετε.* Mt. heeft, vs. 11, *οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος, τοῦτο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.* Het berigt van Mc. verdient de voorkeur, daar Mt. alzoo de gelijkenis zelve (vs. 11) nog meer in overeenstemming brengt met de verklaring daarvan, door JEZUS (Mt. vs. 17 en 18) gegeven.

[3]) Daarom wordt in het Mt. evangelie bijgevoegd vs. 20b: *τὸ δὲ ἀνίπτοις χερσὶν φαγεῖν οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.*

[4]) Volgens Mt. vs. 15, is het PETRUS, die uitlegging vraagt. Niet oorspronkelijk. Vgl. SCHOLTEN, *Inl.* bl. 100; RÉV. t. a. p. p. 293, vgl. met p. 145.

deeld (Mc. vs. 18—23, Mt. vs. 17—20), wijst JEZUS aan, dat de mensch niet verontreinigd wordt en niet verontreinigd kan worden door hetgeen van buiten in hem komt, daar dergelijke dingen (spijzen, Mc. vs. 18, 19 Mt. vs. 17, enz.) niet in betrekking komen tot het hart des menschen, maar alleen door de zonde, in hare verschillende openbaringsvormen. Met één woord, JEZUS bedoelt met de gelijkenis (Mc. vs. 15, Mt. vs. 11), blijkens zijn eigene uitlegging, niets minder dan dit: *op het gebied der godsdienst is alleen zedelijke verontreiniging wezenlijke verontreiniging.*

Met deze grondstelling heeft hij derhalve niet alleen het voorschrift omtrent het handenwasschen, maar ook de mozaïsche wetten omtrent reine en onreine spijzen, ja alle mogelijke bepalingen dier wet omtrent Levitische onreinheid gekenmerkt als ἀδιάφορα. Het resultaat vat ik aldus zamen JEZUS *heeft de voorschriften omtrent de wasschingen, als zoodanig, wel niet veroordeeld, maar toch daaraan geene wezenlijke waarde toegekend, en ditzelfde oordeel toegepast op alle wetten van dergelijke strekking.*

Dientengevolge wil JEZUS, dat men de ware godsdienst hooger zal stellen, dan de naleving van dergelijke en andere ceremoniën, en veroordeelt de vereering van God alléén door deze naleving, terwijl men den waren godsdienstzin mist. In denzelfden geest oordeelt JEZUS over voorschriften der paradosis, met name omtrent hetgeen aan het heilige gewijd was, en wil daarom niet dulden, dat die voorschriften gesteld worden boven die bepalingen der mozaïsche wet, waarin ieder, even als hij zelf, den wil van God moest zien uitgedrukt.

Over de reinigingen spreekt JEZUS zich ook uit Mt. XXIII: 25—26 (Lc. XI: 37—41, [1]) „Wee u," wordt daar den Farizeërs en Schriftgeleerden toegeroepen, omdat zij het bui-

[1]) Lc. heeft hetgeen wij bij Mt. lezen, in een historisch verband gebragt en den inhoud tevens gewijzigd.

tenste van bekers en schotels reinigden, terwijl die van binnen vol roof waren en begeerlijkheid (ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ἐξ ἁρπαγῆς καὶ ἀκρασίας [1]). Dit wordt veroordeeld door JEZUS, dat zij, prijs stellende op uiterlijke reinheid, onrein waren van harte, en zich verzadigden met de vruchten van hunne roofzucht en begeerlijkheid. JEZUS wil een andere wijze van handelen. „Blinde Farizeër," spreekt hij, „reinig *eerst* [2]) het binnenste van den beker, opdat ook het buitenste daarvan rein zij," d i. zorg eerst, dat die bekers en schotels niet langer gevuld zijn met den buit van uwe roofzucht en begeerlijkheid; m. a. w. zorg eerst, dat uw hart rein is, dan zal het buitenste van die bekers en schotels van zelve rein worden.

Onbewimpeld wordt derhalve ook op deze plaats door JEZUS te kennen gegeven, *dat het voor alles en boven alles aankomt op zedelijke reinheid, en dat het alleen de zonde is, die den mensch verontreinigt in de hoogste of ware beteekenis des woords.* Hiermede zijn dan ook al de voorschriften omtrent Levitische onreinheid als ἀδιάφορα gekenmerkt [3]).

§ 6. JEZUS EN DE TIENDEN, HET OFFEREN EN HET VERTOONEN AAN DEN PRIESTER.

Mt. XXIII: 23—24 en Lc. XI: 42; Mt. V: 23, 24; Mt. IX: 13ª en XII: 7ª; Mc. I: 40—45 met de parallelen: Mt. VIII: 1—4 en Lc. V: 12—16; Lc. XVII: 11—19, zijn de plaatsen, die hier in aanmerking komen.

---

[1]) ἐξ — ἀκρασίας is de ware lezing. Vgl. TISCHEND., MEIJER *Krit. Anm.* en DE WETTE t. d. p. Behalve het gezag van de oudste Codd. pleit voor haar, dat zij kon schijnen ongepast te zijn, te meer daar het woord ἀκρασία slechts nog 1 Kor. VII: 5 wordt gevonden. Bovendien kon uit haar althans de lezing ἀκαθαρσίας ligt ontstaan.

[2]) πρῶτον. Vgl. MEIJER op Mt. VI: 33.

[3]) Verg. BENGEL, *Gnomon N. T.* ad. Mt. XXIII: 26: „Alias enim illa mundities non est mundities."

Wat de beschouwing der plaatsen, in de vorige rubriek behandeld, heeft geleerd, nl. dat door JEZUS sommige bepalingen der mondelinge of geschrevene wet lager geschat werden, dan andere voorschriften van diezelfde wet, of ook dan de eisch van een godsdienstig hart, ditzelfde zullen wij in de bovengenoemden kunnen opmerken.

Mt. XXIII: 23, 24 [1]) vinden we opgeteekend, hoe, ten vierden male, het „Wee u" uit den mond van JEZUS, den Farizeërs en Schriftgeleerden, dien vijanden des koningrijks (vs. 13), in de ooren klinkt. Nu wordt gelaakt, dat zij de munte en de dille en het komijn vertienden, en nalieten het zwaardere der wet (*τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου*), het regt en de barmhartigheid en de trouw.

De zin dezer woorden is niet moeijelijk te vatten. De Schriftgeleerden en Farizeërs waren gewoon de voorschriften der wet omtrent het geven van tienden (Lev. XXVII: 30, Num. XVIII: 21, Deut. XII: 6, XIV: 22—29), toe te passen op de nietigste kleinigheden. En diezelfde menschen, op dat punt zoo bij uitstek naauwgezet, lieten na *τὴν κρίσιν καὶ τὸ ἔλεος καὶ τὴν πίστιν*, d. i. zij gaven niet een ieder het zijne, zij waren niet barmhartig, zij bekreunden er zich volstrekt niet om, of ze hunne beloften schonden, met één woord, zij kwamen te kort in de vervulling der eerste pligten jegens den naaste, zij vertraden het gebod van de liefde tot den naaste (Lev. XIX: 18). Kleingeestig getrouw in het kleine, waren zij zeer ongetrouw in het groote. Dit is ook de beteekenis van vs. 24, waar JEZUS zegt: „Gij blinde leidslieden, die de mug uitzijgt, en den kemel doorzwelgt."

Hij, die als een MICHA (Micha VI: 8) den eisch des Heeren kende, wilde iets anders. *Ταῦτα δέ*, zegt hij, *ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφεῖναι* d. i. het geven van tienden

---

[1]) Luc. XI: 42 zijn de woorden van Mt. XXIII: 23, 24, met geringe wijziging, in een historisch verband gebragt.

moet gij niet nalaten, maar *reglvaardig* en *barmhartig* en *trouw te wezen*, zijn de pligten, die in de eerste plaats moeten worden betracht.

JEZUS komt hier niet in strijd met wet en traditie, daar zelfs het vertienen van die kleine gewassen niet bepaald door hem wordt afgekeurd; maar hij doet alleen zien, *dat hij de naleving van dergelijke voorschriften stelt beneden de betrachting van die deugden, welke door ieders geweten als het zwaardere der wet moesten worden erkend.*

Hoe JEZUS zich omtrent het *Κορβᾶν* heeft uitgesproken, zagen wij vroeger. Evenzoo oordeelt hij Mt. V: 23, 24 over het *offeren* zelve. JEZUS brengt daar een voorbeeld bij, waaruit men leeren kan, hoe men zich, krachtens zijn ernstig gebod, van niet toornig te wezen op den broeder, behoort te gedragen. „Zoo gij dan," luidt zijn woord, „uwe gave brengt naar het altaar (*ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον*), en daar u te binnen komt, dat uw broeder iets tegen u heeft (*ἔχει τι κατὰ σοῦ*), laat uwe gave daar vóór het altaar (*ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου*), en ga heen, verzoen u eerst met uwen broeder (*πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου*), en kom dan en offer uwe gave." JEZUS wil zeggen: wanneer gij op het punt zijt [1]) van te offeren, en u dan herinnert, dat gij iemand hebt beleedigd, zoo zijt gij verpligt, voordat gij offert, met hem weêr vrede te sluiten. Op deze plaats wordt derhalve door JEZUS *het wetsvoorschrift omtrent het offer lager geschat, dan de pligt van het onregt te herstellen, dat men den naaste heeft aangedaan* En geen wonder. JEZUS wist dat God wilde: *Ἔλεος καὶ οὐ θυσίαν*, welke woorden van HOZEA volgens Mt. tweemaal door hem worden aangehaald, Mt. IX: 13ª en XII: 7ª. Boven heb ik aangewezen (§ 1), waarom het mij waarschijnlijk voorkwam, dat men op de vraag, of JEZUS die woorden bij de gelegenheid, Mt. XII: 1

---

[1]) Uit *ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου* blijkt, dat het offer nog niet op het altaar ligt.

vgg. verhaald, zou hebben gebezigd, ontkennend zou moeten antwoorden. Hetzelfde zou men kunnen vragen, met betrekking tot Mt. IX: 13[a], als men let op het gemis van die woorden in de parallelen Mc. II: 14 vgg. en Lc. V: 27 vgg., in verband met de moeijelijkheid, om vs. 13[a] te rijmen met vs. 13[b], waar JEZUS zegt: „Want ik ben niet gekomen om regtvaardigen, maar om zondaren te roepen." Ik laat echter die vraag onbeantwoord, dewijl zij de woorden zelve ongemoeid laat, en wij, met het oog op JEZUS' bestrijding van het legalisme der Farizeërs en op de omstandigheid, dat zij bij Mt. tweemaal zijn vermeld, even als RÉVILLE (t. a. p. p. 190), in die plaats van HOZEA eene der *loci communès* zien van zijne polemiek tegen het Farizeïsme.

Wat beteekenen de woorden: *Ἔλεος θέλω καὶ οὐ θυσίαν*, of liever — want zeer waarschijnlijk zal JEZUS het oorspronkelijke hebben aangehaald — wat beduidt bij HOZEA (VI: 6) en ook in den mond van JEZUS, de uitdrukking כִּי חֶסֶד חָפַצְתִּי וְלֹא זָבַח? De woorden geven wel geene moeijelijkheid, maar over חֶסֶד moeten wij toch spreken. חֶסֶד kan beteekenen: *genade, gunst, liefde van God tot de menschen;* maar ook *liefde der menschen tot God* [1]). De beteekenis van *liefde der menschen tot God*, *pietas*, heeft het woord o. a. Jes. LVII: 1. Daar vertalen reeds de LXX אַנְשֵׁי חֶסֶד door *ἄνδρες δίκαιοι*. Ook GESENIUS vertaalt *die Frommen*. Ook op onze plaats schijnt diezelfde beteekenis door het verband der rede geëischt te worden. God wordt gezegd te aarzelen (vs. 4), wat Hij Ephraïm en Juda, die tot Hem willen wederkeeren (vs. 1—3), zal doen (vs. 4). Van waar die aarzeling? Omdat hunne חֶסֶד is als eene morgenwolk en als eene vroeg opkomende daauw, die spoedig verdwijnt (vs. 4), en God wil חֶסֶד en geen offer (vs. 6). Als men nu het oog vestigt op vs. 5, waar God zegt: „Ik verdelg hen door de pro-

---

[1]) Verg. GESENIUS *in voce*.

feten, ik dood hen door de reden mijns monds, en het oordeel over u is als het opgaande licht," omdat hunne חֶסֶד van dien aard was, als vs. 4 was gezegd, dan kan men moeijelijk aan iets anders denken, dan aan *pietas*, *ware godsvrucht des harten*, welke vertaling ook reeds wegens de tegenstelling van זֶבַח, *offer*, voor de hand ligt [1]).

HOSEA bedoelt dus: God wil ware godsvrucht en geen offer d. i. geen uiterlijke godsvereering. Zonder eenigen twijfel wil JEZUS met het woord des profeets hetzelfde te kennen geven. In dien zin was het een woord, geheel in den geest van JEZUS, waardoor tevens vele andere van zijne uitspraken over allerlei rituele handelingen worden verklaard. Wij besluiten derhalve, dat bij JEZUS, blijkens het herhaaldelijk gebruik maken dezer woorden van HOSEA, vast stond: *Alleen de ware godsdienstzin is Gode welgevallig, en aan offers, zonder godsdienstzin, kan geene waarde worden toegekend.*

Mc. I: 40—45, en in de parallelen Mt. VIII: 1—4 en Lc. V: 12—16, wordt verhaald, hoe JEZUS een melaatsche gereinigd heeft en hem gelast, zich aan den priester te vertoonen en te offeren voor zijne reiniging, gelijk MOZES bevolen had. De verhalen omtrent deze gebeurtenis verschillen niet in die mate, dat hier het onderzoek, aan wien der drie evangelisten de meeste oorspronkelijkheid moet worden toegekend, noodzakelijk is [2]).

Lezen wij genoemde perikopen met het oog op JEZUS' verhouding tot de wet, dan zien wij, vooreerst, dat hij, door

---

[1]) Vgl. vooral MOUNIER l.l. p. 69 sqq., bij wien tevens de exegeten opgenoemd zijn, welke in dezen zin חֶסֶד meenen te moeten verstaan.

[2]) Alleen zij hier opgemerkt, dat Mt. VIII: 1 een toevoegsel schijnt te zijn van den redactor, om dit verhaal in verband te brengen met H. V—VII; vgl. RÉV. p. 273. Het bewijs hiervoor ligt in Ὅρα μηδενὶ εἴπῃς in vs. 4, welke woorden niet met vs. 1b (ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί) zijn overeen te brengen.

den melaatsche aan te raken (Mc. vs. 41, Mt. vs. 3, Lc. vs. 13) niet handelde jn overeenstemming met de wet, die de melaatschen als in hooge mate onrein beschouwde, en hun den omgang met andere menschen ten strengste verbood (Lev. XIII: 46). Even als hij den sabbat schond naar de wet, wanneer hij gelegenheid vond om aan iemand op den sabbat eene weldaad te verrigten, zoo is ook hier de liefde tot den naaste de grond zijner wetsovertreding (vgl. Mc. vs. 41, 44, Mt. vs. 4, Lc. vs. 14) [1]. In de tweede plaats blijkt uit het verhaal, dat JEZUS gehoorzaamheid beveelt aan eene bepaling der wet, wanneer hij den gereinigden melaatsche gelast zich den priester te vertoonen en de gave te offeren, die MOZES geboden had. Zulk eene handelwijze toch was den melaatschen voorgeschreven Lev. XIV: 2, 10, 21. Waarom beval JEZUS hem dit gebod na te komen? *Εἰς μαρτύριον αὐτοῖς* is de reden, door hem zelven daarvoor genoemd. Tot getuigenis voor wie? Niet voor den priester (in welk geval men ook *αὐτῷ* zou verwacht hebben), maar voor het volk [2]; want dat de priester hem toeliet tot het offer, zou den volke een bewijs zijn, dat hij rein was en men zijne tegenwoordigheid niet langer behoefde te vlieden. — Derhalve gebiedt JEZUS den gereinigde dat voorschrift op te volgen, *opdat hij weder in de maatschappij zou kunnen terug keeren* [3].

Nog ééne plaats is er in de synoptische evangeliën, waar JEZUS aan melaatschen beveelt, zich den priesters te vertoonen. Lc. verhaalt, H. XVII: 11—19, dat tien melaatschen

---

1) Zie verder § 1.

2) Vgl. BLEEK, *Synoptische Erklärung der drei ersten Evangelien*, 1e Band S. 345, MEIJER en DE WETTE op Mt. VIII: 4.

3) De meening van FRITZSCHE, dat de woorden *εἰς μαρτύριον αὐτοῖς* eene „*cogitatio Matthaei*" behelzen, om uit te drukken, hoe hoog JEZUS de mozaïsche wet schatte *(magni se facere Mosis instituta)*, wordt weêrlegd door de wijze, waarop JEZUS, ook volgens Mt., zich uitliet over mozaïsche wetsbepalingen. Bovendien geeft het verhaal geen grond tot zulk een onderstelling.

JEZUS ontmoetten en hem smeekten, zich over hen te erbarmen. JEZUS zegt tot hen: „Gaat heen en vertoont u aan de priesters." En ziet, terwijl zij heengaan worden zij rein. Één hunner, een Samaritaan, ziende dat hij genezen was, keerde terug om JEZUS te danken, God met luider stemme verheerlijkende; en deze werd door JEZUS geprezen, terwijl het hem blijkbaar diep smartte, dat de andere negen niet waren wedergekomen, hoewel ze eveneens rein geworden waren. De voorstelling is deze, dat zij genezen werden, toen zij op weg waren naar den priester, en dat de Samaritaan terugkeerde, voordat hij zich aan den priester had vertoond. Want [1]) „wäre der Samariter erst beim Priester gewesen, so hätte Jesus nicht fragen können, wie er V. 17 f. fragt, da die neun Juden eine viel weitere Reise zu den Priestern hatten."

Hoogst opmerkelijk is die lof en die smart van JEZUS, daar hij toch zelf hun gelast had zich den priester te vertoonen; en geen andere gevolgtrekking mogen wij hieruit afleiden dan deze: JEZUS *wilde, dat de mensch de dankbaarheid voor een genoten weldaad hooger zou stellen, dan de naleving van een wetsvoorschrift, door wien het dan ook gelast mogt zijn.*

§ 7. JEZUS EN DE BEVELEN VAN HEN, DIE OP DEN STOEL VAN MOZES ZITTEN.

In het begin van Mt. XXIII lezen wij deze woorden van JEZUS: „Op den stoel van MOZES zitten de Schriftgeleerden en Farizeërs; doet en onderhoudt dan alles, wat zij u zeggen, maar doet niet naar hunne werken; want zij zeggen en doen niet."

---

[1]) Woorden van MEIJER op Lc. XVII vs. 15, S. 489, 490.

Gelijk men den Rabbi, die een anderen Rabbi was opgegevolgd als hoofd eener school, noemde: יוֹשֵׁב עַל כִּסְאוֹ [1]), zoo moet *Ἐπὶ τῆς Μωϋσέως καθέδρας ἐκάθισαν* beteekenen: zij zijn opvolgers van MOZES, d. i. zij moeten ambtshalve zorg dragen voor de handhaving der geschrevene en ook der mondelinge wet, die zij tevens naar den eisch der omstandigheden moeten wijzigen en uitbreiden. Het gevoelen van hen, die beweren, dat JEZUS hier alleen gehoorzaamheid heeft bevolen aan de *mozaïsche* wet, is onhoudbaar, als men let op vs. 3ª: *πάντα οὖν ὅσα ἐὰν εἴπωσιν ὑμῖν ποιήσατε καὶ τηρεῖτε*, daar uit de plaatsen, tot dusverre behandeld, reeds genoegzaam is gebleken, dat zij niet minder acht gaven op de opvolging der mondelinge als der geschrevene wet (vgl. § 5), terwijl ook tusschen die wetten door hen geen groot onderscheid werd gemaakt (vgl. Mt. V). Neen, hoe vreemd het ook moge schijnen, JEZUS leert hier gehoorzaamheid te betoonen aan *alle* bepalingen der wet, voorgeschreven door hen, die op den stoel van MOZES zaten. Het bevreemdende van die uitspraak valt echter eenigermate weg, als hij volgen laat (vs 3ᵇ): „Maar doet niet naar hunne werken, (*κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε*)." JEZUS wil waarschuwen tegen het *voorbeeld*, door de hoofden aan het volk gegeven; en om nu hiertegen zoo dringend mogelijk te waarschuwen, doet hij het groote verschil tusschen de *leer* en den *wandel* der Schriftgeleerden en Farizeërs uitkomen. Evenwel blijft het altijd nog moeijelijk, dat onvoorwaardelijke gebod van vs. 3 overeen te brengen met die woorden en handelingen van JEZUS, waarmede hij vele bepalingen der wet heeft afgekeurd, en het is bijna ondenkbaar, dat hij deze woorden op het laatst van zijn leven, en in dit verband, daar (vs. 4) de geboden der Farizeërs en Schriftgeleerden *zware* en *ondragelijke* lasten worden geheeten (*φορτία βαρέα καὶ δυσβάστακτα*), zal

---

[1]) Vgl. MEIJER en DE WETTE op Mtt. XXIII: 2.

hebben gesproken. Om die reden is het m. i. niet onwaarschijnlijk, dat deze woorden, welligt ontleend aan eene rede, door JEZUS bij den aanvang van zijn loopbaan tot het volk gehouden, hier eene plaats hebben gevonden, omdat er sprake was van „het niet doen naar de *werken* der Farizeërs en Schriftgeleerden" [1]).

§ 8. JEZUS EN DE RIJKE JONGELING.

Onder deze rubriek vallen de plaatsen, Mc. X: 17—31, Lc. XVIII: 18—30 en Mt. XIX: 16—30, waar het verhaal is opgeteekend, 't geen men gewoonlijk dat van den „rijken jongeling" noemt.

De vergelijking van de drie parallele plaatsen noopt mij, aan het berigt van Mc. de meeste oorspronkelijkheid toe te kennen. Zoo kort mogelijk zal ik rekenschap trachten te geven, dat zijn berigt zeer zeker boven dat van Mt., en over het geheel ook boven dat van Lc. de voorkeur verdient.

Vergelijken wij Mc. en Mt., dan kan, als we ons tot het voornaamste bepalen, het volgende worden opgemerkt:

1°. Bij Mc. spreekt (vs. 17) de persoon, die tot JEZUS komt, hem aan met den titel van *διδάσκαλος ἀγαθός*; bij Mt. (vs. 16), met dien van *διδάσκαλος*.

2°. Bij Mc. vraagt die persoon: *τί ποιήσω ἵνα ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω* (vs. 17); bij Mt.: *τί ἀγαθὸν ποιήσω ἵνα σχῶ ζωὴν αἰώνιον* (vs. 16).

---

[1]) Vgl. daaromtrent ook RÉV. p. 100: „Les vv. 2 et 3 nous semblent bien difficiles à concevoir dans sa bouche, lorsque les Scribes et les Pharisiens défendaient de le suivre, et qu'il était en lutte ouverte avec leurs pratiques dévotes. Au contraire nous comprenons aisément qu'un apôtre rassemblant des *λόγια*, sans égard à leur date historique et uniquement guidé par l'analogie des sujets, ait trouvé dans ses souvenirs des paroles de ce genre dont la situation ultérieure de l' église de Palestine rendait la répétition utile à sa défense au sein du peuple juif."

3°. Bij Mc. antwoordt JEZUS: *Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ θεός* (vs. 18); bij Mt. *Τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθός* (vs. 17) [1]. Pleit nu reeds voor de oorspronkelijkheid van Mc., dat men geene reden zou kunnen opgeven voor de verandering door hem in ieder afzonderlijk punt gemaakt; zijne prioriteit is boven alle bedenking verheven, als men nagaat, hoe ligt Mt. het woord van JEZUS: *Τί με λέγεις ἀγαθόν*; aanstootelijk kon vinden en dien ten gevolge daarvoor kon schrijven: *Τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ*, uit welke verandering dan van zelve de overige wijzigingen moesten voortvloeijen.

4°. In het voordeel van Mc. is verder, dat bij Mt., in plaats van het korte woord van JEZUS: „De geboden kent gij" (Mc. vs. 19[a]), gelezen wordt: „Wilt gij nu in het leven ingaan, zoo bewaar de geboden," waarop de man dan vraagt: „Welke?" (vs. 17 en 18[a]). Onwaarschijnlijk is het toch, dat Mc. voor dat duidelijke antwoord en die karakteristieke vraag iets in de plaats zou gesteld hebben, dat eigenlijk nog geen antwoord is [2].

5°. In de opnoeming der geboden is Mc. ook meer oorspronkelijk. Bij Mt. is de volgorde verbeterd (zie Mt. vs. 18 vergeleken met Mc. vs. 19); bij Mt. mist men *μὴ ἀποστερήσῃς*, dat in dezen vorm althans geen gebod van den dekaloog is, en derhalve waarschijnlijk niet door Mc. is ingelascht, terwijl JEZUS bij Mt. wel het groote gebod: „Gij zult uwen naaste liefhebben als u zelven," vermeldt, 'twelk bij Mc. niet wordt gevonden. Even onverklaarbaar het nu is, dat

[1]) De Rec. leest hier: *Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός*. Deze lezing, veroordeeld door BDL, Sinaït. enz., verraadt de poging, om Mt. in overeenstemming te brengen met Mc. en Lc. Zeer natuurlijk is het, dat in den Rec. en in de Codd. die hij hier is gevolgd, ook bij Mt., vs. 16, JEZUS wordt aangesproken met den titel van „*goede* meester," in plaats van meester, daar deze wijziging, door de verandering in vs. 17, noodzakelijk was gemaakt.

[2]) Vgl. Dr. BERLAGE. *Eene proeve van kritiek.* (Het verhaal van den rijken jongeling). *Bijbelvriend*, 1861, bl. 183.

Mc. dit gebod willekeurig zou hebben weggelaten, zoo begrijpelijk is het, dat Mt. heeft gemeend, dit gebod nog te moeten voegen bij de geboden van den dekaloog. Immers, meende hij (zie vs. 17), dat JEZUS ook van het opvolgen der geboden den ingang tot het leven afhankelijk stelde, dan kan hij zich niet hebben voorgesteld, dat een gebod zou vergeten zijn, dat door JEZUS eens, Mt. XXII: 39, het tweede en groote gebod was genoemd. Bovendien kon de vermelding daarvan hem toeschijnen geëischt te worden door vs. 21, waar JEZUS zegt: „Verkoop uwe goederen en geef het den armen."

Denkt men bij dit alles — en welligt waren nog meer punten van verschil te noemen, die voor Mc. zouden getuigen [1]) — aan die trekken bij Mc., waardoor de voorstelling zoo levendig wordt, dat men bijna geneigd is een ooggetuige te onderstellen, dan behoeft men m. i. niet te aarzelen, aan zijn berigt boven dat van Mt. de voorkeur te geven.

Vergelijken we Lc. en Mc., dan zijn het niet zoozeer de punten van verschil, die ons dringen, het berigt van Lc. voor meer van het oorspronkelijke verwijderd te houden; want zij zijn van weinig beteekenis; en zijn er onder, die voor Mc. schijnen te pleiten, er zijn ook, die in het voordeel van Lc. schijnen te zijn [2]). De reden ligt ook niet in het

---

[1]) *Misschien* zou men daartoe kunnen brengen, dat Mt. in plaats van *Ἔν σε ὑστερεῖ* Mc. vs. 21, heeft *τί ἔτι ὑστερῶ;* (vs. 20), en dat Mt. (vs. 20), meldt dat de vrager een *jongeling* was. Voorts welligt nog, dat bij Mt. Mc. vs. 24, en bij Mc. Mt. vs. 28 ontbreekt. Eindelijk schijnt Mc. vs. 29 en 30 de voorkeur te hebben boven Mt. vs. 29, van wege het duistere en raadselachtige van Mc. vs. 30. Vgl. REV. p. 132.

[2]) Tot de eersten zou men kunnen rekenen te behooren o. a.: het woord *λέγων* Lc. vs. 18; de bijzonderheid door Lc. (vs. 18) vermeld, dat de vrager een zeker overste was; de versterking van *ἕν* Lc. vs. 22 door het voorafgaande *Ἔτι*; het gemis bij Lc. van Mc. vs. 24 en 31; de zamentrekking van *μητέρα ἢ πατέρα* (Mc. vs. 29) in *γονεῖς* Lc. vs. 29; de weglating van *ἀγροὺς* en de bijvoeging van *γυναῖκα* in datzelfde vers. Tot de tweeden behooren o. a.: het woord *Διδάσκαλε* Mc. vs. 20, vergel. vs. 17; de woorden

betere Grieksch van Lc. — dit bewijst alleen, 't geen wel niet betwijfeld zal worden, dat zijn berigt niet de bron is van dat van Mc. — maar zij bestaat hierin: in het verhaal van Mc. zijn vele trekken te karakteristiek, te waar, te frisch, ook in vergelijking met het berigt van Lc., om niet op grond daarvan tot het besluit te komen, dat de schrijver niet verre verwijderd geweest kan zijn van de oorspronkelijke bron. Het zal onnoodig zijn al die trekken te vermelden, en ik wijs daarom slechts op de uitdrukkingen: *προσδραμὼν, γονυπετήσας* (vs. 17), *ἐμβλέψας αὐτῷ ἠγάπησεν αὐτὸν* (vs. 21), *περιβλεψάμενος* (vs. 23), *περισσῶς ἐξεπλήσσοντο λέγοντες πρὸς ἑαυτούς* (vs. 26) en *ἐμβλέψας αὐτοῖς* (vs. 27) [1]).

Wel is het waarheid, dat het kortste berigt a priori zeer waarschijnlijk het meest oorspronkelijke is; maar toch geloof ik niet, dat wij, o. a. met BERLAGE [2]), in die trekken toevoegsels van Mc. mogen zien; want ook van dit gedeelte geldt m. i. ten volle, wat RÉVILLE, p. 129, van het geheele evangelie zegt: „que le luxe de détails, qui distingue le second évangile, constitue en soi un titre à l'antiquité plus grande,"

τοῖς μαθηταῖς, Mc. vs. 23; de uitdrukking *ἑκατονταπλασίονα* Mc. vs. 30, in plaats van *πολλαπλασίονα* Lc. vs. 30. Welligt ook het gemis bij Lc. van de uitdrukking *ἄρας τὸν σταυρὸν* Mc. vs. 21, welke bij Lc. wel elders voorkomt nl. H. IX: 23 (vgl. ook XIV: 27 *βαστάζει τὸν σταυρὸν ἑαυτοῦ*); terwijl men eindelijk nog zou kunnen vragen, of Mc. (vs. 22) het woord *ἀπῆλθεν* niet zal geschreven hebben in plaats van *ἐγενήθη* Lc. vs. 23, en ook (vs. 21) *ὕπαγε* niet heeft ingevoegd, omdat de man, blijkens het vervolg des verhaals, werkelijk heengegaan is.

[1]) Zulke trekken doen ons denken aan den hermeneut van PETRUS, van wien de presbyter JOHANNES, in een fragment van PAPIAS bij EUSEBIUS III, 39, zegt: *Μάρκος μὲν, ἑρμηνευτὴς Πέτρου γενόμενος, ὅσα ἐμνημόνευσεν, ἀκριβῶς ἔγραψεν, οὐ μέντοι τάξει, τὰ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἢ λεχθέντα ἢ πραχθέντα. Οὔτε γὰρ ἤκουσε τοῦ κυρίου, οὔτε παρηκολούθησεν αὐτῷ, ὕστερον δὲ, ὡς ἔφην, Πέτρῳ, ὅς πρὸς τὰς χρείας ἐποιεῖτο τὰς διδασκαλίας, ἀλλ' οὐχ ὥσπερ σύνταξιν τῶν κυριακῶν ποιούμενος λόγων. Ὥστε οὐδὲν ἥμαρτε Μάρκος, οὕτως ἔνια γράψας ὡς ἀπεμνημόνευσεν. Ἑνὸς γὰρ ἐποίησατο πρόνοιαν, τοῦ μηδὲν ὧν ἤκουσε παραλιπεῖν ἢ ψεύσασθαί τι ἐν αὐτοῖς.*

[2]) t. a. p. bl. 199.

(et) „que le témoignage qui les a conservés, peut prétendre par là à une proximité plus grande du témoignage oculaire."

Als wij ons dan hoofdzakelijk aan het berigt van Mc. houden, dan komt het verhaal hierop neêr [1]): Toen JEZUS op weg ging, liep er een [2]) toe en viel voor hem op de knieën, en vroeg hem: Goede Meester! wat moet ik doen om het eeuwige leven te beërven? Deze vraag, in verband ook met het verdere verhaal, doet ons dien man kennen als iemand, die *brandde van begeerte* om het hoogste geluk deelachtig te worden [3]); die meende, dat de zaligheid *verdiend* kon worden; die wel ervaren had en gevoelde, — zoo als blijkt uit zijne vraag (vs. 17) naar hetgeen hij moest *doen*, vergeleken met zijn antwoord (vs. 20), dat hij alle geboden, door JEZUS opgenoemd (vs. 19), *onderhouden* had — dat de *naleving der geboden daartoe niet voldoende was*, maar toch waande, dat eene *soortgelijke*, hoewel dan *hoogere deugd*, de verwerving van dat geluk zou waarborgen. JEZUS doorzag hem terstond en wilde hem genezen van die eigengeregtigheid, en hem afbrengen van de dwaling, dat door eigene deugd de zaligheid verdiend kon worden. De man had hem aangesproken met den titel „Goede Meester." Dien titel gaf hij JEZUS waarschijnlijk niet „im gewöhnlichen Sinne der Werthhaltung" [4]) maar — dit blijkt reeds uit zijne vraag — omdat hij in JEZUS een leeraar zag, die werkelijk goed mogt heeten, die zich tot zulk eene hoogte van menschelijke deugd had verheven, dat hij verzekerd kon zijn de zaligheid reeds verdiend te hebben [5]). JEZUS neemt uit dezen titel aanleiding, hem eerst

---

[1]) Vgl. hier en vervolgens BERLAGE, bl. 202 vv.

[2]) Zóó Mc. εἷς; bij Lc. τίς ἄρχων; bij Mt. (vs. 16) εἷς. In zijn verder verhaal noemt Mt. hem νεανίσκος.

[3]) Dit blijkt ook uit hetgeen Mc. van hem zegt: dat hij toeliep en voor JEZUS op de knieën viel, vs. 17.

[4]) Zóó MEIJER t. d. p.

[5]) Vgl. BERLAGE, bl. 203.

te leeren, dat menschelijke volmaaktheid, zoo als hij zich die voorstelde, een hersenschim was. Daarom wijst hij dien titel af en zegt: „Wat noemt gij mij goed? Niemand is goed, dan God alleen." En dan gaat JEZUS verder: „De geboden kent gij: Gij zult geen overspel doen; gij zult niet dooden; gij zult niet stelen; gij zult niet valsch getuigen; gij zult niemand te kort doen; eer uwen vader en uwe moeder." Op welk gebod JEZUS het oog heeft als hij zegt: „Gij zult niemand te kort doen" (*μὴ ἀποστερήσῃς*), is moeijelijk te beslissen. Sommigen (o. a. DE WETTE) meenen, dat het 10de gebod bedoeld is; anderen (o. a. MEIJER) wijzen op Deut. XXIV: 14, nog anderen op Lev. XIX: 13. Het doet evenwel weinig ter zake. Ook behoeven wij ons niet in te laten met de vraag, „waarom JEZUS niet alle geboden van den Dekaloog, en waarom niet in goede volgorde heeft opgenoemd." Immers, als wij letten op het vervolg des verhaals, dan mogen wij onderstellen, dat JEZUS slechts eenige geboden heeft opgenoemd, opdat hij den man daardoor levendig zou doen beseffen, dat hunne naleving geene bevrediging kon schenken.

Dit gevoelde deze wel; want hij was bij JEZUS gekomen om van hem te vernemen wat hij moest *doen*, hoewel hij reeds zoo veel gedaan *had;* maar juist, omdat hij dit aanvankelijk gevoelde, wilde JEZUS het bij hem tot volle bewustheid brengen. Door de herinnering aan de geboden moest de man in zijn overtuiging versterkt worden, dat men door de betrachting daarvan niet bevredigd werd, en zoo tevens voorbereid worden om een eisch te hooren, welke hem zou leeren, dat hetgene hem ontbrak iets geheel anders was, dan zulk eene deugd als hij zich voorstelde, en dat er mitsdien ook van verdienen der zaligheid geene sprake kon en mogt wezen. Toen de man dan ook gezegd had: „(Meester!) dat alles heb ik onderhouden van mijne jeugd af," hernam JEZUS, terwijl hij hem aanzag en liefkreeg: „Één ding ontbreekt u. Ga heen, verkoop al wat gij hebt

en geef het aan armen, en gij zult een schat hebben in den hemel; en kom dan, (neem uw kruis op), en volg mij!" Twee eischen worden dus eigenlijk door JEZUS tot hem gerigt: hij moest zijn goed verkoopen en den armen geven, èn hij moest JEZUS volgen [1]). Zij hangen echter zeer naauw te zamen. De eerste is de voorwaarde van den tweede (vergel. vs. 28), en de tweede onderstelt den eerste. Als wij nu letten op vs. 23—25, waar JEZUS verklaart, dat rijken bezwaarlijk in het koningrijk Gods zullen ingaan; als wij het woord van PETRUS (vs. 28): „Zie, wij hebben alles verlaten en zijn u gevolgd," in aanmerking nemen, en tevens dat van JEZUS (vs. 29): „Voorwaar zeg ik u: er is niemand, die verlaten heeft huis of broeders of zusters of moeder of vader of kinderen of akkers om mijnent- en om des evangelies wil," en verder in het oog houden, dat soortgelijke eischen door JEZUS dikwijls werden gerigt tot hen, die zijne leerlingen worden en met hem en onder zijne leiding werken zouden voor het koningrijk Gods [2]), dan behoeven wij niet in het onzekere te blijven omtrent de bedoeling van den eisch, dien JEZUS aan den man heeft gedaan. Hij moest om den wil van het leven dat hij zocht, of, gelijk JEZUS het uitdrukt (vs. 23—25), om den wil van het koningrijk Gods, zich zelven geheel en al verloochenen, een volgeling van JEZUS worden en met hem alleen leven voor het rijk van God; m. a. w. JEZUS vraagt van hem het offer van alle neigingen, die in strijd waren met de liefde tot het koningrijk Gods en met eene geheele toewijding aan dat rijk Eerst dan zou hij het leven ingaan, eerst dan zou hij een schat hebben in den hemel, eerst dan stond het koningrijk Gods voor hem open.

Voor dien eisch bezweek hij. Hij wilde wel de geboden trouw opvolgen, ja nog wel meer doen; maar uit

---

[1]) Zie hier en vervolgens BERLAGE, t. a. p. bl. 205 vv.

[2]) Verg. Lc. IX: 57—62, Mt. VIII: 19—22; Mt. X: 37—39, Lc. XIV: 26, 27; Mt. XVI: 24, Mc. VIII: 34, Lc. IX: 23 en meer plaatsen.

liefde tot het Godsrijk JEZUS volgen en daarvoor alles opofferen, zich zelven geheel verloochenen, dat was te veel: „hij werd treurig over dit woord en ging bedroefd heen; want hij had vele bezittingen" (vs. 22).

Maar nu is het ook duidelijk, welk een groot verschil er bestond tusschen het streven van dien man en den geest van JEZUS. De man wilde zich wel *veel* getroosten, als hij ook maar veel overhield, en wel *iets* opofferen, als hij daardoor de zaligheid *verdienen* kon; doch JEZUS eischte niets minder dan *geheele zelfverloochening*, en deze uit liefde voor het koningrijk Gods. Bij den man was het streven naar geluk het beginsel der deugd; bij JEZUS was het de liefde tot het Godsrijk. De man stond op eudaemonistisch standpunt; JEZUS wilde hem daarvan afbrengen [1]); en wijst hij ook vs. 21 en 30, gelijk hij meermalen doet, op het loon, dan ligt daarbij geen eudaemonisme ten grondslag, maar dan spreekt hij de zedelijke wereldorde uit, en dat doet hij, dewijl hij weet dat de neigingen van het menschelijk hart niet mogen onderdrukt, maar dat ze dienstbaar gemaakt moeten worden aan de deugd, en dat het uitzigt op geluk drangreden mag blijven, als de liefde tot het Godsrijk maar het beginsel is der deugd [2]).

De overweging van het verhaal van JEZUS en den rijken jongeling, volgens het berigt van Mc., geeft voor ons onderzoek het volgende resultaat: JEZUS *acht niet alleen de wetsopvolging onvoldoende, maar ontkent, dat door wettische deugd de zaligheid verdiend kan worden; tot verkrijging der zaligheid eischt hij geheele zelfverloochening uit liefde voor, en ter wille van het koningrijk Gods* [3]).

---

[1]) Vgl. ook Lc. XVII: 7—10, Mt. XX: 1—15.

[2]) Vgl. Prof. PAREAU, *Initia institutionis christianae moralis*, p. 148, 277, 239.

[3]) Dat Mt. den eisch van JEZUS geheel anders heeft opgevat, is aangetoond

§ 9. JEZUS, DE GEBODEN DER WET TOT DEN HOOFDINHOUD DER WET TERUGBRENGENDE.

Wij behandelen hier eerst Mc. XII: 28—34, Mt. XXII: 34—40 en Lc. X: 25—27, waar door JEZUS, op eene vraag van een Schriftgeleerde, de liefde tot God en den naaste de grootste geboden der wet worden genoemd [1]).

Het verschil tusschen deze drie parallele plaatsen is van dien aard, dat wij ons ook hier weder aan het berigt van Mc. zullen moeten houden. Voor de meerdere oorspronkelijkheid van zijn berigt boven dat van Mt. pleit het volgende:

---

door BERLAGE, bl. 207—209, en valt in het oog als men let op H. XIX vs. 16b, 17b en 20b. „De geboden," zegt B. (bl. 209) „maar uit het ware beginsel, dat der liefde te betrachten, dat was naar zijne opvatting, uit zijne eigene denkwijze ontsproten, de raad, dien JEZUS aan dien heilbegeerige had gegeven." Ja, ook het *volgen van* JEZUS heeft Mt. in den eisch opgenomen, maar hij heeft dat „volgen" als een bestanddeel beschouwd, waarop hij geen nadruk behoefde te leggen. Dat hij vs. 27—29, waar juist „het volgen" op den voorgrond wordt gesteld en „het verlaten van alles" om het „volgen van JEZUS" geschiedt, heeft opgenomen, is een bewijs, dat de trouw aan zijne bron hem den strijd heeft doen voorbijzien, die er bestond tusschen deze verzen en zijn opvatting van den eisch. De grond dier verkeerde opvatting was zijne joodsch-christelijke denkwijze. De aanleiding was de verandering in vs. 16 gemaakt, wegens het aanstootelijke woord van JEZUS: „wat noemt gij mij goed" (Mc. vs. 18a).

Vergelijk over deze opvatting van den eisch door Mt. ook DE WETTE, die daarom aan hem de voorkeur geeft boven Mc. en Lc. Dit was, volgens DE WETTE, (op Mt. XIX: 19), in den persoon af te keuren, dat hij zoo ingenomen was met zich zelven, dat hij niet schroomde te verklaren alle geboden, door JEZUS genoemd, onderhouden te hebben. Vandaar zegt DE WETTE ook bij Lc. XVIII: 22: „Ἔτι ἓν σοι λείπει giebt der Rede J. eine andere Wendung als bij Matth., und veranlasst zwei falsche Vorstellungen: erstens, er nehme es für wahr hin, was der Jüngling in seiner Anmaassung behauptet, er habe alle Gesetze beobachtet; zweitens," enz.

[1]) Volgens Lc. worden deze geboden, door den Wetgeleerde zelven als den inhoud der wet opgegeven.

1°. Bij Mt. wordt de vraag naar het groote gebod door den Wetgeleerde blijkbaar gedaan *met boos opzet* (zie vs. 35 πειράζων, en, vs. 34, Οἱ δὲ Φαρισαῖοι — συνήχθησαν); bij Mc. *met goede bedoeling*, blijkens het gemis der genoemde woorden, en om de vermelding (vs. 28): εἰδὼς ὅτι καλῶς ἀπεκρίθη αὐτοῖς. Er bestond toch geene reden, waarom Mc. dit boos opzet zou bedekt hebben; terwijl het veeleer verwondering kon baren, vooral bij den eersten evangelist, dat een Wetgeleerde *met goede bedoelingen* tot JEZUS kwam, om van hem te leeren, wat het groote gebod was der wet.

2°. Het gemis bij Mt. van Mc. vs. 32—34, waar vermeld wordt, dat de Schriftgeleerde JEZUS volmondig toestemt, dat God eenig is en dat de liefde tot God en den naaste meer is, dan al de brand- en slagtoffers, en ten gevolge dier bekentenis van JEZUS de lofspraak verwerft: „Gij zijt niet verre van het koningrijk Gods." Mc. verdient hier de voorkeur om dezelfde reden, als in het eerstgenoemde punt van verschil [1]). Bovendien moest uit de verandering in het begin des verhaals bij Mt. deze weglating van zelve voortvloeijen [2]).

De overige punten van verschil doen weinig af en zijn ook van dien aard, dat men, op grond daarvan alleen, moeijelijk ten voor- of ten nadeele van een van beiden zou kunnen beslissen. Zelfs de vraag, of het meer waarschijnlijk is, dat Mc. de woorden in vs. 29ᵇ: Ἄκουε Ἰσραήλ, κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν κύριος εἷς ἐστίν, heeft bijgevoegd, dan dat Mt. ze zou hebben weggelaten, is niet gemakkelijk te beantwoorden. Men zou met DE WETTE (t. d. p.) het eerste kunnen beweren,

---

1) Vgl. MEIJER op Mc. XII: 28—34: „Mark. hat viel Eigenthümliches, besonders durch die charakteristische und gewiss ursprüngliche Erweiterung V. 32—34."

2) Vgl. RÉV. p. 216: „Il est à noter qu'ici le premier évangéliste a oublié que l'intention du Scribe était droite (Marc. XII: 28 suiv.), et le εἰδὼς ὅτι καλῶς αὐτοῖς ἀπεκρίθη s'est changé dans sa pensée en οἱ δὲ Φαρισ. ἀκούσαντες ὅτι ἐφίμωσεν τ. Σαδδ. *De là les autres différences de détail.*"

op grond hiervan, dat die woorden den inhoud uitmaken van Deut. VI: 4 d. i. van het vers, 't welk onmiddellijk, in het O. T., het door JEZUS genoemde gebod voorafgaat en dus ligt door Mc. zouden kunnen zijn bijgevoegd, te meer daar het Keri Schema ook met die woorden begon; maar ook met MEIJER (t. d. p.) kan men oordeelen, dat er niets tegen is, aan te nemen, dat, ook volgens JEZUS, de eenheid Gods de praemisse was van den volgenden pligt. En MEIJER's gevoelen komt mij het meest waarschijnlijk voor, daar het ondersteund wordt door vs. 32, waar de Schriftgeleerde zegt: „Naar waarheid, Meester! hebt gij gezegd, dat Hij eenig is, en dat er geen ander is dan Hij." In allen gevalle zijn de eerstgenoemde redenen voldoende om vast te stellen, dat Mt. zich veel verder van het oorspronkelijke verwijdert dan Mc. [1]).

En dat het berigt van Lc. niet oorspronkelijk is, blijkt reeds uit de omstandigheid, dat, volgens zijn verhaal, niet JEZUS, maar de Wetgeleerde de beide geboden opnoemt als den hoofdinhoud der wet [2]), tenzij men oordeele, dat bij zijn berigt niet dezelfde, maar een andere gebeurtenis ten grondslag ligt [3]). Hoe dit zij, wij kunnen ons veilig aan het berigt van Mc. houden. En dan vragen wij in de eerste

---

[1]) Ook HOLTZMANN t. a. p. S. 94, zegt van de vraag naar het groote gebod, dat zij „allein bei Marcus in ursprünglicher Gestalt" is.

[2]) Ook DE WETTE erkent dit. Hij zegt bij Lc. X: 27: „Dass der Fragende auf die Gegenfrage dieselbe Antwort wie J. bei Matth. 22, 37 ff. (vgl. Mc. vs. 30 vgg.) giebt, damit das von J. anerkannte Princip des Gesetzes, die Liebe, nennt, und sich dadurch sogleich gefangen giebt, ist um so auffallender, als zwar die Stelle ἀγαπήσεις — διανοίας σου 5. Mos. 6, 5 zu dem oft gebetenen Keri Schema gehörte und auf den Phylakterien stand, die damit verbundene Stelle 3 Mos. 19, 18 καὶ τὸν πλησίον κτλ. aber auf eine freie Gedankenverknüpfung hinweist, wie sie gerade Matth. 22, 39 (en Mc.-vs. 31) vorkommt: so dass die Vermuthung nicht unstatthaft zu seyn scheint, der Bericht b. Matth. (of Mc.?) liege dem unsrigen zum Grunde."

[3]) MEIJER zegt (bij Mtt. XXII: 34): „Luk. 10, 25 ff. hat einen ähnlichen Bericht, aber von einem anderen und früheren Factum." Ook TISCHEND.

plaats: Wie is de persoon, van wien daar sprake is? Hij wordt vs. 28 en 32 een *Schriftgeleerde* (γραμματεύς) genoemd. Hij was dus een van hen, die op den stoel zaten van MOZES en de geschrevene zoowel als de mondelinge wet moesten handhaven; een van hen, die alleen heil in het oude zochten en het nieuwe haatten, omdat het nieuw was; een van hen, die in den profeet van Nazaret een vijand moesten zien. Nogtans blijkt uit het verhaal, dat hij iemand was, die hart en verstand niet sloot voor de waarheid, al werd zij uit den mond van JEZUS gehoord. Deze Schriftgeleerde nu was tegenwoordig geweest bij den redetwist van JEZUS met de Sadduceërs over de opstanding der dooden (vs. 18—27), en had de ervaring opgedaan, dat JEZUS hunne bedenkingen goed (voortreffelijk, καλῶς) had weêrlegd. Op grond van die ervaring ging hij tot JEZUS, om hem te vragen naar het hoofdgebod der wet (*Ποία ἐστὶν ἐντολὴ πρώτη πάντων*; [1]). JEZUS laat hem niet op antwoord wachten, maar zegt onverwijld, welke volgens zijn overtuiging de grootste geboden waren, waarin hij het wezenlijke der godsdienst, waarop alles aankwam, wilde gezocht hebben. Hij antwoordt aldus: „Het eerste is: Hoor Israël! de Heer onze God is een eenig Heer. En gij zult den Heer uwen God liefhebben uit geheel uw hart en uit geheel uwe ziel en uit geheel uw verstand en uit geheel uwe kracht. Het tweede is dit: Gij zult

---

geeft in zijne *Synopsis* Lc. X: 25–27 niet op als parallel van Mt. XXII: 34–40 en Mc. XII: 28–34 (zie p. 141 vergel. met p. 98). Vgl. ook HOLTZMANN, t. a. p. S. 94. Anders evenwel H. M. SCHULZE, in zijn *Evangelientafel*, 1861, S. 168.

[1]) De lezing πάντων is beter dan πασῶν. Behalve het gezag der oudste Codd., is ook hier de „*lectio difficilior praeferenda faciliori.*" Πάντων is neutr. gen., dus algemeener dan πασῶν, en versterkt alzoo nog meer den superl.; vgl. WINER t. a. p. S. 160.

Waarschijnlijk deed de Schriftgeleerde de vraag in dezen vorm, omdat hij, even als de overige joodsche leeraars, onderscheid maakte tusschen *groote* en *kleine* geboden. Vgl. Mt. V: 19. XXIII: 23; en zie verder LIGHTF. t. d. p. en andere interpreten.

uwen naaste liefhebben als u zelven. Geen ander gebod is grooter dan deze." De woorden, door JEZUS gebezigd, zijn ontleend, aan Deut. VI: 4, 5 en Lev. XIX: 18[b].

Mc. geeft ze terug naar de LXX, die hij echter vrij heeft gevolgd. Want door de LXX wordt Deut. VI: 5 vertaald: *καὶ ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς δυνάμεώς σου.* (Cod. B) [1]). Ook van den hebreeuwschen text wijkt Mc. eenigzins af, in zooverre hij de woorden *ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου* heeft, die in den grondtext worden gemist. Of JEZUS nu geheel en al dezelfde woorden zal gebezigd hebben, als men vindt Deut. VI: 5, doet weinig ter zake. De beteekenis van dat gebod kan in den mond van JEZUS geen andere zijn dan deze: gij zult God liefhebben met uwen *geheelen* inwendigen mensch, zoodat al uw gevoelen, al uw denken, al uw streven beheerscht wordt door de liefde tot God [2]). Er blijft dus geene plaats over voor eenige andere liefde, met deze liefde in strijd. Laat JEZUS hierom voorafgaan: „Hoor Israël! de Heer onze God is een eenig Heer," dan wordt het des te duidelijker, hoedanig onze liefde jegens God moet zijn.

Moet men God, volgens JEZUS, *alleen* liefhebben en met den *geheelen* inwendigen mensch, dan is niet alleen alle *andere* liefde, die met de liefde tot God in strijd is, ongeoorloofd en met name alle egoïsme; maar dan moet men God ook liefhebben, omdat Hij de eenige, het zedelijk ideaal is, omdat

---

[1]) Cod. A heeft in plaats van *διανοίας*, *καρδίας*, en is dus meer in overeenstemming met den hebr. text: וְאָהַבְתָּ אֵת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־לְבָבְךָ וּבְכָל־נַפְשְׁךָ וּבְכָל־מְאֹדֶךָ׃

[2]) Vgl. MEIJER op Mt. XXII vs. 36: „Das Lieben Gottes soll das ganze *Herz*, die gesammte innerliche Gedanken-, Gemüths- und sittliche Lebensthätigkeit des persönlichen Bewusstseins, die ganze *Seele*, das gesammte Empfindungs- und Begehrungsvermögen, und den ganzen *Verstand*, die ganze Denk- und Willenswirksamkeit nach Aussen, erfüllen.

Hij volmaakt heilig en goed, liefdevol en genadig is, afgezien van hetgeen deze genade ons persoonlijk geeft [1]); met één woord, dan moet men God liefhebben, omdat hij *God* is.

Is dit, naar JEZUS' meening, het karakter der liefde tot God, dan is daarmede tevens aangewezen, hoedanig volgens hem, de liefde tot den naaste en tot ons zelve moet zijn. Sluit toch de liefde jegens God alle *andere* liefde uit, die met haar in strijd is, dan is het duidelijk, dat wij ons zelve en de naasten moeten liefhebben, omdat wij God liefhebben, en zij met ons zijn van Gods geslachte; en voorts dat die liefde steeds van dien aard moet zijn, dat zij strekken kan tot verheerlijking van God [2]).

De woorden, door JEZUS gesproken, maken een diepen indruk op den Schriftgeleerde. Terstond betuigt hij zijn instemming en legt, zonder zich door iets te laten weêrhouden, de verklaring af: „Voortreffelijk, Meester! naar waarheid hebt gij gezegd, dat Hij eenig is en dat er geen ander is dan Hij; en Hem lief te hebben uit geheel het hart en uit geheel de kracht, en den naaste lief te hebben als zich zelven, het is meer dan al de brand- en slagtoffers." Men hoort uit ieder woord, dat van zijne lippen komt, en uit de geestdrift, waarmede hij spreekt, dat hij geheel doordrongen is van de waarheid: de liefde tot God en tot den naaste is het wezenlijke der godsdienst, en beteekent meer dan alle ceremoniële godsvereering. JEZUS heeft hem dan ook dadelijk begrepen, en geeft hem deze veelbeteekenende lofspraak: „Gij zijt niet verre van het koningrijk Gods" (*Οὐ μακρὰν εἶ ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ*). Hoeveel ge-

---

[1]) Zie Prof. HOEKSTRA, *De Ontwikkeling van de zedelijke idee in de geschiedenis*, bl. 149, 150.

[2]) Het naauwe verband tusschen het liefhebben van den naaste als ons zelve en het liefhebben van God, doet JEZUS uitkomen als hij, de beide geboden gelijkstellende, zegt (vs. 31b): *μείζων τούτων ἄλλη ἐντολὴ οὐκ ἔστιν.* Vgl. Mt. XXII vs. 39a: *δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ.* Verg. hier ook PAREAU, *Mor.* p. 280.

wigt men aan deze lofspraak, door JEZUS aan een Schriftgeleerde gegeven, moet hechten, valt in het oog, als men dezen lof vergelijkt met hetgeen JEZUS van den Dooper zeide (Mt. XI: 11, Lc. VII: 28), en met de klagt, die JEZUS zoo dikwijls slaken moest over de onbegrijpelijkheid zijner leerlingen [1]). Deze lofspraak is ons dus een nieuw bewijs, hoe innig JEZUS overtuigd was, dat zulk eene liefde meer waarde had dan allerlei uiterlijk vertoon. En letten wij verder op de omstandigheid, dat JEZUS den Schriftgeleerde toch nog op een zekeren afstand stelde van het koningrijk Gods, 't geen hieruit moet verklaard worden, „dat JEZUS nog niet van hem getuigen kon, dat hij liefde *had* voor God en den naaste" [2]), dan blijkt daaruit, dat, volgens JEZUS, zij waarlijk godsdienstig waren en burgers van het Godsrijk, die niet slechts de hooge waarde der liefde tot God en der liefde tot den naaste als tot zich zelve, erkenden met het verstand, en met het hart gevoelden, maar die liefde ook in beoefening bragten.

De verhouding van JEZUS tot de wet is dan volgens de behandelde plaats deze: terwijl het gebod der liefde tot God in de wet een eerste plaats bekleedde, zoodat het meermalen op nieuw werd gegeven (Deut. X: 12, XXX: 6), en vele voorschriften, zonder twijfel, door dat gebod in het leven

---

[1]) Zie Dr. L. H. SLOTEMAKER, *Niet ver van het koningrijk Gods. Bijbelvriend*, 1861, bl. 109.

[2]) Woorden van SLOTEMAKER, t. a. p. bl. 111. JEZUS eischt altijd, nevens het *weten* en *gevoelen*, het *doen*. Zie Joh. XIII: 34, 35, Mt. VII: 21, Mt. XXI: 28–32, Mc. III: 35 met de parall. Mt. XII: 50 en Lc. VIII: 21, Lc. XI: 28 enz. LUTHER zegt, in dien zelfden geest, bij Lc. X: 25 vgg., waar de Schriftgeleerde zelf antwoordt, dat in de wet geschreven stond, hoe men God en den naaste moet liefhebben: „Die Lehre ist köstlich und recht, aber, Lieber, thue es auch; den Thäter wollt' ich gerne sehen, denn geredt, geschrieben habt und wisset ihr sie alle, bedürft deshalben kein anderes. Aber daran fehlet dir's und den andern, dass ihr sie nicht auch thuet, meinet, es sey genug, die Worte sagen und denken. Nein, davon wird Niemand leben noch selig werden."

werden geroepen; terwijl het gebod der liefde tot den naaste als tot zichzelven ook hoog werd geschat door de wetgevers, maar deze beide geboden geenszins eene volledige toepassing konden vinden, blijkens de vele bepalingen der wet, die den Israëliet daarmede in strijd moesten doen komen, erkende JEZUS in die geboden *den hoofdinhoud, het beginsel der wet, en alzoo het essentiële der godsdienst, door welks bezit en beoefening het burgerschap van het koningrijk Gods was verzekerd.*

Onder deze rubriek valt nog Mt. VII: 12, waar JEZUS zegt: „Alles dan, wat gij wilt dat de menschen u doen, doet ook gij hun alzoo; want dit is de wet en de profeten," of, zoo als deze spreuk, zonder de vermelding van den grond, waarom JEZUS dit gebiedt, Lc. VI: 31 is opgeteekend: „En gelijk gij wilt dat de menschen u doen, doet ook gij hun desgelijks."

De vraag, of deze spreuk Mt. VII: 12 op hare plaats staat, of, zoo niet, waar zij dan geplaatst moet worden — zoo moeijelijk te beantwoorden wegens het woordje „dan" (*οὖν*) — kan ik onbeslist laten, daar de plaatsing hier geen invloed uitoefent op de woorden zelve. Als JEZUS zegt: „Alles dan, wat gij wilt dat de menschen u doen, doet gij hun ook alzoo; *want* dit is de wet en de profeten, *οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται*," dan blijkt uit dien grond, dat, volgens zijn overtuiging, dit gebod de *hoofdinhoud* is, datgene, waarop alles aankomt, *van de wet en de profeten*, d. i., zoo als beneden nader zal worden aangetoond, *van de wet, gelijk zij door de profeten was opgevat en ontwikkeld.*

Is het beginsel, waartoe hier de wet en de profeten worden teruggebragt, slechts formeel, zijn inhoud, *de liefde*, wordt elders gemeld, nl. Mc. XII: 28—34 en parall., gelijk dan ook [1]) „dass *ὅσα ἂν θέλητε* etc. aus dem Munde Jesu —

---

[1]) Woorden van MEIJER t. d. p.

nur das wahrhaft *sittliche* Wollen meinen kann." Opmerkelijk is, dat HILLEL tot dergelijke spreuk de wet ook heeft teruggebragt, waarbij evenwel niet vergeten mag worden, dat hij haar *negatief* [1]) heeft uitgedrukt. HILLEL nl. gaf iemand, die, tot het Jodendom willende overgaan, hem dit verzoek deed: „Leer mij de wet, terwijl ik op één voet sta," dit antwoord: „Wat bij u gehaat is, doe dat aan anderen niet. Dit is de geheele wet; al het overige is slechts uitlegging daarvan" [2]).

§ 10. JEZUS, DE VERVULLER DER WET.

Onder deze rubriek valt Mt. V: 17—20, waar JEZUS zich uitspreekt over het doel zijner komst met betrekking tot wet en profeten, benevens die perikopen van Mt. V, waar hij zijn gebod stelt tegenover hetgeen den ouden was voorgeschreven.

Het onderzoek naar den zin van zulk een onbewimpelde en regtstreeksche verklaring van JEZUS omtrent zijne *verhouding tot de wet*, als Mt. V: 17: (*Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας· οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι*), heb ik tot nu toe uitgesteld. De reden hiervan is: dat, naar mijn overtuiging, de beteekenis dier woorden eerst dan met naauwkeurigheid kan worden bepaald, wanneer men vooraf die plaatsen heeft behandeld, waar JEZUS zich in woord of daad uitspreekt over verschillende voorschriften dier wet. En kan alzoo reeds het resultaat van de beschouwing dier plaatsen ons voorlichten bij de verklaring van Mt. V: 17 vgg.: die perikopen, waar JEZUS proeven geeft van zijne *πλήρωσις* der wet, zullen ons ook verder

---

1) Ook Tob. IV: 15 leest men: *Ὃ μισεῖς, μηδενὶ ποιήσῃς.*

2) Zie LIGHTF. ad h. l. HOEKSTRA, bl. 170.

tot geen minder veilige gidsen verstrekken. De overweging van Mt. V: 21—26 [1]), 27—30 [2]), 33—37, 38—42 [3]) en 43—48 [4]) ga derhalve nog vooraf [5]).

Als een eerste proeve van den aard zijner wetsvervulling stelt JEZUS tegenover hetgeen den ouden [6]) gezegd was: „Gij zult niet dooden, maar wie doodt, zal schuldig zijn voor het gerigt," zijn gebod: „Wie op zijnen broeder toornig wordt [7]), zal schuldig zijn voor het gerigt; en wie tot zijnen broeder zegt: Raka! (Ῥακά, een zeer gewoon [8]) hebreeuwsch scheldwoord, רֵיקָא, d. i. *domkop*, *leeghoofd*), zal schuldig zijn voor den raad; en wie zegt: Gij dwaas! (Μωρέ, נָבָל eig. *dwaas*, hier, in zedelijken zin gebruikt (vgl. Ps. XIV: 1, LIII: 2), zooveel als *goddelooze*, *godvergeter*), zal schuldig zijn tot het helsche vuur toe."

De bedoeling van JEZUS met deze woorden is duidelijk. Hij toont daarmede aan, hoe hij het mozaïsch voorschrift: „Gij zult niet dooden" Exod. XX: 13, en het bijvoegsel der mondelinge wet: „Maar wie doodt, zal schuldig zijn voor het gerigt," uitbreiden wil van het gebied der *daad*, tot dat der *gezindheid*. Volgens de mondelinge, maar evenzeer volgens de geschrevene wet, was alleen de *daad* van doodslag verboden [9]). JEZUS echter veroordeelt ook de *gezindheid*, den

---

1) Vgl. Lc. XII: 58 vv.

2) Vgl. Mt. XVIII: 9, 8, Mc. IX: 47, 43.

3) Vgl. Lc. VI: 29 vv.

4) Vgl. Lc. VI: 27, 32 vv.

5) De vss. 31 en 32 staan waarschijnlijk niet op hunne plaats. Zie boven § 3.

6) Zie boven § 4, bl. 37.

7) εἰκῇ wordt niet gevonden in Cod. B enz., ook niet in den Sinaït., en schijnt een toevoegsel te zijn, om JEZUS' uitspraak eenigzins te verzachten. Zie TISCHEND., MEIJER, DE WETTE.

8) Zie LIGHTF. ad. Mt. vs. 22.

9) Dat de wetgever ook in het vijfde gebod alleen op de *daad* het oog heeft, blijkt reeds hieruit, dat in het tiende gebod afzonderlijk van de *gezindheid* melding gemaakt wordt. Zie hierover verder THOL., S. 181, 183.

toorn, als de bron of het beginsel dier daad; en iedere sterkere openbaring van die gezindheid veroordeelt hij des te meer, naardat zij krachtiger bewijs levert, dat die gezindheid des harten slecht is. Als hij vervolgens (vs. 23—26) aanwijst, dat de *verzoening* met den broeder, dien men beleedigd heeft, den mensch meer ter harte moet gaan, dan het *offeren*, en dat men *vrede* moet stichten, voordat de regter de zaak heeft beslist, dan blijkt daaruit te duidelijker, hoezeer hij den toorn, als gezindheid en beginsel van den doodslag, heeft veroordeeld.

Ook het volgende voorbeeld, vs. 27—30, strekt ten bewijze, hoe JEZUS eene mozaïsche wetsbepaling handhaaft, maar tegelijk uitbreidt. Had de wetgever (Exod. XX: 14) alleen de *daad* van *overspel* verboden, JEZUS houdt de *gezindheid*, den *lust om overspel te doen* voor even schuldig, als de daad zelve (vs. 28).

Hoe hij in eene derde proeve, vs. 33—37, een voorschrift der wet opheft, door den *eed* onvoorwaardelijk te verbieden, hebben wij boven (§ 4) reeds gezien; maar in een vierde, vs. 38—42, komt hij evenzeer in tegenspraak met de wet. Bij de mozaïsche wet was het *regt der wedervergelding*, in de beteekenis van *wraak (jus talionis)*, vastgesteld door de bepaling: „Oog voor oog en tand voor tand" (Exod. XXI: 24). Tegenover dien regel nu plaatst JEZUS zijn gebod: „Wederstaat den booze niet; maar die u op de regter wang slaat, keer hem ook de andere toe; en die met u regten wil en uwen rok nemen, laat hem ook den mantel; en die u prest voor ééne mijl, ga met hem twee. Die u om iets vraagt, geef het hem; en die van u leenen wil, wijs dien niet af." In plaats van wedervergelding, gebiedt JEZUS der-

---

BLEEK zegt van het traditionele toevoegsel: „Diese Worten finden sich in der Gesetzesstelle nicht ausdrücklich, sie enthalten aber nichts, als was mit jenem göttlichen Gebote unmittelbar verbunden war, sowohl nach dem Sinne des Gesetzes selbst, als nach der allgemeinen Auffassung desselben." S. 257.

halve *verdraagzaamheid, toegevendheid, zelfverloochenende liefde.* Of dit gebod onbepaald kan worden toegepast, is eene vraag, die wel ontkennend zal moeten worden beantwoord. Wij hebben hier in dat opzigt een soortgelijk verbod, als dat van het zweren. Doch ook in dit geval wordt de oppositie tegen het wetsvoorschrift niet minder sterk. Want aan de burgers van het Godsrijk toch wordt een gebod gegeven, dat geheel en al indruischt tegen de bepaling der wet: in het koningrijk Gods mag van wraak niet gesproken worden.

Nog één voorbeeld rest ons. Tegenover hetgeen er gezegd was: „Gij zult uwen naasten liefhebben en uwen vijand haten," stelt JEZUS zijn gebod: „Hebt uwe vijanden lief en bidt voor uwe vervolgers" vs. 44.

Dat gebod der meest verhevene vijandsliefde moest men betrachten, opdat men „kinderen mogt zijn van den Vader in de hemelen, die zijne zon doet opgaan over boozen en goeden en regent over regtvaardigen en onregtvaardigen" vs. 45. Het doel van 's menschen streven moest zich zelfs uitstrekken tot de volmaaktheid van den hemelschen Vader (vs. 48).

Het voorschrift, dat den ouden gegeven was en tegenover 't welk JEZUS zijn gebod plaatst, is zamengesteld uit een mozaïsch gebod en een traditioneel toevoegsel. Lev. XIX: 18[b], was namelijk bevolen: וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ d. i. „gij zult uwen volksgenoot liefhebben als u zelven." Dat wij רֵעַ door *volksgenoot* moeten vertalen, blijkt uit de voorafgaande woorden: לֹא־תִקֹּם וְלֹא־תִטֹּר אֶת־בְּנֵי עַמֶּךָ d. i. „gij zult niet wraakgierig, noch haatdragend zijn tegen de *zonen uws volks.*"

De wetgever des O. V. beval derhalve, de *Israëlieten* lief te hebben, terwijl uit Lev. XIX: 34 blijkt, dat ook de *vreemdelingen* in geenendeele van die liefde waren uitgesloten. Meer gebood de wet niet. Algemeene menschenliefde

werd niet bevolen, al heeft JEZUS, ook als hij Mc. XII: 31 en parall. dit gebod het tweede en groote gebod noemde, zonder twijfel aan die liefde gedacht.

Tot nadere bepaling van het mozaïsch voorschrift was allengs in zwang gekomen de genoemde bijvoeging: „gij zult uwen vijand haten." Onder dat woord „vijand" moeten wij zeker in de eerste plaats verstaan *vijand des volks*, d. i. *den niet Israëliet* [1]). Uit de vss. 44ᵇ—46, waar JEZUS zegt: „bidt voor uwe vervolgers," en hij, om de bepaling der traditie van haar kracht te berooven, op het voorbeeld wijst van God, die zijne zon ook over *boozen* laat opgaan, en ook regent over *onregtvaardigen*, en daarom aan die liefde alle waarde ontzegt, die zich slechts uitstrekt tot hen, *die ons liefhebben*, — uit die vss. kan echter worden afgeleid, dat men onder die benaming evenzeer den *persoonlijken vijand* heeft begrepen.

JEZUS is derhalve volstrekt in strijd met die traditionele bepaling, als hij liefde gebiedt tot vijanden. Ook wil hij veel meer, dan in de mozaïsche wet was voorgeschreven, daar hij de liefde niet beperkt tot volksgenooten en vreemdelingen, die zich onder Israëls bescherming hadden gesteld, maar zelfs noch den persoonlijken vijand, noch den vervolger, veel min dus den heiden of Samaritaan, daarvan uit sluit.

Na deze beschouwing kunnen wij overgaan tot de exegese van Mt. V: 17 vv., waarbij zich allereerst de vraag opdoet naar de beteekenis der uitdrukking *τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας*. Zij komt ook voor in de volgende plaatsen: Mt. VII: 12, XXII: 40, Lc. XVI: 16, Hand. XIII: 15, XXIV: 14, Rom. III: 21, en met weinig verschil: Mt. XI: 13 (*οἱ προφῆται καὶ ὁ νόμος*), Lc. XXIV: 27 (*Μωϋσῆς καὶ πάντες*

---

[1]) De verklarende bijvoeging, in dien zin opgevat, is geheel overeenkomstig met het particularistisch karakter des Jodendoms, en moest zoodoende als van zelve uit het wetsvoorschrift voortvloeijen. Zie verder LIGHTF. ad h. l., BLEEK, t. a. p. S. 288.

οἱ προφῆται), Lc. XVI: 29, 31 (Μωϋσῆς καὶ οἱ προφῆται), Hand. XXVI: 22 (οἱ προφῆταί καὶ Μωϋσῆς), Hand. XXVIII: 23 (ὁ νόμος Μωϋσέως καὶ οἱ προφῆται), Lc. XXIV: 44 (ὁ νόμος Μωϋσέως καὶ προφῆται καὶ Ψαλμοί); terwijl men eindelijk vindt Joh. I: 46: Ὃν (Μεσσίαν) ἔγραψεν Μωϋσῆς ἐν τῷ νόμῳ καὶ οἱ προφῆται. Kan dergelijke uitdrukking in het algemeen den *inhoud des O. V.* aanduiden, het verband moet beslissen, welke bepaalde beteekenis zij op iedere plaats moet hebben. De vraag is derhalve: wat wordt Mt. V: 17 bedoeld met de woorden τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας?

Hieromtrent heerscht groot verschil van gevoelen. Men kan de verschillende meeningen tot drie kategoriën terugbrengen, daar men òf aan het profetisch òf aan het wettelijk òf aan beide karakters des O. V. wil hebben gedacht.

Tot de voorstanders van het eerste gevoelen behoort o. a. E. J. MEIJER, die in eene monographie: *Ueber das Verhältniss Jesu und seiner Jünger zum alttestamentlichen Gesetz,*" 1853, het bewijs zoekt te leveren, dat JEZUS zich, Mt. V: 17, over het doel zijner zending, in zoover het in betrekking staat tot het Oude Verbond in dezen zin uitspreekt: „Er sei gekommen, Das, was das A. T. in seinen Weissagungen und in seinen Typen intendire, vollkommen zu thun, d. h. eintreten zu lassen" (S. 1). MEIJER's meening vindt echter hare weêrlegging in het verband der rede, daar vs. 21—48 in geenen deele van de profetiën des O. V. gesproken wordt. Ook zou men nog met DE WETTE (op Mt. V: 17, S. 77), en MEIJER (t. d. p., S. 138), tegen die interpretatie kunnen inbrengen, dat niemand aan JEZUS, als den Messias, het voornemen zou hebben toegeschreven, om de *profeten* af te schaffen, en dat dergelijke verklaring, omtrent hetgeen het doel zijner komst *niet* was, derhalve onnoodig zou geweest zijn, wanneer men niet met THOLUCK erkennen moest, dat door E. J. MEIJER teregt wordt opgemerkt, hoe verkeerd het is, de

tegenspraak voorbij te zien tusschen de verschijning van JEZUS en de Messiasverwachtingen zijner hoorders [1]).

De meening, in de derde plaats genoemd, volgens welke het profetisch deel des O. T. door ἤ zelfstandig aan het wettelijke deel zou zijn aangesloten, wordt omhelsd o. a. door CHRYS., THEOPH., AUG., EUTHYMIUS, BEZA, CALOVIUS, FRITZSCHE, MEINEL, OLSH., THOLUCK, NEANDER, LECHLER, EWALD, BLEEK. Zij is m. i. onhoudbaar, omdat in het N T. de uitdrukking ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται nooit beteekent het wettelijk en het profetisch element te gelijk, maar altijd òf het een òf het ander, wanneer nl. niet de boeken van MOZES en de profeten bedoeld zijn, in dien zin, dat men die geheel en al van den inhoud abstraheert, b. v. Hand. XIII: 15 [2]). Zoo is het *wettelijk* element gemeend Mt. VII: 12, XXII: 40, Lc. XVI: 29, 31, en daarentegen het *profetisch* Mt. XI: 13, Lc. XVI: 16 (?), XXIV: 27, 44, Joh. I: 46, Hand. XXIV: 14, XXVI: 22, XXVIII: 23, Rom. III: 21. Als nu sommigen van de voorstanders der bovengenoemde meening o. a. MEINEL beweren, [3]) „dat er onderscheid bestaat tusschen de formules τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας en τ. ν. ἤ τ.

---

[1]) E. J. MEIJER, zegt, S. 36, van het argument, door DE WETTE tegen zijn interpretatie ingebragt: „Niemand konnte denken, dass Jesus im Widerspruche mit den Weissagungen der Profeten Messias seyn wollte," het volgende: „Das Täuschende dieses Grundes liegt in dem „*wollte*." Das nämlich konnten die Jünger bei ihren volksthümlichen Ansichten über den Messias allerdings nicht denken, dass Jesus dies hätte „*wollen*" und dabei doch die Wirksamkeit des *Messias haben* können. Wie aber, wenn sie in seiner Wirksamkeit eben *nicht die Messianische* erkannten? Das „*wollte*" ist von DE WETTE auf unrechtmässige Weise in den Grund aufgenommen, da es den Widerspruch der Wirksamkeit Jesu mit den Erwartungen der Jünger *ignorirt*. Nämlich nur dadurch wurde die Meinung der Jünger über Jesum zu einer *falschen*, dass das *messianische Wirken* Jesu ein anderes war, als das auf Grund des falsch verstandenen A. T. von ihm erwartete. Dem Richtigen näher wäre es gewesen, wenn DE WETTE gesagt hätte: „Niemand konnte denken, dass Jesus der Messias *war*, weil er im Widerspruche u. s. w. war."

[2]) Vgl. E. J. MEIJER S. 74.

[3]) Zie E. J. MEIJER S. 4, 5.

προφ., nademaal in de laatste wegens ἢ met ὁ νόμος aan den eenen, en met οἱ προφῆται aan den anderen kant, geheel verschillende begrippen zijn te kennen gegeven, en wel met ὁ νόμος de *wet* in den *Pentateuch* vervat, en met οἱ προφῆται de *profetie*, vervat in de *boeken* der profeten, dan zij daartegen alleen ingebragt, dat de regel van FRITZSCHE (op Rom. IV: 13), „dat ἢ gebruikt wordt in negatieve en καὶ in positieve phrasen," hier zonder twijfel van toepassing is, en ἢ te dezer plaatse geschreven is om het negatieve van den zin (Μὴ νομίσητε κ. τ. ἑ.). Immers ondenkbaar is het, dat er, met weglating van die negatie, toch zou geschreven zijn ἦλθον πληρῶσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας [1]). Voorts is er in vs. 21—48 alleen sprake van het wettelijk element, 't welk eveneens pleit tegen de meening, dat wij aan het *wettelijk* en *profetisch* element *te gelijk* zouden moeten denken. Deze opmerking ware echter op zich zelf onvoldoende, dewijl men de betrekkelijke waarheid moet erkennen van hetgeen THOLUCK zegt: „Wenn Christus auch das ganze A. T. auf beide Theile im Auge hatte, so konnte er doch nachher *eine* bestimmte Beziehung hervorheben."

De meening, in de tweede plaats genoemd, wordt voorgestaan door: CALVIJN, GROTIUS (?), LIGHTF. (?), ROSENM., PAULUS, KUINOEL, USTERI, BAUMG. CRUSIUS, HERINGA, VAN OOSTERZEE, DE WETTE, MEIJER, RITSCHL e. a.

Zij kan m. i. met het oog op Mt. V: 21—48 en op de

---

[1]) Hieruit volgt tevens, dat zonder genoegzamen grond door USTERI, *Entwickelung des Paulinischen Lehrbegriffes in seinem Verhältnisse zur biblischen Dogmatik des Neuen Testamentes*, 6e Ausg. S. 189, beweerd wordt: „Richtig war gewiss die Bemerkung, dass *ὁ νόμος ἢ οἱ προφῆται keineswegs gleichbedeutend* sei mit *ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται; letzteres bedeutet immer den ganzen Umfang des A. T. als solchen; jenes hingegen setzt zugleich das Gesetz und die Propheten als ähnliche Schriften gleichen Inhaltes neben einander, und folglich* werden die Propheten hier nicht um ihrer messianischen Weissagungen willen, sondern „*ut legis divinae interpretes et quotidiani commemoratores*" angeführt."

bezwaren, die tegen de andere opvattingen bestaan, de eenig ware zijn. Met de *wet* is hier dan de *mozaïsche* wet bedoeld, en de *profeten* zijn hier opgevat *als in betrekking staande tot die wet* [1]). De beteekenis van *τοὺς προφήτας* zal echter nog nader moeten worden onderzocht, en alles hangt af van de vraag, van welken aard, volgens JEZUS, het werk der profeten geweest is met betrekking tot de wet.

De vroeger behandelde plaatsen geven hier antwoord. JEZUS ging in zijn onderwijs blijkbaar uit van de meening, dat de wet in haar geheel van MOZES afkomstig was (zie o. a. Mc. X: 3, Mt. XIX: 8), en dat de profeten onderscheid gemaakt hebben tusschen de voorschriften der wet. De profeten hebben, volgens JEZUS, den nadruk gelegd op de *zedelijke* voorschriften; zij hebben gesproken van „regt te doen, weldadigheid lief te hebben en ootmoedig te wandelen met God" (Micha VI: 8 vergel. met Mt. XXIII: 23), en „godsvrucht" geëischt in plaats van „offer" (Hosea VI: 6 vergel. met Mt. IX: 13ª en XII: 7ª). De profeten stelden op den voorgrond, dat men die bepalingen moest naleven, welke het *hart* des menschen betroffen, en ijverden dientengevolge dikwijls tegen al het ceremoniële, vgl. b.v. Jes. I: 11—17, Jer. VII: 21—23; met één woord: zij wilden en vorderden de ware godsvrucht des harten (Mc. VII: 6, 7, Mt. XV: 7—9 vergel. met Jes. XXIX: 13).

Als JEZUS hier derhalve spreekt van de *profeten*, bedoelt hij de *profetische opvatting* en *ontwikkeling* der mozaïsche wet in bovengenoemden zin [2]). In hoeverre nu hierdoor de be-

---

[1]) Vgl. HERINGA, *Opera exegetica et hermeneutica, edita a.* H. E. VINKE, ad Mt. V: 17, p. 34: „Scilicet et hoc bene notandum est, *τοὺς προφήτας* in hac contexta oratione spectari, simul ratione habita *τοῦ νόμου*, cujus erant interpretes et vindices: quomodo etiam dicuntur C. VII: 12 et C. XXII: 40.

[2]) RITSCHL zegt hieromtrent t. a. p., 2e *Aufl.*, S. 36 en 37: „Die Fortentwickelung des Gesetzes durch die Propheten besteht aber darin, dass sie durch

teekenis van πληροῦν bepaald wordt, zal later blijken. Wij willen eerst onderzoeken, wat πληροῦν hier zou *kunnen* beteekenen.

De eigenlijke beteekenis van πληροῦν is *aanvullen, vol maken.* Doet deze algemeene beteekenis reeds vermoeden, dat het aantal afgeleide beteekenissen groot zal zijn, in het N. T. komt het dan ook voor in velerlei zin. Zoo beduidt het o. a., vooral bij Mt., zeer dikwijls *de vervulling eener profetie.* Dikwijls ook heeft het den zin van *volbrengen, voldoen aan* en doet dan min of meer aan ποιεῖν denken. Zóó Mt. III: 15, en vooral bij PAULUS, o. a. Rom. VIII: 4, XIII: 8, XV: 19, Gal. VI: 2, Phil. IV: 19, Col. I: 25, IV: 17, 1 Thess. II: 16. Op sommige plaatsen komt het overeen met ons *voltooijen, volmaken,* o. a. Lc. XXII: 16, Joh. XV: 11, 2 Cor. X: 6, 1 Joh. I: 4.

Kan πληροῦν dus velerlei beteekenissen hebben, die ook

Aufstellung des Zweckes der Gerechtigkeit die sittlichen Gebote aus derjenigen Verbindung lösen, in welcher sie mit den Ritualgesetzen durch den Zweck der Heiligkeit zusammengehalten waren, und denjenigen relativen Unterschied zwischen ihnen aufzeigen, welchen der Schriftgelehrte in den Worten ausspricht, die Liebe zu Gott und zu dem Nächsten sei mehr als alle Opfer und Brandopfer. Moses hat das, was *wir* als Sittengesetz und Ritualgesetz zu unterscheiden gewohnt sind, darum auf Eine Linie stellen können, weil er den Begriff der sittlichen Gerechtigkeit als solchen nicht aufgefasst hatte, sondern weil er seine Gesetzgebung unter den Begriff der Heiligkeit stellte, welcher die sittliche Funktion und den körperlichen Zustand zu unmittelbarer Einheit der Bestimmung zusammenfasste. Wie die Alles umfassende Gerechtigkeit Jehova's in der Idee seiner Heiligkeit ebenso verhüllt wie offenbar ist, so wird die Aufgabe der menschlichen Gerechtigkeit durch das auf die Heiligkeit gerichtete mosaische Gesetz nur indirekt ebenso verhüllend wie andeutend dargestellt. Indem nun aber die Propheten in der Offenbarung dadurch fortschreiten, dass sie die Gerechtigkeit Jehova's in der Leitung der Geschichte, und die Gerechtigkeit des Menschen als Zweck des Gesetzes aufweisen, prägen erst sie einen Theil desselben als eigentliches Sittengesetz aus, neben dessen Schätzung die Kultusordnung nur relativen Werth behielt. Wenn also Jesus Gesetz und Propheten in ihrer Einheit zusammenfasst, so meint er *das Gesetz in seiner Fortbildung und Auslegung durch die Propheten unter dem Zwecke der Gerechtigkeit.*"

door het spraakgebruik des N. T. gewettigd zijn, dan baart het geene verwondering, dat de opvatting van dit woord Mt. V: 17 ook zeer verschillend is. Behalve het dogmatisch standpunt der exegeten, moest daarop de onderscheidene opvatting van het naaste en verdere verband invloed uitoefenen, en in de eerste plaats de interpretatie van *τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας*.

De uitlegging van VITRINGA e. a., die vertalen *leeren*, *uitleggen*, naar het chald. גְּמַר, kan wel niet in aanmerking komen, want zij is in strijd met het N.T. spraakgebruik [1]). Even onjuist is de opvatting van hen, die zeggen: JEZUS is gekomen om de wet *uit te breiden*. Zij worden weêrlegd zoowel door de houding, welke JEZUS blijkens de synoptici aangenomen heeft tot de wetsbepalingen, als door de beteekenis van *τοὺς προφήτας* [2]).

Ik bragt de meeningen omtrent de beteekenis van de uitdrukking *τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας* tot drie klassen. In dezelfde kategoriën zou men ook de opvattingen van *πληροῦν* kunnen brengen, daar het ééne natuurlijk met het andere in naauw verband staat [3]). Die *τ. ν. ἢ. τ. προφ.* opvatten van den *profetischen* inhoud des O. V. vinden in *πληρῶσαι* de *vervulling* daarvan of, z. a. E. J. MEIJER, het „eintreten lassen" van hetgeen het O. T. „in seinen Weissagungen und in seinen Typen intendirt." Tegen hen geldt hier hetzelfde argument, dat wij tegen hunne interpretatie van *τοὺς προφήτας* hebben aangevoerd.

De exegeten, die de uitdrukking *τ. ν. ἢ τ. προφ.* in tweeërlei zin nemen, moeten aan *πληρῶσαι* ook tweeërlei beteekenis geven. Hunne meening is, behalve om het reeds genoemde, onhoudbaar, daar zij in strijd is met den herme-

---

1) Zie THOL., t. a. p., S. 133, 135, DE WETTE, t. a. p., S. 77. BLEEK, t. a. p., S. 249.

2) Zie THOL. S. 136.

3) Zie over de verschillende gevoelens THOL. S. 133 ff. en E. J. MEIJER.

neutischen regel, dat een woord op ééne plaats maar ééne beteekenis kan hebben [1]).

Onder de uitleggers van Mt. V: 17, die beweren, dat JEZUS alleen den gebiedenden inhoud der wet heeft bedoeld, bestaat nog een aanmerkelijk verschil. Zij, die aan eene *bevestiging* en *geldigverklaring* van *alle* mozaïsche wetsbepalingen denken en zich daarbij op καταλῦσαι en vs. 18 beroepen, worden weêrlegd door de opmerking, dat JEZUS wel degelijk wetsbepalingen heeft overtreden. Anderen verstaan onder πληροῦν de *volkomene gehoorzaamheid van Jezus aan God*, zoo als die zich openbaarde in de getrouwe naleving der mozaïsche wet. Deze meening, waarin ook velen deelen van hen, die de uitdrukking πληροῦν in tweeërlei zin opvatten, o. a. BLEEK, [2]) vond, in lateren tijd, vooral een

---

[1]) Vgl. ook E. J. MEIJER, t a. p., S. 74, RITSCHL. t. a. p., S. 36.

[2]) Volgens BLEEK (t. a. p., S. 248) bestaat er niet alleen onderscheid tusschen het πληροῦν der profeten en der wet maar ook tusschen het πληροῦν der zedelijke en rituele wet. Hij zegt: „Πληροῦν τοὺς προφήτας kann nur in dem Sinne gemeint sein, worin im N. T. so oft von einem πληροῦν in Beziehung auf prophetische Aussprüche oder Schriften die Rede ist, und in dieser Beziehung konnte Jesus mit vollster Wahrheit sagen, dass er gekommen sei, die Propheten zu erfüllen, da die Aussprüche der alttest. Propheten alle mehr oder weniger auf das Heil hinweisen, welches durch ihn und mit ihm in die Welt gekommen ist, und sie mit seiner Erscheinung alle ihre wahrhafte wesentliche Erfüllung gefunden haben und in seinem Reiche immer mehr finden werden." Jezus heeft, volgens hem, de ceremoniële wet vervuld door de „wahrhafte und wesentliche Versöhnung Gottes, wie sie nur durch Christum und im neuen Bunde realisirt werden konnte;" maar de zedewet „durch sein ganzes heiliges, sündloses Leben, indem er dadurch den Sittlichen Anfoderungen, welche Gott in dem geoffenbarten Sittengesetze an die Menschen hatte ergehen lassen, im ganzen Umfange und in ihrer tiefsten Bedeutung Genüge leistete, wie vor ihm bei der menschlichen Schwachheit durch keinen Sterblichen geschehen war und hatte geschehen können, nicht bloss in der äusserlichen Form, worin sie in den einzelnen Vorschriften des Gesetzes buchstäblich hingestellt sind, sondern über diese hinaus in dem innerlichsten Kern, in dem von Gott selbst gemeinten Sinne, in der Weise, die Jesus selbst andeutet Matth. XXII: 37—40, VII: 12; Vergl. Röm. XXIII: 8, Gal. V: 14, 1 Tim. I: 5."

warm voorstander in BAUMGARTEN, die in zijn geschrift: *Doctrina Jesu Christi de lege Mosaica ex oratione montana hausta et exposita*, beweert p. 15: „Christum profiteri, tantum abesse, ut solvat legis a *Mose* et *Prophetis* traditae auctoritatem, ut eam vita sua et exemplo confirmatum in mundum venerit [1]). Dergelijke verklaring, die ook vroeger bij velen ingang had gevonden door toedoen bovenal van het dogma der *satisfactio activa*, strijdt ten eenenmale tegen het verband der rede; daar JEZUS vs. 21—48 niet te kennen geeft, hoe gehoorzaam *hij* was aan de mozaïsche wet, maar hoe hij wilde, dat zijne *volgelingen* de mozaïsche wetsbepalingen zullen opvolgen, zoodat ik zelfs niet instemmen kan met hetgeen THOLUCK zegt, S. 136: „Wir müssen zunächst zu dem πληροῦν durch die Lehrthätigkeit das πληροῦν durch Christi eignes Thun und Leiden hinzunehmen, wobei das Bedenken, dass auf dieses weiterhin nicht Rücksicht genommen sei, nicht abhalten kann."

Velen vatten echter πληροῦν op in den zin van *volmaken*. Zoo zegt o. a. MEIJER: „Die πλήρωσις des Gesetzes und der Propheten ist deren *Vollendung* durch Herstellung ihres *idealen* Gehalts, so dass nun nichts mehr an dem fehlt, was sie den ihren Geboten zu Grunde liegenden *Ideen* nach sein sollen. Sie ist *die vollkommene Entwickelung ihrer ideellen Realität aus der positiven Form, in welche dieselbe geschichtlich gefasst und beschränkt ist.*" Zóó ook DE WETTE: „Πληρῶσαι kann *thätlich erfüllen* heissen, aber auch *vervollkommnen* = τελειῶσαι, *genauer, tiefer fassen, auslegen, vollkommen, dem Geiste nach geltend machen* — hier spricht J., wie die Folge zeigt, im Sinne eines Gesetzgebers, und denkt also vorzugsweise an das letztere." In dienzelfden geest VAN OOSTERZEE (*Leven van Jezus*, D. II, bl. 272): „JEZUS kwam de wet *vervullen*, d. i. aan haar hoogste ideaal doen beantwoor-

---

[1]) Overgenomen van E. J. MEIJER, t. a. p. S. 109.

den, niet door gebreken der wet te verbeteren — zij had ze in zijne oogen niet, en kon ze niet hebben als Goddelijke instelling — maar door een dieper inzigt in haren zin te bevorderen, en eene hoogere, geestelijke opvolging harer voorschriften te doen tot stand komen."

Maar vooral zij hier de opvatting van RITSCHL vermeld. „Das Wort πληροῦν," zegt deze, t. a. p., 2e Aufl. S. 38, „bedeutet hier, wie an manchen anderen Stellen (Luk. 22, 16. 2 Kor. 10, 6. Joh. 15, 11), *vollständig, vollkommen machen;* nicht *vervollkommnen* im komparativen Sinne, sondern *etwas so weit fortbilden, dass er der in ihm liegenden Bestimmung ganz entspricht.* Die innere Bestimmung, der Zweck von Gezetz und Profeten ist *die Gerechtigkeit*; die Aufgabe Jesu ist also, *die fortbildende Auslegung des Gesetzes durch die Propheten im Sinne der Gerechtigkeit zu vollenden.*"

De verklaring van RITSCHL is te verkiezen boven al de vroeger genoemden, omdat door haar de beteekenis van πληροῦν in naauw verband gebragt wordt met die van τοὺς προφήτας, en tevens door haar ook reeds terstond in het licht wordt gesteld, dat met de πλήρωσις, alzoo opgevat, de opheffing van vele wetsbepalingen *kon*, ja *moest* gepaard gaan. Beteekent τοὺς προφήτας hier, gelijk ik vroeger heb aangewezen: „de profetische opvatting en ontwikkeling van de mozaïsche wet," dan kan JEZUS m. i. met πληροῦν ook niets anders bedoeld hebben, dan „hun werk, met betrekking tot de wet, voortzetten en tot volkomenheid brengen;" zoodat wij de geheele uitdrukking: ἦλθον πληρῶσαι τὸν νόμον καὶ (ἢ) τοὺς προφήτας, zóó kunnen omschrijven: „*Mijn doel is, de wet zóó te ontwikkelen en in beoefening te doen brengen, als de profeten hebben gedaan, en die ontwikkeling en beoefening tot volkomenheid te brengen.*"

Deze opvatting van de πλήρωσις der wet en der profeten laat de uitdrukking: οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, tot haar regt komen; is tevens geenszins in strijd met die

behandelde plaatsen, ook niet met Mt. V: 21—48, waar JEZUS vele wetsbepalingen afkeurt, ja wordt door de vergelijking van het *οὐ καταλῦσαι* met het feit, dat JEZUS toch bepalingen der wet *καταλύει*, geëischt. Immers, dan kan met de *πλήρωσις* der wet en der profeten niets anders bedoeld zijn, dan een voortzetten en een tot volkomenheid brengen van de ontwikkeling der wet, zoo als die door de profeten was aangevangen, d. i. het op den voorgrond stellen van de zedelijke eischen der wet, het doen gelden en in het leven roepen van beginselen, als de liefde tot God en tot den naaste, die, ook bij de wet ten grondslag liggende en in de wet uitgedrukt, naar JEZUS' overtuiging zulk eene volkomene uitdrukking waren van den wil van God, dat men daaraan moest getrouw blijven, ook dan, wanneer men daardoor in strijd kwam met voorschriften van die wet; tengevolge waarvan men dikwijls andere voorschriften lager moest schatten, of zich ook gedrongen moest gevoelen aan vele bepalingen een uitbreiding te geven, omdat men anders zou handelen in strijd met de beginselen der wet. Met één woord: de vergelijking van de betuiging van JEZUS, dat hij niet was gekomen om de wet of de profeten te ontbinden, met het feit dat hij toch vele voorschriften der wet heeft ontbonden, vordert hetzelfde, wat èn de overweging van die plaatsen, waar JEZUS zich over zijne verhouding tot allerlei wetsbepalingen in woord of daad uitspreekt, èn, in verband hiermede, de exegese der *πλήρωσις* der wet en der profeten, ons heeft geleerd, namelijk dat die *πλήρωσις der wet en der profeten* de *κατάλυσις* in zich sluit van vele *wetsbepalingen.*

En, als wij nu nog letten op de woorden *μὴ νομίσητε*, waarmede vs. 17 aanvangt, dan geloof ik te mogen aannemen, dat JEZUS *juist daarom* deze woorden uitsprak, en ook tevens vs. 21—48 proeven zijner wetsvervulling gaf, omdat hij de menschen wilde doen inzien, dat met de *πλήρωσις* der wet en der profeten de *κατάλυσις* van vele wetsvoorschriften

moest zamengaan. Immers de woorden *μὴ νομίσητε* onderstellen, dat er waren, die aan JEZUS, op grond, dat hij in strijd met wetsvoorschriften gehandeld of geleerd had, de *κατάλυσις τοῦ νόμου* toeschreven, hetzij dat zij hem daarom veroordeelden, hetzij dat zij hem daarom juist volgden als den Messias, van wien zij verwachtten, dat hij de mozaïsche wet zou veranderen, of ook opheffen en eene nieuwe in de plaats geven [1]). Dit laatste is hoogst waarschijnlijk om de tournure der uitdrukking en het vervolg der rede [2]).

De woorden van vs. 18: *Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται*, hangen, blijkens *γὰρ*, ten naauwste zamen met vs. 17, en wel zoo, dat ze tot bevestiging moeten dienen van hetgeen vs. 17 door JEZUS gezegd was: „Ik ben niet gekomen om de wet en de profeten te ontbinden, maar om die te vervullen." JEZUS verklaart derhalve, om ons hierbij eerst te bepalen, volgens dit vers, dat geen tittel of jota der wet, d. i. niet de geringste wetsbepaling zal voorbijgaan, totdat enz. *Deze betuiging* moet dan natuurlijk strekken ter bevestiging van de verklaring, *dat hij de wet of de profeten niet wilde ontbinden.* Hieruit volgt dus, dat JEZUS, volgens dit vers, zich niet bewust was eenige wetsbepaling overtreden *te hebben*, noch ook voornemens was eenig gebod van hare kracht te berooven (althans tot een zeker tijdstip, waarover later), en dat hij derhalve, immers volgens dit vers, met het *οὐκ ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας*

---

[1]) BERTHOLDT, *Christologia Judaeorum Jesu Apostolorumque aetate*, citeert, p. 162 sqq., o. a. de volgende uitspraken van Rabbijnen omtrent hetgeen in den Messiaanschen tijd zoude plaats hebben: „*Res magna ventura est mundo, — — — lex convertetur ad novitatem et renovabitur Israeli.*" „*Deus Sanctus Benedictus sedebit praedicans novam legem, quam daturus est per Messiam.*" „*Aquae nil aliud sunt quam lex, et aquae salutis nil aliud quam lex Messiae; sunt autem arcana illa, quae antiquus dierum* (Dan. XII: 13) *obtexit et occlusit, ne revelentur usque ad adventum salvatoris.*" Vgl. overigens ook Jer. XXXI: 31 vv.

[2]) Vgl. DE WETTE t. d. p en BLEEK, S. 246.

(vs. 17), heeft willen te kennen geven, dat hij (althans tot dat zeker tijdstip) zelfs niet de geringste wetsbepaling van hare kracht wilde berooven.

Ofschoon wij hierop terstond terugkomen, kunnen wij al dadelijk opmerken, dat de interpretatie, die men dan, *op grond van dit vers*, van *οὐκ ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας* zou moeten geven, in strijd zou zijn met de door ons gegevene verklaring dier woorden [1]), maar in strijd ook met die plaatsen, waar JEZUS, gelijk wij hebben gezien, wel degelijk wetsbepalingen overtreedt, overtreden laat of ze van hare kracht berooft. Doch laat ons eerst op den verderen inhoud van vs. 18 onze aandacht vestigen. Daar wordt nl. dat tijdstip aangeduid, tot aan hetwelk, volgens JEZUS, geenerlei bepaling der wet zou voorbijgaan.

Met de plegtige verklaring: „Niet ééne jota of tittel van de wet zal voorbijgaan," worden twee tijdsbepalingen in verband gebragt. De eerste is: *ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ*. Vele exegeten, z. a. PAULUS (*Exeg. Handb. über die drei ersten Evangelien*, S. 598), RITSCHL (1e Aufl. S. 28, 29), E. J. MEIJER (S. 39), meenen, dat in deze tijdsbepaling op een werkelijk vergaan van hemel en aarde, 't geen bij de parousie zoude plaats hebben, gedoeld wordt. Volgens E. J. MEIJER, is het de metaphysische leer des O. en N. T., „dass das *gegenwärtige* Weltgebäude einst, nämlich bei der Parusie des Herrn,

---

[1]) RITSCHL, die het verband van vs. 18 en vs. 17 even zoo opvat als wij hebben gedaan, wanneer hij zegt (S. 39): „Die Bestätigung derselben (van de waarheid der in vs. 17 omschrevene verhouding van JEZUS tot de wet) wird aber eben der zukünftigen Erfahrung der Genossen des Gottesreiches anheimgestellt, dass kein einziges, auch nicht das kleinste Gebot des Gesetzes verloren gehen, unerfüllt bleiben werde, ehe die Welt vergehen d. h. ihre neue Gestalt gewinnen werde," tracht het bezwaar, dat deze woorden in strijd zijn met zijn opvatting van vs. 17, uit den weg te ruimen door aan te nemen, dat JEZUS hier spreekt van den *νόμος πληρωθείς* Dit is zonder twijfel onjuist. De wet in vs. 18 bedoeld moet dezelfde zijn, als waarvan vs. 17 gesproken is, dus *de wet, die vervuld moest worden*, *de mozaïsche wet.*

vergehen werde, um einem *neuen* Himmel und einer *neuen* Erde Platz zu machen; oder besser: sich in einen *neuen* Himmel und in eine *neue* Erde verwandeln werde." Hij beroept zich op plaatsen als Jes. LXV: 17, LXVI: 22, Mt. XXIV: 35, Rom. VIII: 21, 1 Cor. VII: 31 en 2 Petr. III: 10—13.

Volgens de meeste exegeten evenwel moet deze uitspraak *proverbialiter* worden opgevat, en zou daarmede zijn te kennen gegeven, dat *nooit* één tittel of jota der wet verloren zoude gaan. Zij wijzen op andere plaatsen, waar aarde en hemel als onvergankelijk worden voorgesteld, b. v. Ps. LXXII: 17, Job XIV: 12, Baruch I: 11, III: 32, Lc. XVI: 17. Deze laatste opvatting schijnt mij toe de ware te zijn, vooral met het oog op Lc. XVI: 17, waar dezelfde uitdrukking zonder twijfel *proverbialiter* opgevat moet worden, en waarom men derhalve ook hier een andere uitdrukking verwacht zoude hebben, zoo JEZUS, het volksgeloof aannemende, op de parousie had willen wijzen.

Wat aangaat de tweede tijdsbepaling, „ἕως ἂν πάντα γένηται," en hare betrekking tot de eerste, moet het volgende worden opgemerkt.

Het verband vordert, dat πάντα op de ἰῶτα en κεραία ziet, terwijl met γενέσθαι hetzelfde wordt te kennen gegeven, als met πληρῶσαι vs. 17. Verkeerd is derhalve de meening van FRITZSCHE en anderen, die beweren, dat πάντα niet moet worden toegepast op de wet, maar dat men moet vertalen: *donec omnia* (quae mente fingere queas) *evenerint* (p. 217). Zijn interpretatie wordt dan ook door DE WETTE, THOLUCK, BLEEK afgekeurd, en door WINER (S. 540) „wenig ansprechend" genoemd. Eveneens is ook de interpretatie van hen te verwerpen, die γενέσθαι iets anders laten beteekenen dan πληρῶσαι. Hoewel ik evenzeer ontken, mede op grond van vs. 19, dat γενέσθαι van eene vervulling der profetiën des O. V. zou zijn te verstaan, moet toch worden

toegegeven, dat ook — even als wij boven omtrent het *οὐ καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας* hebben opgemerkt — de *πλήρωσις τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν* in dit vers anders wordt voorgesteld, dan ik gemeend heb te moeten doen, daar toch hier van eene *πλήρωσις* niet *der wet*, maar *van alle bepalingen der wet*, de *ἰῶτα* en *κεραία* d. i. de allerkleinsten niet uitgesloten, gesproken wordt. Deze tweede tijdsbepaling is overigens eene nadere verklaring van de eerste, zoodat wij het geheele vers zóó kunnen omschrijven: Niet eenige wetsbepaling zal ongeldig worden verklaard, zoolang niet de geheele wet d. i. alle wetsbepalingen, zonder eenige uitzondering, vervuld zullen zijn.

Uit de exegese van vs. 18 blijkt derhalve, dat wij, op grond van dit vs., de *πλήρωσις* en de *οὐ κατάλυσις* der wet, vs. 17, anders moeten opvatten, dan wij bij de verklaring van dat vs. hebben gedaan. Wij hebben alzoo te kiezen tusschen deze twee: onze exegese van vs. 17 opgeven, òf aan vs. 18 oorspronkelijkheid ontzeggen. En zonder twijfel moeten wij dit laatste doen, eenvoudig omdat de woorden van dit vers, zoo als ze daar staan, niet van JEZUS zelf kunnen wezen, daar zij in volstrekte tegenspraak zijn met die plaatsen, waar JEZUS zich in woord of daad over zijne verhouding tot allerlei wetsbepalingen duidelijk heeft uitgesproken [1]).

De zin van vs. 19: *ὃς ἐὰν οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων καὶ διδάξῃ οὕτως τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· ὃς δ' ἂν*

---

[1]) REUSS zegt van deze tegenspraak: „Une pareille contradiction ne saurait être admise; elle ne peut être qu'apparente. Elle doit s'expliquer d'abord par la restriction que le contexte même, dont nous allons parler tout à l'heure, nous obligera d'apporter au sens de la formule citée; *elle disparaîtra surtout*, s'il nous est permis de penser que la tradition, préocupée de son attachement à la loi, a pu donner à la pensée de Jésus une expression trop absolue." (*Histoire de la Théologie chrétienne au siècle apostolique*, 2e édition. Tome I, p. 169).

ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, komt hierop neêr: Wanneer het beginsel goed is — en dit wordt blijkens vs. 20 ondersteld — hangt van het verbreken (hetzij door daden, hetzij door leeringen) van een dezer kleinste geboden wel niet de ingang in het koningrijk der hemelen af, maar toch de hoogere of lagere trap, waarop men in dat rijk zal zijn geplaatst.

Daar nu μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων, blijkens τούτων, ziet op de ἰῶτα en de κεραία van vs. 18, kan JEZUS deze woorden niet gesproken hebben, zonder in volstrekte tegenspraak te komen met menige handeling en menige uitspraak over vele voorschriften der wet. Op dien grond komt het mij hoogst waarschijnlijk voor, dat dit woord in dezen vorm en bij deze gelegenheid niet door JEZUS zal zijn gesproken. Kan evenwel aan ἐλαχίστων zulk eene beteekenis worden gehecht, dat vs. 19 overeengebragt wordt met den geest van JEZUS (vergel. o. a. Lc. XVI: 10), dan mogen wij uit dit een en ander het besluit trekken, dat soortgelijke uitspraak wel bij een andere gelegenheid uit JEZUS' mond gehoord is, — evenwel nooit in dien zin, dat onder de *kleinste geboden* de ἰῶτα en de κεραία moeten worden verstaan, — maar dat deze uitspraak, even als die van het vorige vers, hier ten onregte eene plaats heeft bekomen.

Vers 20 blijft nog ter beschouwing over: Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ὑμῶν ἡ δικαιοσύνη πλεῖον τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. De zin dezer woorden is niet moeijelijk te vatten. JEZUS eischt eene meerdere geregtigheid dan die der Schriftgeleerden en Farizeërs om in het koningrijk der hemelen te kunnen ingaan. En geen wonder, nademaal het beginsel, waarvan JEZUS wilde dat men zou uitgaan, in lijnregten strijd was met het Farizeïsme, dat op *legaliteit* rustte. De Farizeërs zagen op de uiterlijke daad; JEZUS zag op het

beginsel (vgl. o. a. Mt. VII: 16—20, XII: 33—35). JEZUS wilde een ontwikkeling van binnen naar buiten; de Farizeërs „reinigden het buitenste van beker en schotel," en bekommerden er zich niet om, of ze „van binnen vol waren van roof en begeerlijkheid" (Mc. VII: 15—23, Mt. XV: 11—20, XXIII: 25, 26, Lc. XI: 37—41). De geregtigheid, waarnaar de Farizeërs streefden, bestond in eene naauwgezette naleving van alle bepalingen der wet, omdat het bepalingen waren der *wet*; terwijl de geregtigheid, die door JEZUS geëischt werd van den aanstaanden burger van het Godsrijk, bestond in de naleving van den νόμος πληρωθείς. Met andere woorden: de geregtigheid, die door JEZUS werd geëischt, was de zedelijke toestand, waarin de mensch verkeert, als hij bezield is en zich steeds besturen laat door die beginselen, welke in de wet uitgedrukt, door JEZUS op den voorgrond gesteld werden en door het eigen geweten des menschen als wil van God moesten worden erkend.

Niet gemakkelijk evenwel is de beantwoording der vraag hoe vs. 20 met γάρ aan het vorige kon verbonden worden. Een bevredigend antwoord geven m. i. alleen die exegeten, welke van meening zijn, dat in vs. 20 de onderstelling wordt uitgesproken, die bij vs. 19 ten grondslag ligt, nl. dat men in het geheel niet in het koningrijk der hemelen ingaat, als men niet bezield is door het goede beginsel. Is vs. 20 echter zoo naauw met vs. 19 verbonden, dan is de opmerking, dat dit vers niet op zijne plaats staat, evenzeer van toepassing op vs. 20. Bovendien is het niet zoo goed in overeenstemming met het volgende, als een eerste oogopslag doet vermoeden. Immers JEZUS komt vs. 21—48 niet op tegen het Farizeïsme of tegen de farizeeuwsche bijvoegsels als zoodanig, maar stelt zijne eischen, de uitspraken van den νόμος πληρωθείς, tegenover de mozaïsche wetsbepalingen, hetzij om ze uit te breiden, hetzij om ze op te heffen. En als men nu daarentegen let op het naauwe verband,

dat er, wat den inhoud betreft, tusschen vs. 17 en vs. 21 vgg. bestaat, dan komt het mij des te minder gewaagd voor te besluiten, dat vs. 18—20 in dit verband door JEZUS niet kan gebezigd zijn, terwijl vs. 18 zelfs voor geen uitspraak van JEZUS kan gehouden worden, wat ik van vs. 19 en 20 geenszins zou willen beweren [1]).

[1]) Denkt men in vs. 20 γὰρ weg, dewijl het een toevoegsel kan zijn om vs. 18 en vs. 19 met vs. 20 in verband te brengen, dan zou vs. 20 hier behouden kunnen blijven. Men zou dan moeten aannemen, dat JEZUS in H. V: 21–48 vs. 17 nader toegelicht, en in H. VI: 1–18 zijn beweren van vs. 20 heeft gestaafd. Evenwel is het, toegegeven ook, dat H. V: 17–48 en VI: 1–18 in ééne rede door JEZUS gesproken zijn, toch niet zeer waarschijnlijk, dat vs. 20 door H. V: 21–48 zoo ver van datgene zou gescheiden zijn, waardoor het moest gestaafd worden.

TWEEDE DEEL.

DE VERHOUDING VAN JEZUS TOT DE MOZAISCHE WET VOLGENS HET EXEGETISCH ONDERZOEK NADER BESCHOUWD EN ONTWIKKELD.

§ 1. VERSCHILLENDE VOORSTELLINGEN VAN JEZUS' VERHOUDING TOT DE MOZAISCHE WET.

Vooral sedert het laatst der vorige eeuw, is de verhouding van JEZUS tot de mozaïsche wet dikwijls zóó voorgesteld, alsof hij die geheele wet voor geldig had verklaard. Hoewel men ook in vroegeren tijd meermalen van die voorstelling is uitgegaan, bepalen wij ons alleen tot eene korte opgave van de gevoelens van eenige geleerden, die sedert het laatst der vorige eeuw tot een dergelijk resultaat zijn gekomen. Uit de opgave zal echter blijken, dat er, bij groote overeenkomst, in vele opzigten tusschen die gevoelens verschil bestaat, waarop natuurlijk gelet moet worden, wanneer wij ze zullen beoordeelen door eene toetsing aan ons exegetisch onderzoek.

Hooren wij eerst, hoe HERMANN SAMUEL REIMARUS zich uitspreekt over de verhouding van JEZUS tot de wet, in het

werk, door LESSING uitgegeven: „*Fragmente des Wolfenbüttelschen Ungenannten*" [1]). Hij zegt in het fragment „*Von dem Zwecke der Lehre Jesu*" (S. 13 van de vierde uitgave): „Ich kann nicht umhin einen gemeinen Irrthum der Christen zu entdecken, welche aus der Vermischung der Lehre der Apostel mit der Lehre Jesu sich einbilden, dass Jesu Absicht in seinem Lehr-Amte gewesen, gewisse zum Theil neue und unbekannte Glaubensarticul und Geheimnisse zu offenbaren, und also ein neues Lehrgebäude der Religion aufzurichten, dagegen aber die Jüdische Religion nach ihren besonderen Gebräuchen, als Opfern, Beschneidung, Reinigung, Sabbathen und andern levitischen Ceremonien, abzuschaffen." Hij zoekt dan ook het bewijs te leveren (S. 14): „1) dass er (JEZUS) keine neue Geheimnisse oder Glaubensarticul vorgetragen habe", en 2) „dass er das levitische Ceremonien-Gesetz nicht habe abschaffen wollen." Voor de tweede stelling, waarom het ons te doen is, voert hij allerlei uitspraken en handelingen van JEZUS aan, die blijken dragen, dat JEZUS de geldigheid van wetsbepalingen uitspreekt of erkent, en leidt daaruit deze gevolgtrekking af (S. 44, 45): „Es ist also sonnenklar, dass Jesus die Absicht in seinem Lehramte und bey seinem vorstehenden Himmelreiche nicht gehabt, einen einzigen Buchstab oder ein Strichlein im Gesetze, das ist nach seiner Sprache ein einziges Ceremonial-Gesetz, welches in Vergleichung der Liebe und Barmherzigkeit und andern solchen Pflichten des Sitten-Gesetzes klein heisset, abzuschaffen, aufzulösen, und als nicht mehr

---

[1]) Was het vroeger slechts *waarschijnlijk*, dat REIMARUS de auteur was van de zoogenaamde *Wolfenb. Fragmenten*, „seit dem Jahre 1814," zegt STRAUSS, in zijn geschrift: H. S. REIMARUS *und seine Schutzschrift für die vernünftigen Verehrer Gottes*, 1862, S. 19, „WO J. A. H. REIMARUS, der Sohn, die von ihm der Göttinger Bibliothek bestimmte Abschrift des Werkes (die Urschrift vermachte er der Hamburgischen Stadtbibliothek) mit einem Brief begleitete, worin er seinen Vater als den Verfasser nannte, findet hierüber vollkommene Gewissheit statt."

nöthig vorzustellen, sondern vielmehr das ganze Gesetze in diesem bevorstehenden Himmelreiche noch besser in Schwang zu bringen; (und) da nun die Jüdische Religion durch das Ceremonial-Gesetze hauptsächlich die Jüdische wird und sich von andern Religionen unterscheidet, so ist auch zugleich offenbar, dass Jesus die Jüdische Religion in keinem Stücke abschaffen, und statt derselben eine neue einführen wollte" [1]).

Dat JEZUS niets anders gewild heeft dan het Mozaïsme herstellen, hoewel dan ook reinigen en veredelen naar de behoeften van zijn tijd, is het oordeel van den Schrijver, die in HENKE'S *Magazin für Religionsphilosophie, Exegese und Kirchengeschichte*, V Bd., S. 520, eene verhandeling plaatste onder den titel: *Historisch-exegetischer Skepticismus in Rücksicht auf die Ausdrücke Jesu über das von den Juden erwartete Messiasreich.* Deze neemt Mt. V: 17—19 als maatstaf van JEZUS' verhouding tot de wet, en trekt daaruit dit resultaat: „Er (JEZUS) ist überzeugt, dass eher die ganze Constitution der Schöpfung untergehen werde, als dass nur ein Buchstab des mosaischen Gesetzes verloren gehen und unerfüllt bleiben könne, (und), dass der gereinigte und den Bedürfnissen seiner Zeit angepasste Mosaismus die herrschende Religion in dem, bald auf Erden feyerlich zu errichtenden, Messiasreiche seyn werde," S. 527.

Ook FRITZSCHE beweert, in zijn kommentaar op Mt., p. 214, dat het niet in JEZUS' bedoeling heeft gelegen de mozaïsche wet af te schaffen. In de uitspraak, Mt. V: 17, beteekent ὁ νόμος, volgens FRITZSCHE, de mozaïsche wet, d. i. den pentateuch, en mag men dus niet alleen aan de zedelijke

---

[1]) In weêrwil van zijne bewering, dat JEZUS ook de ceremoniële wet *onvoorwaardelijk* geldig verklaard heeft, erkent R., S. 10, 11, 42 en elders, dat JEZUS „das Sitten-Gesetz und die innere Bekehrung des Herzens, dem Ceremonien-Gesetze und denen äusserlichen Geberden weit vorziehe, und wenn eins dem andern im Fall der Noth weichen muss, das Ceremonien-Gesetz zurücke stelle."

geboden denken. Wijst men op de moeijelijkheid om deze uitspraak overeen te brengen met het feit, dat in de christelijke kerk weldra, in meer dan één opzigt, van de wet is afgeweken, FRITZSCHE antwoordt: „Evanescet difficultas, si, quae in quibus recedit a lege mosaica Christianorum disciplina, ea non Jesu consilio, sed post ejus mortem suadentibus temporum rationibus novata esse (cf. v. c. Act. 15: 5 sqq.) meminerimus."

STRAUSS heeft in zijn *Leben Jesu* een afzonderlijke § (1e Bd. S. 522—529, 4e Aufl., 1840,) gewijd aan JEZUS' verhouding tot de mozaïsche wet. Hij begint met de opmerking, dat het vermoeden voor de hand ligt, dat de afschaffing van het Mozaïsme in het doel van JEZUS heeft gelegen, daar „die mosaische Religionsverfassung" in de door hem gestichte kerk factisch haren ondergang gevonden heeft. En inderdaad, gaat hij voort, wijzen vele uitspraken en handelingen van JEZUS onmiskenbaar op die afschaffing. Maar eveneens zijn er data bij te brengen, die het bewijs schijnen te leveren, dat hij „an einen Umsturz der alten Religionsverfassung seines Volks" niet heeft gedacht. Die schijnbare tegenspraak, welke met vele voorbeelden wordt gestaafd, kan, volgens STRAUSS, niet opgelost worden, door de toevlugt te nemen tot de onderstelling, dat JEZUS zich dikwijls geaccommodeerd heeft naar zijne volksgenooten. Want kan uit accommodatie verklaard worden, dat JEZUS zelf de wet onderhouden heeft, onmogelijk zijn daaruit af te leiden de sterke verzekeringen over de onvergankelijkheid der wet en over de strafbaarheid van hem, die zich vermat, ook maar het kleinste gebod op te heffen: „denn für unentbehrlich erklären, was man doch für überflüssig hält, und selbst nach und nach in Abgang zu bringen wünscht, würde neben der Unredlichkeit zugleich allzu unklug gehandelt sein."

De poging, door anderen beproefd, om die tegenstrijdigheid weg te nemen, door namelijk het onderscheid te doen gelden

tusschen *zedelijke* en *rituele* geboden, wordt door STRAUSS als mislukt beschouwd, en daartegen aangevoerd: „Allein eine solche Unterscheidung liegt in der betreffenden Stelle der Bergrede (Mt. V: 17 ff.) nicht; vielmehr ist theils durch νόμος und προφῆται die ganze A. T.liche Religionsverfassung im weitesten Umfange bezeichnet, theils sind unter den unbedeutendsten Geboten und kleinsten Buchstaben des Gesetzes, welche gleichwohl nicht abrogirt werden sollen, nicht wohl andere, als eben Ceremonialgebote zu verstehen."

Gelukkiger noemt hij de onderscheiding tusschen mozaïsche voorschriften en traditionele toevoegsels, maar toch onvoldoende, omdat deze onderscheiding met de boven genoemde overeenkomt, „indem es in den rabbinischen Satzungen eben die bloss ceremonielle Richtung war, was Jesus perhorrescirte, im mosaischen Gesetze aber der moralisch-religiöse Kern, um dessen willen er es hauptsächlich schätzte," en dus tegen haar hetzelfde argument ingebragt kan worden.

Na alzoo aangewezen te hebben, dat die schijnbare tegenspraak op dergelijke wijze niet weggenomen kan worden, wordt STRAUSS daardoor tot het volgende resultaat gebragt: „Consequenterweise hätte allerdings Jesus, wenn er einmal das auf Sittlichkeit und geistige Gottesverehrung sich Beziehende als das allein Wesentliche in der Religion erkannt hatte, alles bloss Rituelle, sofern es sich religiöse Bedeutung anmasste, dergleichen sich schon eine grosse Masse im mosaischen Gesetze selber fand, verwerfen müssen — aber der tiefgewurzelte Respect vor dem heiligen Gesetzbuche machte, dass er um dieses wesentlichen Inhalts willen auch den unwesentlichen ehrte; was er um so eher konnte, da im Verhältniss zu dem in 's Unsinnige übertriebenen Pedantismus der traditionellen Zusätze das Rituelle im Pentateuch als höchst einfach erscheinen musste." Evenwel merkt hij ten slotte op, dat de gedachte van den apostel PAULUS, om de rituele wet afgeschaft te verklaren, door middel van de idee eener god-

delijke opvoeding des menschdoms, als kiem ligt in het woord, eens door JEZUS uitgesproken: „MOZES heeft u dat toegelaten om uwe hardheid van hart," en vindt het waarschijnlijk dat JEZUS Mt. V: 18 de afschaffing der wet verwacht heeft bij zijne wederkomst, die spoedig aanstaande was.

HASE noemt de persoonlijke verhouding van JEZUS tot de mozaïsche wet raadselachtig [1]). Twee zaken mag men als zeker aannemen: „einerseits, erst Paulus hat die Losreissung vom Gesetze durchgekämpft, in dieser selbstständigen Entwickelung der apostolischen Kirche hat man sich von keiner Seite her auf Aussprüche Jesu berufen, und obwohl der Messias nach der Volksmeinung berechtigt war, gewisse Theile des Gesetzes abzuschaffen, so hat doch Jesus dessen Geltung bis zu der grossen erwarteten Katastrophe auf eine Weise behauptet Mt. 5, 17—19, die von den damaligen Zuhörern und vom Evangelisten selbst nichts anders als wörtlich und unbedingt genommen werden konnte, auch setzt die Zurückführung alles Werths auf die Gesinnung (Mt. 15, 11. Mc. 12, 33 u. o.) den bereits vollzogenen Schluss gegen das jüdische Gesetz nicht nothwendig voraus; andererseits, der Geist des Christenthums musste das jüdische Gesetz in seiner nationalen Beschränkung und in seinem Cäremoniendienste auflösen, Jesus hat die nahende Stunde dieser Auflösung in Jerusalem angedeutet Jo. 2, 19, als schon angebrochen in Samarien verkündet Jo. 4, 21—24, er hat auf den Untergang des Tempels gerechnet Mt. 24, 2, das Bedürfniss einer neuen Form erkannt Mt. 9, 17, sich als Herrn des Gesetzes bezeichnet Mt. 12, 6—8, und in der Bergpredigt selbst, genau betrachtet, nicht bloss pharisäische Zusätze, sondern mehr als ein Jota an den Forderungen des Gesetzes verändert, als des nur um alter Herzenshärtigkeit willen auf Zeit Zugelassnen Mt. 19, 8." „Als Ein-

---

[1]) *Leben Jesu*, 4e Aufl., 1854, S. 124.

heid dieses Gegensatzes," vervolgt HASE, „ergiebt sich: Jesus hat aus Schonung der Anhänglichkeit des Volks an das väterliche Gesetz und aus Scheu vor der Zuchtlosigkeit bei der unvorbereiteten, in der Gesinnung nicht hinreichend begründeten Abschaffung, das Gesetz, nur mit Ablehnung der pharisäischen Zusätze, und in liberaler Anwendung gelten lassen; aber er hat seine Auflösung vorausgesehn, vorbereitet und der nothwendigen Entwickelung des von ihm ausgehenden Geistes vertraut Jo. 16, 12 ff." Het gevoelen van HASE komt dus hierop neêr: hoewel JEZUS de afschaffing der wet vooruitzag en ook voorbereidde, meende hij toch, om wijze redenen, de *bepalingen der mozaïsche wet* onaangetast te moeten laten en slechts te moeten opkomen tegen de *farizeeuwsche toevoegsels.*

Met hem stemt Dr. H. E. G. PAULUS overeen, als hij zegt in zijn *Exegetisches Handbuch über die drei ersten Evangelien*, 1842, S. 600: „Von Jesus lässt sich ohnehin nicht zeigen, dass Er, ὁ γενόμενος ὑπὸ νόμον, irgend ein *wirklich mosaisches* Gebot, das Ihn betreffen konnte, unterlassen oder zu unterlassen gerathen hätte."

RITSCHL kwam in de eerste uitgave van zijn werk: *Die Entstehung der altkatholischen Kirche*, omtrent de verhouding van JEZUS tot de wet tot het volgende resultaat. In Mt. V: 17 is die verhouding uitgedrukt, en de vervulling der wet, daar genoemd, bestaat in de uitbreiding der wet „*auf die Normirung der Gesinnung*," en geenszins „*in der Forderung eines innerlichen geistigen Verhaltens gegen das Gesetz.*" De nieuwe eischen, door JEZUS gesteld, zijn uitdrukkelijk slechts gerigt tegen de beperkte *farizeeuwsche opvatting* der wet en verwijderen zich, althans volgens het inzigt en de bedoelingen van JEZUS, noch in den vorm noch in den inhoud van den bodem der wet. [1]). Eerst met zijne wederkomst, die hij

[1]) S. 34.

spoedig verwachtte (Mt. 24: 34), zou de wet veranderd worden (Mt. V: 18). [1]). Vóór dien tijd meende JEZUS, in weêrwil van zijne Messiaswaardigheid, niet geregtigd te wezen tot de opheffing der wet [2]). Zijn er nu toch uitspraken of handelingen van JEZUS aan te wijzen, die tegen *mozaïsche* wetsbepalingen gerigt schijnen te zijn, RITSCHL tracht ze in dien zin te verklaren, als ware slechts de *farizeeuwsche* opvatting bedoeld [3]). Ziet hij daartoe geen kans, nl. als het Mt. XIX: 8, 9 geldt, waar JEZUS zegt, dat MOZES om der Joden hardheid van hart het verstooten der vrouw heeft vergund, maar dat het van den beginne af niet alzoo was geweest, dan zegt R.: „Wir müssen entweder die Authentie des Ausspruches im 19ten Cap. bezweifeln, oder eine momentane Abweichung Jesu von seinem sonst streng festgehalteten Grundsatze zugeben." [4]).

Met de genoemde geleerden zijn het eens of moeten het althans consequent eens zijn de orthodoxe theologen, welke de goddelijkheid van de mozaïsche wet in dien zin handhaven, dat de wet door *God* aan MOZES is gegeven. Zij toch kunnen niet meenen, dat in de bedoeling van JEZUS gelegen zou hebben ook maar een enkele wetsbepaling op te heffen.

Alleen het oordeel van Dr. G. N. LECHLER omtrent JEZUS' verhouding tot de mozaïsche wet zij hier vermeld; tot het gevoelen van theologen, meer orthodox dan hij, kan men daaruit besluiten. LECHLER heeft in de *Studien und Kritiken*, 1854, eene verhandeling geplaatst over: *Das alte Testament in den Reden Jesu*, waarin over ons onderwerp o. a. het volgende voorkomt: „JEZUS heeft gehoorzaamheid betoond aan de wet, niet slechts aan de onmiddellijk zedelijke, maar ook aan de rituele voorschriften" [5]), of

---

1) S. 29.
2) S. 28.
3) S. 31—35, 37—40.
4) S. 37.
5) S. 798.

gelijk hij, S. 800, zegt: „Practisch onderhoudt JEZUS de wet, en in zijn onderwijs beroept hij zich op de wet als gezaghebbende." Als een bewijs, hoe ernstig JEZUS het meent met het gezag der goddelijke wet, brengt LECHLER het antwoord bij, door JEZUS gegeven op de vraag der Farizeërs, waarom zijne jongeren door het eten met ongewasschen handen de overlevering der ouden overtraden. Daarop antwoordt namelijk JEZUS: *Διὰ τί καὶ ὑμεῖς παραβαίνετε τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν*, en voert tevens een bewijs aan, dat zij werkelijk een goddelijk gebod om den wille hunner overlevering overtraden (Mt. XV: 3 vv.). Uit dit voorbeeld leidt LECHLER af: „1°. Die Verwerfung der rabbinischen Ueberlieferung, welche neben dem Wort Gottes her und über dasselbe hinausging und wider dasselbe anstiess; 2°. Die Bestätigung des mosaischen Gesetzes, mit nachdrücklicher Bekämpfung alles dessen, wodurch dieses unmittelbar oder mittelbar untergraben und entkräftet wird; 3°. Die unumwundene Erklärung der Göttlichkeit des mosaischen Gesetzes" [1]).

Volgens LECHLER heeft JEZUS Mt. V: 21—48 dan ook niet de mozaïsche wet bestreden, maar slechts hare traditionele opvatting en de rabbijnsche uitlegging en toepassing daarvan [2]). Als gronden hiervoor brengt hij o. a. bij: de geheele wijze waarop JEZUS het O. V. en voornamelijk de wet beschouwt en behandelt, en het verband, in zoo verre het eene handtastelijke tegenstrijdigheid zou geweest zijn, wanneer JEZUS vs. 21—48 de mozaïsche wet bestreed, en vs. 17 verklaard had haar niet te zullen ontbinden (S. 805) [3]).

---

1) S. 804.

2) S. 805.

3) Als LECHLER, het bekende gesprek van JEZUS over de echtscheiding behandelende (Mt. XIX), o. a. opmerkt (S. 808, 809): „Drittens ist zu beachten, dass der Herr vom mosaischen Gesetz, um dessen laxere oder strengere Auslegung der Streit der Schulen sich drehte, auf die Urgeschichte als *höhere Instanz* zurückgeht, und die ursprüngliche Schöpfungsordnung Gottes als *absolute und ewig geltige Norm* achten und folgen lehrt;" en verder: „Jesus

§ 2. TOETSING VAN DIE VOORSTELLINGEN AAN HET EXEGETISCH ONDERZOEK.

Tegen bovengenoemde voorstellingen omtrent JEZUS' verhouding tot de mozaïsche wet pleiten die plaatsen, waarvan ons

---

nimmt für seine eigene Person und sein Wort die Stellung ein, dass er, *gegenüber* der durch die sittliche Stumpfheit Israels bedingten mosaischen Ordnung, die uranfängliche Schöpfungsordnung Gottes geltend macht und in das ihr gebührende und nur durch die dazwischen gekommene Sünde beeinträchtigte Ansehen wieder einsetzt," — dan zijn deze opmerkingen, hoe waar ook, moeijelijk overeen te brengen met hetgeen vroeger door LECHLER is beweerd, en in het bijzonder met de gevolgtrekkingen door hem afgeleid uit Mt. XV: 3 vv.

Ook SCHWEGLER behoort, eenigermate althans, tot de voorstanders der meening, dat JEZUS de geldigheid van *alle* wetsbepalingen in woord en daad heeft erkend. Dit blijkt uit hetgeen hij uit de handelwijze der Apostelen en de houding der „Urgemeinde" afleidt ten aanzien van den persoon van JEZUS. Heeft hij het „Urchristenthum" geschetst „als das ächte, vollendete, messiasgläubige Judenthum, (als) die letzte, durch das Erscheinen des Messias herbeigeführte Entwicklungsstufe des Mosaismus (*Das Nachapostolische Zeitalter* 1e Bd., S. 113), en van de „Säulenapostel" getuigd: dat „ihre persönliche Ansicht vom Christenthum aller geschichtlichen Wahrscheinlichkeit nach im Wesentlichen" geen ander was, dan dat der „Urgemeinde" (S. 147), dan zegt hij (S. 148): „Alles zusammengenommen kann jedoch mit grösster geschichtlicher Wahrscheinlichkeit behauptet werden, dass ein directer Rückschluss von der Denkweise der Apostel auf die Person Christi nicht begründet ist. Aus dem Benehmen der Apostel und der Haltung der Urgemeinde lässt sich nur so viel folgern, dass Christus keine doctrinellen Formeln über das Verhältniss des Christenthums zur Heidenwelt, zum mosaischen Gesetz u. s. w. aufgestellt hat, nicht aber, dass er selbst hierüber noch jüdisch dachte. Die Vergeistigung und Verklärung des Judenthums, namentlich des Messiasbegriffs, muss in allen Fällen auf Christus selbst zurückgeführt werden, wenn es gleich, beim jetzigen Stande der Untersuchung wenigstens, fast unmöglich seyn dürfte, ein ganz sicheres und vollständiges Characterbild seiner Persönlichkeit zu entwerfen." Volgens SCHWEGLER heeft JEZUS derhalve hoogstwaarschijnlijk op het punt der wet wel niet joodsch gedacht, doch ook geene „doctrinellen Formeln" over de verhouding van het Christendom tot de wet gegeven, ja zelfs in woord of daad zich in geen anderen dan joodschen zin over de wet uitgelaten.

exegetisch onderzoek ons in Deel I heeft geleerd, dat JEZUS meermalen in woord of daad is opgekomen tegen allerlei wetsbepalingen, die zijne volksgenooten angstig zochten na te leven.

Maar bijna allen die beweren, dat JEZUS de *wet* onaangetast liet, stemmen toe, dat hij dikwijls in conflikt is gekomen met *traditionele voorschriften;* en velen van hen beweren, dat hij juist daarom de *paradosis* bestreden heeft, omdat hij het *Mozaïsme* wilde zuiveren van de latere bijvoegselen.

Hoe daarover te oordeelen?

In de eerste plaats zij opgemerkt, dat er, ook al erkennen wij gaarne, dat vele bepalingen, waartegen JEZUS zich verzet, bepalingen zijn der *paradosis* of daartoe gebragt kunnen worden, altijd nog een aantal voorschriften overblijft door hem bestreden, die zonder twijfel tot de *geschrevene* wet behooren. JEZUS keurt b. v. het mozaïsch voorschrift over het geoorloofde der echtscheiding af (Mc. X: 2—12, Lc. XVI: 18, vergel. ook Mt. XIX: 3—12 en H. V: 31—32). Eveneens veroordeelt hij den eed (Mt. V: 33—37). De voorschriften omtrent reine en onreine spijzen noemt hij onverschillig (Mc. VII: 15 vergel. met vs. 18 vv., Mt. XV: 11 vergel. met vs. 17 vv.). JEZUS verbiedt, Mt. V: 38—42, het *jus talionis*, dat bij de wet vastgesteld was. Eindelijk, hoe dikwijls heeft JEZUS wetsbepalingen uitgebreid, of ze lager geschat dan de algemeene eischen van zedelijkheid, om nu niet eens er van te gewagen, hoe hij, in het gesprek met den rijken jongeling, de wetsbetrachting in het algemeen onvoldoende heeft geacht om het leven te kunnen ingaan!

Getuigt dergelijke handelwijze van JEZUS reeds tegen de bewering van HASE e. a., dat JEZUS de *wet* zou hebben laten gelden en slechts de *farizeeuwsche toevoegsels* zou hebben bestreden, — de onjuistheid van dergelijke bewering valt vooral in het oog, als wij opmerken, hoe uit ons exege-

tisch onderzoek gebleken is, dat daaraan een onderstelling ten grondslag ligt, die door niets wordt gewettigd, maar veeleer door vele feiten wordt gelogenstraft. Immers bij hunne bewering is aangenomen, dat door JEZUS *onderscheid* gemaakt is tusschen de geschrevene wet en paradosis *als zoodanig*, terwijl uit de behandelde plaatsen gemakkelijk is aan te toonen, hoe ongegrond zulk een onderstelling is. Wij willen eenige bewijzen aanvoeren om dit te staven [1]).

1°. Tast JEZUS *traditionele* bepalingen aan, ook tegen voorschriften der *geschrevene* wet verheft hij nu en dan zijne stem.

2°. Hecht JEZUS dikwijls aan voorschriften der *geschrevene* wet het zegel zijner goedkeuring, evenzeer wordt menig *traditioneel* gebod door hem als geldig erkend, althans niet afgekeurd.

3°. Mt. XXIII: 2, 3 wordt de *geschrevene* en *mondelinge* wet geheel op ééne lijn gesteld. Ditzelfde heeft ook plaats in de bergrede, waar JEZUS, als hij voorschriften der wet bestrijdt of uitbreidt, geenszins onderscheid maakt tusschen de wetsvoorschriften *met* of *zonder* traditionele toevoegsels.

4°. Eindelijk, het sterkste bewijs tegen deze onderstelling, — en daarmede ook tegen de bewering van MEIJER op Mt. XV: 2, dat JEZUS de paradosis *als zoodanig* bestrijdt [2]), — is het feit, dat JEZUS, waar hij opkwam tegen traditionele voorschriften, zich nooit, ter regtvaardiging zijner handelwijze, hierop beroepen heeft, dat het slechts voorschriften waren der *mondelinge* wet, die niet in de *mozaïsche* wet werden gevonden. Beroept o. a. LECHLER zich op Mt. XV: 3 vv., dan verwijs ik naar Deel I, § 5, waar ik meen aangetoond te hebben, dat het gebod omtrent het eeren der ouders niet

---

[1]) Vergel. ook E. J. MEIJER S. 88 ff.

[2]) MEIJER zegt t. d. p.: JESUS mit seinen Jüngern setzte sich über diese *παράδοσις als solche* hinweg.

als *mozaïsch gebod*, maar *om zijne innerlijke waarde* een *ἐντολὴ τοῦ θεοῦ* wordt genoemd [1]).

Op al deze gronden geloof ik te mogen vaststellen, dat JEZUS geen onderscheid gemaakt heeft tusschen wet en traditie *als zoodanig*. En met dit resultaat is ons tevens de onwaarheid gebleken van hetgeen STRAUSS beweert, als hij zegt dat JEZUS, — hoewel hij consequent al het bloot rituele, voor zoover het zich eene godsdienstige beteekenis aanmatigde, had moeten verwerpen, — uit diep gewortelden eerbied voor den *wezenlijken* inhoud der wet, ook den *onwezenlijken* eerbiedigde, wat hij te eerder kon doen, daar hij zulk een groot verschil moest ontwaren tusschen de *rituele* voorschriften van den pentateuch en de *traditionele* toevoegsels. Ook het gevoelen van RITSCHL (*Die Entstehung, u. s. w.* 1e *Aufl.*), dat JEZUS, steeds de *farizeeuwsche toevoegsels* der wet bestrijdende, niet wilde noch bedoelde, zich te verwijderen van de *mozaïsche wet*, en, waar hij misschien zulks deed, dit moet gehouden worden voor een afwijking

---

[1]) SEPP zegt in zijn werk: *De leer des N. T. over de heilige schrift des O. V.*, bl. 104, 105: „Merkwaardig is het, dat JEZUS de wet, door God op *Sinaï* aan MOZES gegeven, de wet der 10 geboden, telkenmale waar Hij deze aanhaalt of zich op haar beroept, omschrijft met de benaming *ἐντολαὶ τοῦ θεοῦ*, *Gods* geboden. Men denke aan de bergrede, en vooral aan het belangrijke gesprek met de Schriftgeleerden, Mt. XV: 3; daar toch plaatst de Heer uitdrukkelijk *Gods gebod* tegenover de geboden, door de wetgeleerden ontleend uit Lev. XV: 12, opdat zij mogten komen tot de overtuiging, dat zij de eigenlijke geboden van God veronachtzaamden, lettende meer dan het voegde op de inzettingen van menschelijken oorsprong." Tegen deze bewering zij echter ingebragt, dat Mt. XV: 3 vv. niet de minste aanleiding geeft om er uit af te leiden, dat het gebod omtrent het eeren der ouders een *Godsgebod* wordt genoemd, *omdat het tot den dekaloog behoorde*. Voorts, dat JEZUS in de bergrede, Mt. V: 27, evenzeer *tegenover een der* 10 *geboden* zijn gebod stelt, als tegenover menig ander voorschrift, dat niet in den dekaloog was opgenomen; waaruit men juist mag afleiden, dat *de geboden van den dekaloog, als zoodanig*, geenszins door JEZUS als de *eigenlijke geboden van God* werden beschouwd, noch ook hooger geschat dan andere wetsbepalingen.

van zijne streng vastgehoudene grondstellingen, wordt hiermeê onhoudbaar bevonden.

Heeft JEZUS toch de farizeeuwsche toevoegsels met bewustheid bestreden, en heeft hij geen onderscheid gemaakt tusschen wet en traditie *als zoodanig*, dan mag men hem noch van inconsequentie verdenken, noch beweren dat hij, tegen eene mozaïsche wetsbepaling te velde trekkende, handelde in strijd met zijn overtuiging.

Hebben wij alzoo gezien, dat JEZUS, ook met bewustheid, opkwam tegen voorschriften der *geschrevene* wet, dan is daarmede aangewezen, dat men geen regt heeft, uit die data, waar hij eene conservatieve houding aanneemt tegenover de wet, het besluit te trekken, dat hij de handhaving of de herstelling van het Mozaïsme wilde, en dus de afschaffing der mozaïsche wet niet in zijne bedoeling lag, maar hij de geheele mozaïsche wet voor geldig bleef beschouwen. Hoe men die conservatieve houding daarmeê in verband moet brengen, zal later blijken. Nu alleen iets over Mt. V: 18, 19.

Deze plaats is bij velen, gelijk wij zagen, de voornaamste grond, waarop hunne stelling rust, dat JEZUS, althans vóór zijne wederkomst, geenszins bedoelde eenige wetsbepaling te ontbinden. En inderdaad, op die plaats zegt hij uitdrukkelijk, dat zelfs de kleinste wetsbepaling een voortdurend gezag heeft en door ieder als zoodanig moet beschouwd worden. Doch staan tegenover deze ééne plaats vele, zeer vele anderen, ja, is met zulk een uitspraak JEZUS' geheele handelwijze ten aanzien van de wet in strijd, dan moet deze plaats beoordeeld worden naar die anderen, en het zou eene groote fout zijn al die andere plaatsen omgekeerd naar deze ééne uit te leggen [1]).

---

[1]) Boven, Deel I, § 10, heb ik aangewezen, dat Mt. V: 18 en 19, althans in dat verband, niet door JEZUS kan zijn gesproken van wege den

Blijkt het nu, om genoemde redenen, een onjuiste voorstelling te zijn, dat JEZUS de *geheele* wet heeft willen handhaven, dan kan men vragen, of hij niet de *zedelijke* wet heeft willen bevestigen en de *rituele* afschaffen [1]? Deze voorstelling heeft ongetwijfeld haar betrekkelijk regt.

---

strijd, waarin hij dan zou zijn gekomen met zich zelven. BAUR zegt van Mt. V: 18: „Da sich nicht denken lässt, Jesus selbst sei sich so wenig des Princips und Geistes seiner Lehre bewusst gewesen, so hat man nur die Wahl, entweder seine Worte so ausschliesslich vom sittlichen Inhalt des Gesetzes zu verstehen, dass das Ritualgesetz eigentlich gar nicht dabei in Betracht kam, oder anzunehmen, dass sie erst in der Folge diese strenger judaistisch lautende Fassung erhalten haben." *Das Christenthum und die christliche Kirche der drei ersten Jahrhunderte*, 2e Aufl., S. 29. Vergel. ook het citaat van REUSS, bl. 96.

[1]) Zóó wordt JEZUS' verhouding tot de wet meermalen voorgesteld; in den grond der zaak berust althans menige voorstelling op zoodanige onderscheiding van *rituele* en *zedelijke* geboden. Dergelijke onderscheiding vindt men in de symbolische boeken der protestantsche kerken, als daarin beweerd wordt, dat de *rituele* wet eene typische beteekenis had en nu vervuld is, en dat de *zedelijke* wet ons niet alleen de zonde openbaart, maar ook nog buitendien eene betrekkelijke waarde heeft. Vergl. HAGENBACH, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, S. 568. Zóó oordeelen ook vele oud-protestantsche theologen. In denzelfden zin maken onderscheid tusschen de rituele en zedelijke geboden, al degene, die, als BLEEK, meenen, dat JEZUS de *ceremoniële* wet vervuld heeft door zijn offerdood, waardoor een N. V. werd gesticht en deze wet derhalve werd afgeschaft, en de *zedelijke* wet door aan hare eischen te voldoen in zijn zondeloos heilig leven.

Vele exegeten zijn zeker min of meer tot dergelijke voorstelling, als wij in den text hebben genoemd, gekomen om den inhoud van Mt. V: 18, 19. JEZUS zegt daar immers uitdrukkelijk, dat de wet haar kracht zal behouden, en zelfs geen tittel of jota van haar zal verloren gaan. Kon dat nu niet van de *geheele* wet verstaan worden, zonder JEZUS in strijd met zich zelven te doen komen, wat lag dan meer voor de hand, dan dergelijke onderscheiding? Meermalen vinden wij dan ook, dat de νόμος in vs. 18 van de „zedelijke wet" wordt verstaan. Een paar voorbeelden mogen voldoende zijn. FERF zegt in zijn *Specimen critico-theologicum de fide et auctoritate Matthaei, in referenda Jesu oratione*, C. V, VI, VII, van Mt. V: 17, 18 vergel. met Lc. XVI: 17: „Cuique utriusque contextum inspicienti statim in oculos incurret, Jesum inculcare, *doctrinam moralem* nulli mutationi esse obnoxiam, ita ut ne minima quidem *doctrinae illius pars* foret falsa et incerta, sed omnia, in MOSIS et Profetarum libris scripta, ne minima quidem parte excepta, verissima fore

Dikwijls kent JEZUS aan *zedelijke* voorschriften eene hoogere plaats toe dan aan *rituele* bepalingen (Mt. XXIII: 23 en Lc. XI: 42, Mt. XXIII: 25, 26 en Lc. XI: 41). Nu eens leert hij, dat men deze niet behoort in acht te nemen, als men daardoor aan gene ontrouw zou worden (Mc. VII: 9 vv., Mt. XV: 3 vv.), of dat men de zedelijke althans vóór de rituele moet volbrengen (Mt. V: 24); dan weder veroordeelt hij de opvolging der laatsten, wanneer zij de plaats der ware godsvrucht zouden vervangen (Mt. IX: 13[a], XII: 7[a]). Voorts: JEZUS zwijgt van *rituele* geboden, als hij den rijken jongeling voorhoudt, welke pligten de mensch, volgens de mozaïsche wet, heeft te vervullen (Mc. X: 19, Mt. XIX: 18, 19, Lc. XVIII: 20), en het zijn *zedelijke* geboden waaraan, naar JEZUS' woord, de wet hangt en de profeten (Mt. XXII: 37—40, Mc. XII: 29—31, Lc. X: 26—28, vergel. ook Mt. VII: 12). Ook hebben wij gezien, dat JEZUS zich (Mt: XII: 6) stelt boven den tempel, zich heer noemt van den sabbat (Mc. II: 28, Mt. XII: 8, Lc. VI: 5), en te

---

et certissima." Prof. HERINGA zegt in zijne *Verklaring der Bergrede*, 1814, bij Mt. V: 18, 19: „Hetgene de Heiland hier zegt van de Wet van MOZES, moeten wij zeker verstaan van dat gedeelte, hetwelke, bij uitnemendheid, *de Wet* heet, die in tien hoofdgeboden bestond." In de *Opera Exegetica et Hermeneutica* zegt deze Geleerde echter p. 50: „Quod autem de lege dixit Conservator, intelligendum est *de lege, quoad omnibus hominibus, omni aetate communis esse potest;* non de singulis praeceptis, ad ritus externos et reipublicae Israëliticae formam singularem pertinentibus. Etenim haec praecepta ad singularem illam gentis Israëliticae conditionem erant accommodata, cui finis erat imponendus, consociatis cum ea caeteris gentibus." Vergel. nog DE WETTE, die in zijn exegese van Mt. V: 17 zegt: „Ferner fragt sich, ob J. bloss vom sittlichen, oder auch vom ritualen Inhalte des Gesetzes rede." Daarop antwoordt hij echter: „Auf das Ritual hat J. wenigstens keine Rücksicht genommen Vs. 21 ff. Ob er beabsichtigt habe, das Ritualgesetz aufzuheben? diese Frage verschwindet einem unter den Händen, wenn man sowohl καταλῦσαι als πληρῶσαι vom Geiste, nicht bloss vom Buchstaben versteht, wie man muss. Dem Geiste nach, d. h. für den Zweck der Andacht, hat das Christenthum wirklich das mosaische Ritual-Gesetz *nicht* aufgehoben, sondern vervollkommnet."

kennen geeft, dat de oude vormen onbestaanbaar zijn met den nieuwen geest (Mc. II: 21, 22, Mt. IX: 16, 17, Lc. V: 36—38).

En toch is deze voorstelling, hoe veel er ook voor schijnt te pleiten, onjuist. De volgende opmerkingen, ontleend aan ons exegetisch onderzoek, mogen het bewijzen.

1°. Niet altijd heeft JEZUS de ceremoniële bepalingen der wet veroordeeld. Hij houdt den sabbat (Mc. I: 21, VI: 2, Lc. IV: 16, 31, VI: 6, XIII: 10); hij laat het vasten, als bestaande, blijven bestaan (Mt. VI: 16—18), en keurt het vasten niet af, al regtvaardigt hij het niet-vasten zijner leerlingen (Mc. II: 18—20, Mt. IX: 14—15, Lc. V: 33—35). Hij verbiedt niet de voorschriften omtrent het offeren na te leven (Mt. V: 24), maar gebiedt zelfs gereinigde melaatschen, zich den priesters te vertoonen en voor hunne reiniging te offeren, wat MOZES geboden had (Mc. I: 44, Mt. VIII: 4, Lc. V: 14). Al is de opvolging van de wetten omtrent reine en onreine spijzen en omtrent allerlei wasschingen hem iets onverschilligs, afkeuren doet hij haar niet (Mc. VII: 15—23, Mt. XV: 11, 15—20, Mc. VII: 2, 8, Mt. XV: 2, XXIII: 25—26, Lc. XI: 37—41). Hij beveelt zelfs gehoorzaamheid aan al de geboden der geschrevene en der mondelinge wet (Mt. XXIII: 2, 3), en dus ook aan de rituele bepalingen; en, om nog dit te noemen: hij heeft zich nooit tegen de besnijdenis verklaard.

2°. JEZUS verzet zich tegen bepalingen, die niet tot de ceremoniële wet kunnen gebragt worden, o. a. tegen de voorschriften, waarbij de echtscheiding voor geoorloofd werd verklaard, en waarbij het *jus talionis* werd bekrachtigd (Mc. X: 2—12, Mt. XIX: 3—12, Lc. XVI: 18, Mt. V: 38—42, Lc. VI: 29—30).

3°. JEZUS wilde veel meer doen, dan de geboden der zedewet bevestigen; hij wilde ze ook uitbreiden tot het gebied der gezindheid (Mt. V: 21—26, 27—30, 43—48),

of ze herleiden tot twee geboden, of tot één gebod (Mc. XII: 29—31, Mt. XXII: 37—40, Lc. X: 26—28, Mt. VII: 12).

4°. JEZUS heeft de opvolging der zedelijke geboden onvoldoende geacht (Mc. X: 21, Lc. XVIII: 22, Mt. XIX: 21).

5°. Eindelijk, die onderscheiding tusschen *zedelijke* en *ritueele* geboden is door JEZUS nooit gemaakt.

§ 3. JEZUS' VERHOUDING TOT DE MOZAÏSCHE WET VOLGENS HET EXEGETISCH ONDERZOEK.

Kan dus de laatstgenoemde voorstelling, evenmin als de eerste, de proef eener vergelijking met die plaatsen doorstaan, waarin ons uitspraken van JEZUS over allerlei wetsbepalingen zijn bewaard of waarin ons zijne handelwijze ten opzigte daarvan wordt geschetst, dan blijven we naar eene voorstelling zoeken, die met de ware verhouding van JEZUS tot de mozaïsche wet in overeenstemming is. Laat ons zien, wat ons exegetisch onderzoek daaromtrent aan de hand doet.

1. Allereerst valt bij de beschouwing dier plaatsen in het algemeen in het oog, dat JEZUS *kritiek heeft toegepast op de voorschriften der geschrevene, zoowel als der mondelinge wet.* Ten bewijze mogen de resultaten dienen, die wij uit ons onderzoek naar JEZUS' verhouding tot verschillende wetsbepalingen hebben verkregen.

1°. Hij overtreedt sommige voorschriften (Mc. III: 1—6, Mt. XII: 9—14, Lc. VI: 6—11, XIII: 10—17, XIV: 1—6, Mc. I: 41, Mt. VIII: 3, Lc. V: 13); of billijkt de overtreding van zijne discipelen (Mc. II: 23—28, Mt. XII: 1—8, Lc. VI: 1—5); of toont aan, dat deze of die wetsvoorschriften niet goed zijn (Mt. V: 31—32, 33—37, 38—42, Mc. X: 2—12, Mt. XIX: 3—12, Lc. XVI: 18).

2°. Hij stelt de eene wetsbepaling boven de andere (Mc. VII: 1—23, Mt. XV: 1—20, XXIII: 23, Lc. XI: 42).

3°. Hij wijst aan, dat men eerder moet gehoorzamen aan de eischen van ware vroomheid, dan aan sommige wetsbepalingen, en dat men de gehoorzaamheid aan die eischen voor het gewigtigst moet houden (Mt. V: 24, Lc. XVII: 11—19, Mt. XXIII: 25—26, Lc. XI: 37—41, Mt. IX: 13a, XII: 7a).

4°. Hij noemt de opvolging van sommige voorschriften onverschillig (Mc. VII: 15 vergel. met vs. 5 en 17—23, Mt. XV: 11 vergel. met vs. 2 en 15—20).

5°. In de bergrede breidt hij wetsbepalingen uit tot het gebied der gezindheid (Mt V: 21—26, 27—30, 43—48).

6°. Elders worden zij zamengevat in ééne grondstelling, of ook tot twee geboden teruggebragt (Mt. VII: 12, Mc. XII: 29—31, Mt. XXII: 37—40, Lc. X: 26—28).

7°. Nu eens volgt hij de voorschriften der wet op (Mc. I: 21, Mt. VI: 2, Lc. IV: 16 enz.), of beveelt ze, na te leven, hetzij zonder eenig voorbehoud, (Mt. XXIII: 2, 3, Mc. I: 44, Mt. VIII: 4, Lc. V: 14, XVII: 14), hetzij de tijd en de wijze der opvolging wordt bepaald (Mt. VI: 16—18, Mc. II: 18—20, Mt. IX: 14—15, Lc. V: 33—35).

8°. Dan weêr wordt de naleving der geboden onvoldoende geacht (Mc. X: 21, Lc. XVIII: 22, Mt. XIX: 21).

Uit deze blootc opgave blijkt reeds, wat spoedig duidelijker zal worden, dat wij met de bewering, dat JEZUS „kritiek toepast op de wet," niet bedoelen een eenvoudige schifting der geboden, volgens welke sommige zouden zijn afgeschaft en andere bekrachtigd. Gaarne stemmen wij met REUSS in, als hij zegt, dat men dan verre beneden de waarheid zou blijven en een zeer arm denkbeeld van het evangelie zou hebben [1]). Zeer verre is het ook van mij, hierbij aan eene kritiek te denken in dezen gewonen zin des

---

[1]) *Histoire*, etc. I. p. 169.

woords, dat JEZUS een historisch-kritisch onderzoek zou hebben ingesteld naar den oorsprong der mozaïsche wet. JEZUS was volksleeraar, geen theoloog, en heeft met dergelijke nasporingen, voor zoover wij althans weten, zich nooit opgehouden, weshalve hij dan ook, evenmin als zijne tijdgenooten, onderscheid maakte tusschen wet en paradosis als zoodanig, veelmin ooit bewijzen gaf, dat hij den mozaïschen oorsprong van eenige geschrevene wetsbepaling betwijfelde [2]).

Wij verstaan hier onder kritiek: eene beoordeeling van de innerlijke waarde of onwaarde der geboden, tengevolge waarvan door JEZUS onderscheid gemaakt werd tusschen wetsbepalingen, sommige werden goedgekeurd en andere veroordeeld, sommige werden uitgebreid en van andere de opvolging werd beperkt, of ook nu eens de betrachting der geboden onvoldoende werd geheeten, dan weder de geboden tot twee geboden of tot ééne grondstelling werden teruggebragt.

2. Ons exegetisch onderzoek leert ons, in de tweede plaats, dat de *maatstaf, waarnaar die kritiek door* JEZUS *werd uitgeoefend*, bestond in *groote beginselen.* Zoo wordt de sabbatswet, en meer dan één ander voorschrift, beoordeeld naar het beginsel van „liefde jegens den naaste," en in het algemeen met woord en daad als grondstelling uitgesproken, dat de „bestemming des menschen" het criterium is, waarnaar het houden of niet houden van den sabbat moet worden bepaald. Het vasten heeft alleen waarde, wanneer het is de uitdrukking van de gemoedsstemming desgenen, die vast. Het huwelijk mag niet verbroken worden, omdat het is eene volstrekte vereeniging van man en vrouw. Het beginsel, waarnaar het voorschrift van den eed wordt geregeld, is waarheidsliefde. Wetsbepalingen omtrent allerlei reinigingen, als godsdienstige

---

2) Verg. o. a. Mc. X: 3, Mt. XIX: 8.

verrigtingen, worden onverschillig geheeten, omdat het vóór alles en boven alles aankomt op de reinheid van het hart. Het voorschrift van het Korban wordt lager gesteld, dan het gebod omtrent het eeren der ouders, omdat dit gebod de uitdrukking is van een pligt, die ieder mensch door God in het hart is geschreven. Nu eens is het regtvaardigheid, barmhartigheid, trouw, godsdienstzin of dankbaarheid, dan weêr geheele zelfverloochening en onverdeelde liefde tot het Godsrijk, waarnaar de geboden worden geschift, of waarom de opvolging der geboden onvoldoende wordt gerekend. In de bergrede worden geboden afgekeurd, of wel teruggebragt tot de gezindheid, omdat de mensch volmaakt moet zijn, gelijk de Hemelsche Vader volmaakt is; terwijl JEZUS elders de geboden der wet zamenvat in het gebod van liefde tot God boven alles en tot den naaste als tot zichzelven, of ze ook in dezen stelregel vereenigt: „Alles dan, wat gij wilt dat de menschen u doen, doet ook gij hun zoo, want dit is de wet en de profeten."

3. In de derde plaats leert ons exegetisch onderzoek, dat die verschillende beginselen zamenhangen, en tot één beginsel kunnen worden teruggebragt, namelijk: *het doen van den wil van God.*

Het groote doel van JEZUS was de *stichting van het koningrijk Gods.* Opgetreden met de prediking, dat het koningrijk Gods was nabijgekomen, heeft hij steeds gewerkt, om dat koningrijk ingang te doen vinden in de harten der menschen, opdat het, in hem zelven volmaakt aanwezig, zich van hem uit zou ontwikkelen in de menschheid (Mt. XIII: 31—33). Het ligt daarom voor de hand, dat JEZUS de wet beoordeeld heeft met het oog op het groote doel zijns levens, en dat er derhalve verwantschap moet bestaan tusschen de beginselen, waarnaar hij kritiek heeft uitgeoefend op de wet, en den eisch, tot hen gerigt, die burgers van het Godsrijk wilden worden. Wij behoeven hierbij dan

ook slechts te denken aan het verhaal van den rijken jongeling, aan het gezegde tot den Wetgeleerde: „Gij zijt niet verre van het koningrijk Gods," of aan de bergrede, om van de waarheid daarvan overtuigd te worden.

En wat was nu de groote eisch, dien JEZUS stelde om in het koningrijk der hemelen te kunnen ingaan? Hij spreekt het uit in deze woorden: „Niet ieder, die tot mij zegt, Heere, Heere! zal ingaan in het koningrijk der hemelen, maar *die daar doet den wil mijns Vaders, die in de hemelen is*," Mt. VII: 21. Hetzelfde ligt uitgedrukt in de volgende gelijkenis: „Een mensch had twee zonen. En hij ging tot den eersten en zeide: Zoon! ga heen, werk heden in den wijngaard. Deze nu antwoordde en zeide: Ik wil niet. Doch later kreeg hij berouw en ging heen. En hij ging tot den anderen en sprak desgelijks. En deze antwoordde en zeide: Ik zal, Heer! en hij ging niet heen. Wie van die twee heeft den wil des vaders gedaan? Zij zeiden: De eerste. JEZUS zeide tot hen: Voorwaar zeg ik u, dat de tollenaars en de hoeren u voorgaan in het koningrijk Gods," Mt. XXI: 28—31.

Gods wil te doen stelde JEZUS als vereischte voor het deelgenootschap aan het koningrijk Gods. Die eisch was in volkomene overeenstemming daarmeê, dat hij de zijnen leerde bidden: „Vader! Uw wil geschiede, gelijk in den hemel, zoo ook op aarde," Mt. VI: 10; dat hij het verlorene opzocht, omdat het zóó was de wil des Vaders, Mt. XVIII: 14; dat hij Gods wil te doen zijne spijze noemde, Joh. IV: 34, en in Gethsémané zijnen wil geheel en al, en zonder eenig voorbehoud, ten offer bragt aan den wil van God, Mt. XXVI: 39 vv., Hebr. V: 7, 8; dat hij niet zijne moeder en zusters en broeders noemde degenen, die het waren uit kracht van bloedverwantschap, doch hem voor uitzinnig hielden, omdat hij zich voor het Godsrijk geene rust gunde, maar hen, die, luisterende naar zijne

woorden, evenals hij zelf, den wil deden van God, Mc. III: 31—35, 21, Mt. XII: 50, Lc. VIII: 21 [1]). *De wil van God* moet derhalve ook het criterium zijn, waaraan JEZUS de wetsbepalingen heeft getoetst. En hij doet dit ook zelf uitdrukkelijk uitkomen, als hij zegt, dat hij de godsvrucht stelt boven het offer, waar dit de plaats der godsvrucht zou vervangen, omdat God *wil ἔλεος καὶ οὐ θυσίαν* (Mt. IX: 13ª, XII: 7ª); dat hij tegen de echtscheiding is, omdat het huwelijk een *ordening* Gods is (Mc. X: 2—12, Mt. XIX: 3—12), en dat het gebod omtrent het eeren der ouders hooger staat dan het voorschrift omtrent het Korban (Mc. VII: 9 vv., Mt. XV: 3 vv.), omdat het is een *gebod* Gods, d. i., gelijk wij Deel I, § 5 hebben aangewezen, een *pligt*, den mensch door *God* in het hart geschreven.

Alle beginselen, waardoor JEZUS zich liet leiden, wijzen derhalve op dit ééne: *het doen van den wil van God;* en deze wil van God was het criterium, waarnaar JEZUS zelf wetsbepalingen beoordeelde, en waarnaar hij wilde dat ze ook door anderen zouden beoordeeld worden.

4. Ons onderzoek leidt ons verder. Het leidt ons, in de vierde plaats, tot het antwoord op de vraag: *Wat verstond Jezus onder „den wil van God"*, zoo voor zich zelven, als voor anderen?

Is toch de wetskritiek, die JEZUS uitoefende, reeds een bewijs, dat hij de mozaïsche wet niet als de adaequate uitdrukking van den wil van God erkende, zoo kan men vragen, of hij een andere wet, dan de mozaïsche, heeft aangewezen, waarin hij dien wil volledig en juist vond uitgedrukt, òf zelf eene wet aan de menschen heeft gegeven, waarin deze konden vinden alles, wat zij overeenkomstig Gods bedoelingen hadden te verrigten. Wij antwoorden: geen van beide. Gelijk JEZUS nooit iets heeft

---

[1]) Vergel. nog Luc. XI: 28, XII: 47.

geschreven, zoo heeft hij evenmin ooit den menschen voorgehouden, wat zij in ieder bijzonder geval hadden te doen of te laten. De methode, door hem gevolgd, was eene geheel andere. In plaats van den menschen zulk een uitwendigen regel te geven, eene wet, die hun voorschreef, hoe zij zich hadden te gedragen, zocht JEZUS veeleer de beletselen weg te nemen, die de menschen verhinderden de waarheid te aanschouwen, en vormde hij hen naar den inwendigen mensch, naar hart en verstand, opdat zij *zelve* zouden weten wat Gods wil en bedoeling was, en hoe zij dienovereenkomstig in verschillende omstandigheden des levens moesten handelen. En is dit zoo, dan hebben wij ook niet te zoeken naar eene vaste, veel zeggende en bepalende *formule*, waarin JEZUS den wil van God zou hebben uitgedrukt. Zulk eene formule zou immers eene *wet* zijn, en wij zouden van JEZUS iets verwachten, dat hij nooit heeft gewild.

Inderdaad, men kan dan ook den wil van God niet in zoodanige formule zamenvatten. Immers, ofschoon voor ieder mensch de algemeene beginselen van zedelijkheid als wil van God geldig zijn, zoo hangt het antwoord op de vraag, wat de wil van God voor ieder individu in verschillende bijzondere omstandigheden is, af van zijnen bijzonderen aanleg, van zijn ontwikkeling, van zijn zedelijken toestand, van de omstandigheden zelve, waarin hij verkeert, van zijne persoonlijkheid vooral.

De vraag, wat JEZUS onder den wil van God verstond, en wat hij door anderen daaronder verstaan wilde hebben, hangt onafscheidelijk zamen met de vraag: hoe hij dien wil leerde *kennen*, en hoe hij wilde, dat anderen tot de kennis van dien wil zouden *komen*.

Wat JEZUS betreft: de Joden van zijne dagen zeiden: *Mozes* heeft het gezegd, en de *profeten* hebben het gezegd; en zij geloofden hunne woorden als uitdrukking, hen zelve als

tolken van den wil van God. Dat JEZUS een anderen weg, dan dien van het gezag, is ingeslagen, bewijst zijne wetskritiek en de wijze, waarop hij ook van de voorstellingen der profeten gebruik maakte [1]).

Deze kritiek toch, volgens welke JEZUS *zelf* besliste, wat al, wat niet, wat meer, wat minder volkomen de uitdrukking was van Gods wil in hetgeen in de wet en in de profeten stond geschreven, levert het bewijs, dat het niet de *wetgever* of de *profetsn* waren, door welke hij zich eenvoudig liet *leeren* of *voorhouden*, wat de wil van God was, ook al vond hij bij hen wat hij zelf als wil Gods erkende, maar dat de *bron* van JEZUS' kennis aangaande den wil van God elders moet gezocht worden. De wet van MOZES en de profeten moeten onder de *middelen* gesteld worden, waardoor JEZUS Gods wil leerde kennen. Zoo waren ook de natuur en de geschiedenis, de geschiedenis van zijn volk en van zijn eigen leven, hem eigenlijk niet de *bron* dier kennis, maar de *middelen*, waardoor hij zich van Gods wil bewust werd. Door hetgeen deze hem te aanschouwen gaven, even als door 't geen de wet en de profeten hem lieten hooren, ook door de godsdienstige gemeenschap zijns volks, en door de prediking des Doopers, en door alles, wat verder op hem werkte, werd de wil van God hem in zijn *binnenste* openbaar, leerde hij in de stem van zijn *geweten* de stem van *God* te hooren, vond hij Gods *wil* als ware het in zijn *hart* geschreven. Ten gevolge daarvan ging hij bij zijne kritiek der wet dan ook altijd van zich *zelven* uit, van de waarheid in zijn *binnenste*, niet van iets, dat van *buiten* af werd

---

[1]) „Met dien onfeilbaren takt," zegt Prof. HOEKSTRA in zijn: *Ontwikkeling van de zedelijke idee* enz., bl. 289, „die alleen aan de innerlijk heerlijkste naturen eigen is, en die oneindig ver boven allen gewonen kritieschen arbeid staat, heeft hij hunne (der profeten) uitspraken en ook hunne daden gescheiden of verbonden, ze in zich opgenomen of ze losgelaten, en wat weerklank bij hem vond, dat heeft hij onmiddellijk in zijn eigen geest verwerkt."

gegeven. Herinneren wij ons slechts de wijze, waarop hij de wetten beoordeelde, hoe hij nl. bij zijne kritiek zich nooit door iets anders liet leiden, dan door den aard en de innerlijke waarde of onwaarde der geboden zelve, en hoe hij de opvolging van eenig wetsvoorschrift alleen bepaald wilde hebben door die beginselen, welke den mensch, die van Gods geslachte is, als van nature eigen zijn. Eveneens hebben wij gezien, dat JEZUS, wanneer hij de sabbatswet overtrad door eene genezing te verrigten, zich liet besturen door zijn overtuiging, dat het op sabbat geoorloofd was goed te doen; dat hij aan het vasten dàn alleen waarde toekende, als het de natuurlijke openbaring was van de gemoedsstemming des menschen; dat hij, om dit ééne nog te noemen, van het gebod der liefde tot God en den naaste eene verklaring geeft, die het duidelijk maakt, dat de bron zijner godsdienstige kennis niet *de letter der wet*, maar zijn *eigen binnenste* was, waarin de zedelijke waarheid geschreven stond [1]).

Dat nu de zedelijke waarheid, d. i., de wil van God, zoo klaar in zijn binnenste kon geschreven staan; dat het getuigenis van zijn geweten altijd rein en zuiver was; dat hij steeds zich volkomen bewust was van 't geen God van hem wilde; dat zijn geestesoog steeds het licht der goddelijke waarheid helder aanschouwde — dit een en ander moet afgeleid worden uit de volmaakt zedelijke natuur van JEZUS. Immers, even zoo waar het is, dat alles, wat tegen het geweten gedaan wordt, zonde is, even waar is het ook, dat de reinheid van het getuigenis van ieders geweten afhangt van zijn zedelijken toestand. Derhalve zal het, ter laatster instantie, de zedelijke volkomenheid, de volmaakte regtvaardigheid, de zondelooze heiligheid van Jezus zijn, waaruit de

---

[1]) Vgl. Prof. SCHOLTEN, *De Leer der Herv. Kerk in hare grondbeginselen*, 4de druk, I, bl. 163.

zuiverheid en de juistheid zijner kennis aangaande den wil van God moet worden afgeleid. Gelijk hem daardoor eerst tot klare bewustheid werd, dat de ware godsdienst, d. i. de godsdienst, die overeenkomstig is met den wil van God, bestond in geheele en onverdeelde toewijding van geest en gemoed, van kracht en leven aan God, en voorts, dat hij, de Zoon des menschen, geroepen was die godsdienst te brengen tot het menschdom, m. a. w. dat zijne levenstaak was de grondvesting van het koningrijk der hemelen — zoo is uit die zedelijke volkomenheid ook te verklaren, hoe hij de wetsbepalingen altijd met *onfeilbaren* takt kon onderwerpen aan die hoogste kritiek, en hoe de maatstaf, waaraan hij ze toetste, *altijd rein*, *altijd zuiver* en *waar* was [1]).

Maar nu verder: Hoe wilde JEZUS, dat de *menschen* Gods wil zouden leeren kennen?

Daar JEZUS niet in de *Schrift* de adaequate uitdrukking vond van den wil van God, zoo kon hij de menschen met het woord: *Daar staat geschreven!* niet eenvoudig heen wijzen naar de Schrift, dan alleen in geval juist een schriftwoord volgens zijn overtuiging de uitdrukking was

---

[1]) JEZUS' zondelooze heiligheid en geheel eenige voortreffelijkheid te willen verklaren, mag wel voor een vruchteloos pogen gehouden worden. Het zij mij vergund te verwijzen naar het hoofdstuk, dat Prof. HOEKSTRA in zijn *Ontwikkeling van de zedelijke idee in de geschiedenis*, gewijd heeft aan de „zondeloosheid van JEZUS, of zijne volmaakte regtvaardigheid," bl. 211–347, en te herinneren aan de woorden van Dr. G. W. STEMLER (*Nieuwe Jaarboeken voor wetenschappelijke theologie*, 1861) ook door HOEKSTRA aangehaald bl. 181: „Als wij nu vragen: hoe is deze mensch geworden, wat hij geworden is? dan kunnen wij niet meenen, het antwoord gevonden en alles opgelost te hebben, als wij hebben nagegaan, hoe hij door de schriften des Ouden Verbonds, door de godsdienstige gemeenschap zijns volks, door de beschouwing van de wereld rondom zich, en door de voorbereidende prediking van Johannes den Dooper, kon opgewekt en ontwikkeld worden. Er blijft nog bij hem, zoowel als bij andere groote mannen, een onbekende x over, de eigen groote en verheven geest." Zie ook H. BROUWER, *Was Jezus zondeloos?* in *Waarheid in Liefde*, 1863, II.

van dien wil: maar de menschen naar *de* Schrift, als behelzende *den* wil van God, te verwijzen, dat was met zijne beschouwing van de Schrift niet bestaanbaar, gelijk hij het dan ook niet, dan alleen in *bijzondere* gevallen deed.

Wat dan? Wilde JEZUS, dat ieder tot de kennis van Gods wil zou komen langs denzelfden weg, dien ook hij had ingeslagen, door nl. tot zich zelven in te keeren, en in het eigen binnenste te vernemen, wat de wil des Vaders was, òf wilde JEZUS, dat *zijne* kennis van den wil van God als normatief voor anderen zou dienen? Volgens de synoptische evangelien antwoorden wij: het eene zoowel als het andere.

Wat het eerste betreft: JEZUS toont steeds een ontwikkeling te verlangen van binnen naar buiten, en eerbiedigt altijd het geweten van het individu. — Wij wezen er vroeger reeds op, hoe JEZUS op den geest der menschen werkte, en wel op zoodanige wijze, als dienen kon om ieder tot een eigene en zelfstandige kennis der waarheid te leiden. JEZUS ging uit van de grondstelling, dat de mensch een oorspronkelijken waarheidszin van God ontvangen had, die echter door de zonde onderdrukt, beneveld en onrein geworden was. Daarom deed hij wat hij kon, om het oog der ziel te openen, opdat men de goddelijke waarheid aanschouwen, en haar steeds meer in volle helderheid zou aanschouwen, overeenkomstig zijne betuiging: „De kaars des ligchaams is het oog. Is dan uw oog gezond, geheel uw ligchaam zal verlicht zijn; maar is uw oog krank, geheel uw ligchaam zal duister zijn. Is dan het licht in u duisternis, hoe groot is de duisternis" (Mt. VI: 22, 23, vergel. Lc. XI: 34—36)! JEZUS ging uit van de grondstelling, dat de mensch van nature de vatbaarheid heeft, om het goede, heilige, goddelijke te kennen en te waarderen, en heeft daarom steeds getracht, der menschen oordeel omtrent het zedelijke te scherpen, hun gevoel daarvoor te

wekken, en hun natuurlijke zucht naar het ware en goede, overeenkomstig den verschillenden aanleg van ieder individu, aan te kweeken en liefde voor het goddelijke te ontvlammen; m. a. w. hij heeft dien oorspronkelijken aanleg gewekt, in werking gebragt, er eene bepaalde rigting aan gegeven, in de overtuiging, dat, gelijk hij zeide, de vruchten goed *moesten* wezen, wanneer maar de boom goed was (Mt. VII: 17—20, Lc. VI: 43—45, Mt. XII: 33)[1]. Geheel in overeenstemming met deze grondstellingen is het dan ook, als JEZUS de regten van rede en geweten van ieder individu eerbiedigt, en zoo dikwijls met allerlei vragen, en in het bijzonder met de vraag: „*Wat dunkt ulieden?*"[2] tot de menschen komt, of hun berispende toevoegt: „Waarom oordeelt gij ook *uit u zelve* niet wat regt is?"[3]. Geheel in overeenstemming daarmeê is het verder, als hij nu eens reden geeft van hetgeen hij zegt, maar ook, als hij zoo menigmaal in gelijkenissen spreekt, die, ontleend aan de natuur en allerlei toestanden van het menschelijke leven, de strekking hadden den mensch *zelven* de waarheid te doen vinden en aanschouwen; en eveneens, als hij weigert teekenen te doen tot staving van zijn *gezag*, maar in plaats daarvan wijst op het voorbeeld van de Ninevieten en van de koningin van Scheba, die zich alleen door de *kracht der waarheid zelve* hadden laten overtuigen[4]. Geheel in overeenstemming met deze grondstellingen, eindelijk, hebben wij JEZUS hooren spreken bij die gelegenheden, waar hij kritiek toepaste op de wet. Om niet noodeloos in herhalingen te komen, herinneren wij slechts aan het *beroep op het geweten* der Farizeërs bij het verrigten van eene liefdedaad op sabbat; aan het woord tot hen gerigt, die zich ergerden aan

---

1) Vergel. PAREAU, *Initia institutionis moralis*, § VIII.
2) Mt. XVII: 25, XVIII: 12, XXI: 28, XXII: 42.
3) Lc. XII: 57, Mt. XVI: 3.
4) Mt. XII: 39, 41, 42. Mt. XVI: 1—4. Lc. XII: 54—57.

het niet-vasten der leerlingen: „Kunnen de vrienden des bruidegoms wel vasten, zoolang de bruidegom bij hen is;" aan het gezegde tot zijne leerlingen: „*Begrijpt gij niet*, dat al wat van buiten in den mensch komt, hem niet kan verontreinigen?" en aan het *bewijs*, door hem gegeven, dat iedere eed bij *God* was gezworen.

Wat het tweede betreft, dat JEZUS ook zijn eigene kennis van den wil van God als normatief voor anderen wilde beschouwd hebben, en dienovereenkomstig eischte, dat ieder individu als wil van God zou erkennen, wat *hij* als zoodanig uitsprak, dit blijkt in de eerste plaats uit Mt. V: 21 vv., waar hij, tegenover hetgeen den ouden gezegd was, *zijn* gebod stelde, met de formule „maar *ik* zeg u." Voorts uit het plegtige: „Voorwaar zeg ik u," of „Ik zeg u," waarmeê hij dikwijls begon te spreken. Maar wij hebben hierbij ook verder het oog op de vele malen, dat JEZUS, als leeraar en profeet, verkondigde, wat hem als wil van God was openbaar geworden, en hij uitdrukkelijk verlangde, dat men naar deze zijne woorden zou hooren en handelen [1]).

Hoe daarover te oordeelen? Wilde JEZUS in die gevallen, dat men zijne voorschriften zou opvolgen, omdat *hij* ze gaf, m. a. w. eischte hij blinde onderwerping aan zijne uitspraken?

Behalve dat JEZUS, ook wanneer hij verlangde, dat men naar zijne woorden zou hooren en zich gedragen, meestal nog reden daarvan opgaf — en hier raken de beide zienswijzen elkander; — zoo beriep hij zich nooit, zelfs niet Mt. V: 21 vv. op zijn gezag, als zoodanig, maar altijd, zij het dan ook stilzwijgend, beriep hij zich op de rede en het geweten van den mensch [2]). De toon van gezag bij JEZUS

---

[1]) Wij wijzen hierbij op één uitspraak voor velen, Mt. XI: 27, 28: „Niemand kent den Vader dan de Zoon, en wien de Zoon het wil openbaren. Komt tot mij — leert van mij" enz.

[2]) Vergel. PAREAU, *Waarheid in Liefde*, 1848, bl. 452, 453.

was dus de toon van het profetisch gezag, het gezag der waarheid; en eischte hij gehoorzaamheid, zelfs onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan zijne woorden, dan moet dit verklaard worden zoowel uit zijn innige bewustheid, dat hij de waarheid onfeilbaar bezat [1]), als ook uit de omstandigheid, dat hij omging met zwakken, onvatbaren, onontwikkelden, die bij hem steun zochten en haar ook allezins noodig hadden. Hieruit moest wel volgen, dat JEZUS, zich bewust van zijne superioriteit op zedelijk-godsdienstig gebied boven allen, die hem omringden, de menschen beheerschte; dat hij leerde als magthebbende (Mt. VII: 29); dat hij een aangrijpend en overweldigend *zedelijk* vermogen openbaarde, wanneer hij aan de menschen voorhield, wat hem als wil van God, ook voor hen geldig, was geopenbaard, — gelijk trouwens op elk ander gebied de sterkere heerschappij voert over den zwakkere.

Maar genoeg. Na dit ondergeschikte onderzoek, keeren wij terug tot de vraag: „Wat verstond JEZUS onder den wil van God, voor zich zelven en voor anderen?" En daarop meenen wij nu dit antwoord te moeten geven: JEZUS erkende voor den wil van God al datgene, wat hem in zijn geweten als zoodanig was openbaar geworden; eveneens wilde hij, dat ieder mensch voor den wil van God zou erkennen, wat dezen in zijn geweten als zoodanig was of werd geopenbaard.

Hieruit vloeit van zelve voort, dat JEZUS geen afzonderlijke opgave van den inhoud *τοῦ θελήματος τοῦ θεοῦ* heeft gegeven, zelfs niet heeft kunnen geven, zonder ontrouw te worden aan zijn beginsel: dat ieder individu in zijn eigen binnenste zich moest bewust worden, wat voor hem de wil van God was. Neen! maar dit was het, wat hij zocht uit te werken: de menschen, wier geweten bezoedeld was, *vrij*

---

[1]) Vergl. SCHOLTEN, *Leer der Herv. Kerk*, D. I, bl. 162.

te maken van het juk der traditie, der menschengeboden, der vooroordeelen, der bekrompenheid, der zonde, — opdat ook zij zelve, allengs meer, met een gezond en helder geestesoog, den wil van God in hun binnenste zouden verstaan.

Evenwel kon JEZUS, zonder aan bovengenoemd beginsel ontrouw te worden, in het volle bewustzijn zijner profetische waardigheid en superioriteit, uitspreken wat *hem* als *θέλημα τοῦ θεοῦ*, ook voor anderen geldig, was openbaar geworden, en tevens onvoorwaardelijk en bij allen die geheel algemeene beginselen geldend maken (b. v. de liefde tot God en den naaste, het volmaakt worden, gelijk de hemelsche Vader volmaakt is), die wij genoemd hebben als den maatstaf zijner wetskritiek. Want wat hij openbaarde als wil van God en als algemeen geldende beginselen voorstelde, moest niet alleen onvoorwaardelijk toegepast worden door den mensch, zou deze zijne bestemming als zedelijk-godsdienstig wezen bereiken; maar het zou ook als zoodanig erkend worden door het geweten der menschen, zoo JEZUS maar uitsprak, wat zij zelve, wegens hunne zedelijke onvolkomenheid, niet konden vinden, of wat zij wel duister gevoelden, maar waarvoor hun de woorden ontbraken.

Het blijkt derhalve: dat JEZUS kritiek toepaste op de wet, en haar toegepast wilde hebben, naar groote beginselen; dat deze beginselen begrepen zijn in dit ééne: *het doen van den wil van God;* dat de vraag, wat de inhoud is van het *θέλημα τοῦ θεοῦ*, door JEZUS beantwoord werd door te rade te gaan met de stem van God in zijn binnenste, die hij wegens zijne zedelijke volkomenheid zuiver kon vernemen, en dat, naar de bedoeling van JEZUS, het antwoord op die vraag door iederen mensch op dezelfde wijze moest gevonden worden. Hieruit volgt, dat de mensch, daar zijn geweten door de zonde is bezoedeld, eerst in gemeenschap met JEZUS moet gereinigd

en geheiligd worden, zal hij Gods stem in zijn binnenste zuiver en waar vernemen, en dat hetgeen JEZUS als wil van God heeft geopenbaard, voor ieder individu normatief blijft, zoolang hij zich niet tot die zedelijke hoogte heeft verheven, waarop JEZUS stond; terwijl het gezag, hetwelk JEZUS te dien einde uitoefent, geen willekeur of geweld is, maar een louter zedelijk gezag, dewijl het geweten des menschen de waarheid van zijn woord moet erkennen en daarmede moet instemmen.

§ 3. JEZUS' VERHOUDING TOT DE MOZAÏSCHE WET, GEEN BEPAALD VIJANDIGE.

Mij blijft nu nog over, aan te wijzen, dat de verhouding van JEZUS tot de wet, gelijk wij haar voorstelden, niet eene bepaald *vijandige* is te noemen; en voorts in het licht te stellen, dat JEZUS toch eene geheel *andere* houding heeft aangenomen tot de wet, dan zijne tijdgenooten, dan de vroegere Joden, ja zelfs dan de profeten, en dat hij zich bewust was, eene *nieuwe* godsdienst te stichten.

Wat het eerste betreft, beginnen wij met de aandacht te vestigen op de woorden Mt. V: 17, en op te merken, dat het beginsel, in die woorden uitgedrukt, door alle uitspraken en handelingen van JEZUS ten aanzien van de wet bevestigd wordt. JEZUS wilde de wet vervullen, niet ontbinden. Hij wilde dien inhoud der wet, waarin hij den wil van God vond uitgedrukt, ontwikkelen en tot volle kracht en werking brengen. Hij erkende derhalve in de wet eene goddelijke kern, die hij had te handhaven, te verheffen en te maken tot het beginsel van doen en laten in alle betrekkingen des levens. Vandaar dat JEZUS van de opvolging der geboden der wet, waarbij de liefde tot God boven alles en tot den naaste als tot zich zelven bevolen werd, in den diepen zin, door hem

daaraan gegeven (zie Deel I, § 9), den ingang in het koningrijk Gods afhankelijk kon stellen, en dat zijn uitspraak: „Weest gij dan volmaakt, gelijk uw hemelsche Vader volmaakt is," waarin hij de verhevene bestemming des menschen geteekend heeft, slechts de veredelde vorm is van het Oud-Testamentische gebod: „Gij zult heilig zijn, want Ik, de Heer uw God, ben heilig" (Lev. XIX: 2). Zoo zijn er veel meer voorschriften der wet te noemen, waarin JEZUS den wil van God heeft erkend. Men herinnere zich, dat het gebod omtrent het eeren der ouders, door hem een Godsgebod wordt genoemd (Mc. VII: 9—10, Mt. XV: 4); dat hij de opvolging der sabbatswet, als middel tot deugd en godsvrucht, door zijn voorbeeld heeft bevorderd (Mc. I: 21, VI: 2, Lc. IV: 16, 31, VI: 6, XIII: 10), en dat hij, om dezelfde reden, getrouw de synagoge en den Jeruzalemschen tempel bezocht (Mt. XXI: 12 vv. en parall., XXVI: 55 vv. en parall.).

In de tweede plaats zij opgemerkt, dat JEZUS, juist omdat hij de menschen tot bewustheid zocht te brengen van hunne roeping om den wil van God te doen, vele bepalingen der wet onaangetast kon laten. Zoo kon hij het vasten laten blijven bestaan (Mt. VI: 16—18), als hij er maar op wees, dat men het niet doen moest om van menschen gezien te worden, maar van den Vader, die in het verborgen is, en dat het alleen waarde heeft, wanneer het de uitdrukking is van de gemoedsstemming desgenen, die vast (Mc. II: 19, 20, Mt. IX: 15, Lc. V: 34, 35). Zoo kon hij de wetten omtrent reine en onreine spijzen (Mc. VII: 15—23, Mt. XV: 11, 15—20), of ook de voorschriften der paradosis omtrent allerlei wasschingen (Mc. VII: 1 vv., Mt. XV: 1 vv., XXIII: 25, 26 Lc. XI: 37—41) onaangetast laten, als hij maar deed verstaan, dat niets, wat den mond ingaat, den mensch verontreinigt, maar dat alles aankomt op de reinheid van het hart (Mc. VII: 15, Mt. XV: 11, XXIII: 26, Lc. XI: 41). Zoo was het niet noodig, dat het offer door JEZUS werd ver-

boden (Mc. I: 44, Mt. VIII: 4, Lc. V: 14, Mt. V: 23, 24), als hij maar gebood, dat men zich eerst met zijn broeder moest verzoenen; als hij het maar iets onvergeeflijks noemde, t men naliet, zijn vader en moeder te verzorgen om den wil van het offer (Mt. V: 24, Mc. VII: 9 vv. Mt. XV: 3 vv.); als hij maar dikwijls deed uitkomen, dat God geen welgevallen had in het offer, ingeval het de plaats van ware godsdienstzin moest vervangen (Mt. IX: 13[a], Mt. XII: 7[a]). Zoo kon JEZUS gelasten alles te doen, wat de Schriftgeleerden en Farizeërs, die op den stoel van MOZES zaten, zeiden, als hij er maar bijvoegde: „Doch doet niet naar hunne werken, want zij zeggen, en doen niet" (Mt. XXIII: 2, 3). Zoo behoefde de afschaffing der besnijdenis niet uitgesproken te worden, als JEZUS maar aantoonde, dat God wil, dat niemand verloren gaat (Mt. XVIII: 14), en dat tollenaren en hoeren den Joden zouden voorgaan in het koningrijk Gods, als die den wil van God zoo dan al niet *beloofden* te doen, toch werkelijk *deden* (Mt. XXI: 31) [1]).

Immers, even als een mensch het zaad in de aarde werpt, en slaapt en opstaat, nacht en dag, en het zaad uitspruit en lang wordt, hij zelf weet niet hoe, en de aarde van zelf vrucht voortbrengt, eerst den halm, daarna de aar, daarna het volle koorn in de aar, zoo behoefde niet alleen, maar zoo moest ook de Stichter des koningrijks, zou hij burgers winnen voor dat rijk, niets anders doen, dan het woord Gods tot de menschen spreken, d. i. den wil van God verkondigen, en allengs zou de geest van God, daardoor in den mensch gewekt, het oude en onhoudbare van zelf ter zijde zetten (Mc. IV: 26—28, vergl. Lc. V: 39).

Is derhalve de conservatieve houding, die JEZUS in zoo vele opzigten kon en moest aannemen tot de wet, ééne der rede-

---

[1]) Vergel. Mt. XVII: 24 vv., Mc. XIV: 22, Mt. XXVI: 17, Lc. XXII: 15, Mt V: 22, XVIII: 16.

nen, waarom wij zijne verhouding tot de wet geen bepaald *vijandige* mogen noemen, wij hebben daarbij nog op een anderen grond te wijzen.

De vrijheid, die JEZUS zich dikwijls ten aanzien van wetsbepalingen veroorloofde, door soms of zelf de opvolging van wetsvoorschriften na te laten, of wel haar zelfs te verbieden, of door in het algemeen het wezenlijke van het onwezenlijke te scheiden, of op datgene in de wet te wijzen, waarop alles aankwam; die vrijheid was ook door anderen meermalen gebruikt en aan den dag gelegd. JEZUS had daarin onder zijn volk bondgenooten, zoowel van vroegeren als van lateren tijd; en gelijk hun voorbeeld één der middelen geweest was om hem zelven tot zulk eene beschouwing der wet te brengen, zoo is aan de houding, waarin die uitstekende Israëlieten zich plaatsten tot de wet, zonder twijfel mede toe te schrijven, dat JEZUS' vijanden gedurende langen tijd het niet durfden wagen, een aanklagt van schennis der wet tegen hem in te stellen.

Bij de profeten vinden wij datzelfde onderscheid gemaakt tusschen verschillende geboden der wet, en datzelfde verheffen van rein zedelijke voorschriften boven die, welke slechts het ceremoniële betroffen. Stelde JEZUS b. v. de innerlijke reiniging, de reiniging des harten, boven allerlei uiterlijke reinigingen, ook JESAJA, H. I: 10, stelde het hooren naar het woord des Heeren, om nl. het hart te reinigen en niet langer kwaad, maar goed te doen (vs. 16, 17), verre boven de waarneming van alle uiterlijke plegtigheden (vs. 11—15). Noemde JEZUS godsvrucht den wil van God, en niet het offer, wanneer het dienen moest, om de plaats van godsvrucht te vervangen, bij bezigde daarvoor telkens de woorden van Hos. VI: 6. Rigt JEZUS tot de Schriftgeleerden en Farizeërs de verpletterende bestraffing: „Wee u, want gij geeft tienden van munte en dille en komijn, en het zwaardere der wet laat gij na, het regt en de barmhartigheid en de trouw," wie denkt dan niet

aan den profeet MICHA, hoe deze, na de uiterlijkheden te hebben veroordeeld, den eisch des Heeren noemt: regt te doen, liefde te betrachten en ootmoedig te zijn voor God (Micha VI: 8, 6, 7). Heeft JEZUS aan het vasten als *opus operatum* alle waarde ontzegd, ook de profeten hadden meermalen uitgesproken, dat vasten, zonder een rein hart, God niet kon behagen (Joël II: 12, 13, Zach. VII: 5, Jes. LVIII: 4, Jer. XIV: 12).

Maar niet alleen profeten waren het, die met JEZUS in vele opzigten overeenstemden. Om er nu niet van te gewagen, hoe JEZUS, volgens het berigt van Mt. XII: 3, 4, Lc. VI: 3, 4, met het voorbeeld van David, en, volgens Mt. vs. 5, ook met dat der priesters zijne discipelen regtvaardigde, toen de Farizeërs hun sabbatschennis verweten, herinner ik alleen, hoe Rabbi SCHAMMAI, die onder עֶרְוַת דָּבָר, Deut. XXIV: 1, niet, zoo als andere Rabbijnen, *alles, wat den man onaangenaam is*, (vgl. boven bl. 35), maar *oneerbaarheid* verstond, aan het geoorloofde van de echtscheiding eene belangrijke beperking wilde gegeven hebben. Vooral in het terugbrengen van de geboden der wet tot twee geboden of tot éénen stelregel, had JEZUS voorgangers in beroemde Rabbijnen en profeten. Wij hebben, D. I, § 9, er reeds op gewezen, hoe Rabbi HILLEL sprak: „Wat bij u gehaat is, doe dat aan anderen niet; dit is de geheele wet; al het overige is slechts uitlegging daarvan," en voegen daarbij nu nog de Talmudische uitspraak, *Makkoth Bab.* f. 24, b., aangehaald door HOEKSTRA [1]): „Op den berg Sinaï zijn aan Mozes 613 geboden gegeven; 365 naar de dagen van het zonnejaar, 248 naar het getal der leden van 's menschen ligchaam [2]). Toen kwam David, en deze verminderde de

---

[1]) t. a. p., bl. 169.

[2]) JOST, die deze 248 *geboden* en 365 *verboden* opnoemt (t. a. p., 1e Bd., S. 452—466), zegt omtrent dit getal 613: „Die Rabbinen stützen gern

geboden tot op elf, volgens Psalm XV: 1 vgg. Later kwam Jezaja, en deze verminderde de elf geboden tot op zes, volgens Jez. XXXIII: 15. Toen kwam Micha, en deze vereenvoudigde het zestal tot drie, volgens Micha VI: 8. Wederom stelde Jezaja de drie op twee, volgens Jez. LVI: 1; totdat eindelijk Habakuk kwam, en het alles zamensmolt tot één enkel, volgens de spreuk (II: 4): De regtvaardige zal door zijn *geloof* leven." „De zin van deze schoone plaats is deze," zegt HOEKSTRA, „dat het eigenlijk alleen op innerlijke godsvrucht aankwam, en dat deze de ware vervulling van alle geboden is."

Nog een anderen, en wel zeer magtigen bondgenoot, had JEZUS, bij zijne wetskritiek, in *het geweten.*

Daardoor, dat JEZUS de wet van Israël steeds beoordeelde naar de wet Gods, die in zijn rein gemoed stond geschreven, en, ter regtvaardiging zijner tegenwettelijke handelingen en uitspraken, zich steeds beriep op diezelfde wet of stem van God in de harten der menschen, wordt duidelijk, wat wij (Mc. III: 1—6 en parall.) van de Farizeërs lezen, dat zij JEZUS niet van sabbatschennis durfden aanklagen. Al gingen zij spoedig weg en hielden raad met hunne aartsvijanden, de Herodianen, om JEZUS te verderven; toch zwegen zij, en stonden beschaamd, omdat zij althans iets hadden gevoeld van de waarheid zijner woorden (vgl. ook Lc. XIII: 17, Lc. XIV: 6). Maar dieperen indruk maakte dat beroep op het geweten bij den Wetgeleerde, die in blijkbare geestvervoering zijn instemming betuigde met het antwoord, door JEZUS gegeven, op zijne vraag naar het allereerste gebod der wet, Mc. XII: 32—33. En bij de schare, die op verre na niet zoo wettisch was als de Farizeërs, maar door

---

jede Zahlenangabe auf irgend ein anschauliches Zeichen. So ist ihnen der Zahlenwerth des Wortes תורה = 611 willkommen, indem dies mit *zwei* vormosaïschen Gesetzen 613 giebt."

de Farizeërs in de hoogste mate gehaat en zelfs vervloekt werd, omdat zij de wet niet kende (Joh. VII: 49), kon JEZUS' vrije houding tegenover de wet nog veel minder ergernis wekken. Want tot haar behoorden ook de armen en de treurenden, de weenenden en verslagenen, de vermoeiden en belasten, de hongerigen en dorstigen naar de geregtigheid, de zieken en de zondaren en zij, die schapen genoemd werden, welke geen herder meer hadden, en die, omdat zij zich vermoeid en bezwaard gevoelden, omdat zij geen vrede in het bestaande konden vinden, omdat zij rust zochten voor hunne zielen, en naar iets beters met smachtend verlangen uitzagen, een geopend hart hadden voor de waarheid, die uit God is [1]). Bij deze schare moest JEZUS wel weêrklank en sympathie vinden, als hij hen van de wet van Mozes terugwees op de wet Gods in hunne harten, en deed uitkomen, dat de eerste moest beoordeeld worden naar de laatste.

Het bewijs hiervoor ligt reeds in de talrijkheid der scharen, die JEZUS volgden, in den bijval, dien zij hem schonken, en in het feit, dat zij het meermalen voor hem opnamen tegenover de Farizeërs. Men kan nog verder op de volgende feiten wijzen. Nooit heeft de schare, gelijk de Farizeërs, haar misnoegen of verwondering getoond over JEZUS' vrijheid tegenover de wet. Meermalen wendde JEZUS zich, wanneer hij zijn gevoelen over de wet ontwikkelde, van de Farizeërs tot het volk (Mc. VII: 14, Mt. XV: 10). En toen eens een overste der synagoge JEZUS kwalijk had genomen, dat hij op sabbat eene genezing had verrigt, en tot de schare had gezegd: „Zes dagen zijn er, waarin men werken moet; komt dàn en laat u genezen, en niet op den dag des sabbats," en JEZUS den man door zijne woorden beschaamd had doen staan, — toen

---

[1]) Vergel. HOEKSTRA, t. a. p. bl. 270—272.

verblijdde zich de schare over al het heerlijke, dat door JEZUS gedaan werd (Lc. XIII: 10—17).

Blijkt uit dit alles, dat in JEZUS' beschouwing der wet ook door sommigen zijner tijdgenooten gedeeld werd, dat zij althans weêrklank vond in hun hart; de instemming der schare verklaart ons bovendien het raadsel, waarom JEZUS' vijanden ook zelfs aan zijn overtreding van sommige bepalingen der wet niet reeds vroeger eene reden ontleend hebben om hem aan te klagen (Mt. XXI: 26, 46, Mc. XI: 18, 32, XII: 12, Lc. XIX: 48, XXII: 2, Mt. XXVI: 5, Mc. XIV: 2).

§ 5. JEZUS' VERHOUDING TOT DE MOZAÏSCHE WET, EENE GEHEEL EENIGE.

Toch heeft JEZUS eene *geheel andere* houding aangenomen tot de wet dan zijne tijdgenooten en de vroegere Joden, ja zelfs dan de profeten; hij was zich bewust, dat hij eene *nieuwe* godsdienst stichtte. Waarin dat nieuwe bestond, en waarin het principiële verschil tusschen de godsdienst des O. V. en de godsdienst van JEZUS moet gezocht worden, hebben wij reeds meermalen aangeduid.

Het ligt juist hierin, dat JEZUS èn zelf kritiek toepaste op de wet, èn door anderen wilde hebben toegepast, en dat de maatstaf, dien hij daarbij gevolgd wilde hebben, was: de wil van God, of het geweten, als getuige en tolk van dien wil in het binnenste des menschen. Hieruit volgde toch, dat niet de wet, maar het geweten het inwendig en uitwendig leven van JEZUS bestuurde, m. a. w. dat niet de wet, maar het geweten de eenige autoriteit was, die hij erkende en wier voorschriften hij nooit trachtte te ontwijken. Zoo was het bij JEZUS zelven, en zoo wilde hij ook, getuige zijne geheele methode van onderwijs en wijze van

handelen, dat het bij de menschen zou zijn. Men werpe hier niet tegen, dat JEZUS voor zijne woorden *gezag* eischte, en dus het gezag *der wet* slechts deed vervangen door *zijn* gezag. Wij hebben boven aangewezen, in welke verhouding dat spreken met gezag staat tot hetgeen hij, blijkens zijne methode van onderwijs, bedoelde; namelijk dat de menschen, door met *hun eigen geweten* te raadplegen, tot de kennis en het betrachten van den wil van God zouden komen. Dat JEZUS met gezag sprak en toestemming vorderde, moet verklaard worden deels uit zijne volle bewustheid van de waarheid van hetgeen hij zeide; deels uit zijn innige overtuiging, dat ieder individu tot hetzelfde inzigt en dezelfde overtuiging zoude komen, wanneer diens geweten maar in waarheid wakker werd; deels ook uit zijn vurig verlangen, dat allen deelgenooten mogten worden van zijne kennis aangaande den wil van God, en van zijne besliste keuze, om dien wil alleen, en ten allen tijde en in alles te volbrengen.

Het is dan ook geen gezag in den gewonen zin des woords, dat JEZUS vraagt; want hij vraagt het niet zoozeer voor zich *zelven*, noch ook voor de waarheid, omdat die door *hem* wordt gepredikt. Het is het zedelijk gezag der waarheid zelve, dat ieder mensch, als van Gods geslachte, van zelf erkent en eerbiedigt, en waaraan hij zich te meer onderwerpt, hoe meer hij zich verheft tot de hoogte van zedelijk-godsdienstige ontwikkeling, waarvoor hij aanleg en bestemming heeft, en die door JEZUS was bereikt. Eerst dan, wanneer de mensch zich buigt voor dit gezag der waarheid, eerst dan zal hij bevrijd worden van de smetten, waardoor zijn geweten is bezoedeld; eerst dan zal zijn geestesoog gezuiverd worden en hij in steeds vollere helderheid zelf den wil van God kunnen kennen, doorgronden en betrachten. In dezen zin kan er van gezag van JEZUS sprake zijn. Maar in dezen zin valt dan ook het eerbiedigen van dat gezag, en het zelfstandig vernemen van Gods stem in zijn eigen ge-

weten, en het verkrijgen van de zedelijke vrijheid in één, en heeft JEZUS getoond, dat hij, door met dat gezag te spreken, die zedelijke vrijheid en zelfstandigheid in den mensch beoogde (individualiteit), die hij zelf volkomen bezat [1].

Wat JEZUS alzoo deed en wilde, was in lijnregten strijd met de wettische rigting van het Judaïsme zijner dagen en met de wet zelve, die deze wettische rigting in het leven had geroepen, toen zij in haren tegenwoordigen vorm door EZRA en NEHEMIA als regel van geloof en wandel werd ingevoerd [2].

De Farizeërs zwoeren bij de wet. De wet, zoo de geschrevene als de mondelinge, in al hare voorschriften op te volgen, omdat de *wet* het zoo gebood, dat was, naar hunne overtuiging, het middel om regtvaardig te worden voor God. Dat de stem van het geweten zijne regten had tegenover die wet, en dat die stem moest gesmoord worden, wilde men aan de wet gehoorzamen, die voorschreef, zijne ouders gebrek te laten lijden, wanneer hetgeen hun te nutte zou kunnen komen aan het heilige was gewijd, — dat verstonden, daarover bekommerden zij zich, daarover dachten zij niet. De wet beveelt, en de mensch moet gehoorzamen, ziedaar hunne grondstelling. Maar ook de wet zelve gaat uit van den stelregel: „Die mijne inzettingen en regten doet, zal er door leven" (Lev. XVIII: 5), en laat geene vrijheid noch zelfstandigheid toe tegenover hare bepalingen. Zij verbiedt uitdrukkelijk, iets aan hare voorschriften te veranderen (Deut. IV: 2); zij spreekt den vloek uit over hem, die zich vermeet, niet te blijven in hetgeen zij beveelt (Deut. XXVII: 26, vergel. 14—25, H. XXVIII: 16—19). De wet eischte gehoorzaamheid, omdat zij beveelt. JEZUS erkende zijn geweten als

---

[1]) Zie RÉVILLE, *Het gezag van Jezus Christus*, in de *Bibliotheek van Moderne Theologie*, II, bl. 401 vv.

[2]) Vergel. KUENEN, *Historisch-kritisch onderzoek naar het ontstaan en de verzameling van de boeken des O. V.*, I, bl. 132, 134.

den eenigen toetssteen van den vermeenden wil van God, waarnaar derhalve ook de wetsbepalingen moesten worden beoordeeld, en hij wilde dat zijne volgelingen dienzelfden weg zouden inslaan. De wet stelde priesters tusschen God en den mensch; JEZUS wilde, dat men zelf de stem Gods zou vernemen. De wet verstond onder den wil van God wat op steenen tafelen was gegraveerd; JEZUS, wat in het hart als wil Gods stond geschreven. Met één woord: de wet wilde eene gedwongene en slaafsche godsvereering; JEZUS eene zelfstandige en vrije.

In dit opzigt — en daarin komt het groote verschil uit tusschen de oude en de nieuwe bedeeling — bestaat er dus tusschen hetgeen JEZUS wilde en hetgeen de wet wilde een strijd zoo groot, dat de godsdienst, door hem gesticht, niet slechts eene veredeling is van het Mozaïsme, maar ook de afschaffing in zich sluit van het *Verbond der wet*, en allezins den naam van *nieuw* mag dragen. Wijst men op de profeten, die, even als JEZUS, dikwijls geïjverd hebben tegen al dat uiterlijke [1]); die, even als JEZUS, voor den wil van God hielden, wat hun als zoodanig was openbaar geworden in hun geweten; die, even als JEZUS, ook dikwijls een beroep deden op het geweten des volks om het te overtuigen van de waarheid hunner vermaningen en uitspraken [2]), — wij stemmen dat alles toe en erkennen gaarne die overeenkomst. Daarin vinden wij den grond, waarom JEZUS als doel zijner komst kon opgeven „de ontwikkeling der wet door de profeten tot volkomenheid te brengen" (Mt. V: 17, zie boven § 10); daaruit leiden wij af, hoe juist het geestelijk verkeer met die mannen van vroegere tijden medegewerkt heeft tot de vorming van JEZUS; daaruit eindelijk

---

[1]) Vergel. boven, bl. 135 vv. en EISENLOHR, *Het Israëlietische volk onder de regering der koningen*, D. II, bl. 267 vv.

[2]) Vergel. PAREAU t. a. p., bl. 446.

zien wij, dat hetgeen in JEZUS optrad, niet geïsoleerd staat in de geschiedenis, maar dat er een naauw verband moet worden erkend tusschen zijne grootheid en hetgeen Israël in zijne grootste zonen had voortgebragt. Met dat al blijft er een afstand tusschen JEZUS en de profeten; een afstand zoo groot, dat wij, ook met het oog op de voortreffelijkste profeten, JEZUS' godsdienst eene *nieuwe* kunnen noemen. Ten bewijze daarvan wijzen we vooral op het volgende:

1°. JEZUS heeft zich aan het gezag der wet moeten ontworstelen, wilde hij zich tot zulk een hoogte verheffen, dat hij kritiek op de wet uitoefende en alzoo zich zelven boven de wet plaatste. De profeten leefden in een tijd, toen de wet nog niet in haren tegenwoordigen vorm gebragt was, en nog niet het geheele leven der Israëlieten regelde en drukte; toen ook aan de voorschriften der priesters niet dat gezag werd toegekend, waarmede in JEZUS' dagen de wet en de paradosis heerschten. Dat de profeten hunne vrijheid tegenover wetsvoorschriften anders aanmerkelijk zouden hebben ingekort, leert de geschiedenis ook daarin, dat de profeet MALEACHI, die in de dagen van EZRA en NEHEMIA leefde, aan het einde zijner toespraak verwijst naar de wet van MOZES en tot gehoorzaamheid vermaant aan *hare* voorschriften, H. III: 22, en de profeten vervolgens verdwijnen van het tooneel der geschiedenis, om plaats te maken voor de wetgeleerden [1]).

2°. Kwamen de profeten, even als JEZUS, tot bewustheid van den wil van God, door te luisteren naar hetgeen God hun openbaarde in hunne harten, en is er in zoo verre overeenkomst; hier tegenover staat een groot verschil. De profeet kwam *nu en dan* tot die bewustheid, op eene wijze, die, hoewel dan ook verschillend in de verschillende perioden der profetie en bij de verschillende profeten, hem overwel-

---

[1]) Zie dit aangewezen door KUENEN t. a. p. bl. 131 vv.

digde, hem aangreep, waarvan hij zich geen rekenschap kon geven, weshalve hij zich voorstelde onmiddellijk van God zelven Diens wil verstaan te hebben. JEZUS was zich *altijd* bewust van den wil van God, omdat hij geheel en al en altijd vervuld was met den geest van God; en hij wist ook met volle klaarheid, dat hij tot die bewustheid gekomen was door in te gaan in de diepste diepten van zijne reine ziel, waar hij dien wil van God geschreven vond [1]).

3°. Terwijl JEZUS geen ander gezag, dan dat der waarheid erkende, en de menschen op zulk een standpunt zocht te plaatsen, dat zij die waarheid in hun eigen binnenste vernamen, beriepen de profeten, even als JEZUS, zich wel dikwijls op het geweten, maar motiveerden hunne toespraken op zulk eene wijze, dat het beroep op het geweten op den achtergrond werd geschoven en plaats maakte voor allerlei zware bedreigingen en heerlijke beloften en verwachtingen, die niet als het natuurlijk gevolg werden gedacht van het al of niet opvolgen hunner woorden [2]).

---

[1]) Vergel. HOEKSTRA, *Godgeleerde Bijdragen* 1861, 1ste *Stuk*, *Het profeteren in de christelijke gemeente, volgens het Nieuwe Testament*, en *De ontwikkeling van de zedelijke idee*, bl. 114 vv. waar hij o. a. zegt bl. 140: „Het profetiesch enthusiasme is wezenlijk een toestand van de hoogste geestelijke *actieviteit*. Deze actieviteit behoort echter tot het verborgen geestelijk wezen van den mensch, tot den diepen, en in gewone omstandigheden verborgen grond van zijn innerlijk bestaan. Zij is geenszins actieviteit van zijn gewoon of empiriesch Ik, gelijk Fichte het noemt. Integendeel, voor de bedaarde reflectie, waarvan het empiriesch Ik het subject is, zal die actieviteit zich voordoen in het karakter van passieviteit, van het: *Niet ik; maar de Geest door mij*. Er is eene hoogte van geestelijke ontwikkeling denkbaar, waarbij het hier beschreven verschijnsel niet meer mogelijk is, namelijk dan, als het hoogste geestelijke wezen van den mensch opgenomen is in zijn gewoon of empiriesch Ik; zoodanig persoon spreekt niet meer in geestvervoering of in enthusiasme; wat hij spreekt, is de uitdrukking van zijn altijd zich zelf gelijk innerlijk bestaan. Zoo stellen wij ons den Heer Jezus Christus voor."

[2]) Zie Jes. V: 4 vergel. met 5 vv., Micha VI: 6—8, vergel. met 9—16. Voorts o. a. Amos V: 27, Zeph. I: 7, 14, Jer. VI: 21, XIV: 12; Joël II: 18, Jes. IV: 2, Micha V: 7, 8, enz. Zelfs Deut. XXX: 11—14, verg. met vs. 15 vv.

Bovendien waren die verwachtingen, hoe ook getuigende van het Godsvertrouwen van Israëls profeten, nationaal gekleurd, ja hingen zelfs zamen met het geloof, dat eens alle Heidenen door het volk van God zouden worden onderworpen[1]). Hoe hoog derhalve de profeten ook stonden, zij bleven nog particularistisch. Door op die strafgerigten en heerlijke toekomst te wijzen, gaven ze aan de godsvrucht de beteekenis van *middel* tot bereiking van een doel, dat, op zich zelf beschouwd, buiten het wezen der zedelijkheid omging, en lieten alzoo het eudaemonistische, dat is het wettelijke standpunt onveranderd[2]); terwijl JEZUS, omdat hij geen ander gezag erkende, dan het gezag der waarheid, en niets anders wilde, dan naar de stem van God handelen, het particularisme en het eudaemonisme voor zich zelven had overwonnen, en tot die overwinning bij alle zijne volgelingen den grond heeft gelegd.

Eindelijk doen die verwachtingen van eene betere toekomst ook nog in een ander opzigt uitkomen, hoe ver JEZUS boven de profeten stond. Ook dan, wanneer de profeten zich tot zulk eene hoogte verhieven, dat zij spraken van een Nieuw Verbond, 't welk God met Israël zou oprigten, waarin eene zelfstandige gemeenschap tusschen God en ieder individu zou bestaan, Jer. XXXI: 31 vv., bleef het een *wensch*, eene *hoop*, eene *verwachting*, eene *verzekerdheid*, dat zulke dagen komen *zouden;* terwijl JEZUS zich bewust was, dat in hem die idealen *verwezenlijkt* waren, dat hij door God uitverkoren was tot de stichting van dat Nieuwe Verbond.

Menige uitspraak van JEZUS bewijst, dat hij wist, welk een principiëel verschil er bestond tusschen de houding, die hij aannam tegenover de wet en wilde aangenomen hebben door

---

[1]) Zie EISENLOHR, t. a. p. II, bl. 281 vv. en de plaatsen daar aangehaald.

[2]) Dit is verder aangewezen door HOEKSTRA t. a. p. bl. 153.

zijne volgelingen, en de verhouding, die door de wet zelve was bedoeld; menige uitspraak doet zien, dat hij begreep, welk een principiëel verschil er bestond tusschen het Oude Verbond en het Nieuwe, welks Stichter hij zich bewust was te zijn. Die overtuiging deed hem zeggen: „Niemand, die ouden (wijn) gedronken heeft, wil jongen, want hij zegt: de oude is goed," Lc. V: 39. Die overtuiging geeft verklaring van het woord, dat er onder die van vrouwen geboren waren geen grooter profeet was, dan JOHANNES de Dooper, Mt. XI: 11[a], Lc. VII: 28[a], maar dat de kleinste in het koningrijk Gods grooter was dan hij, Mt. XI: 11[b], Lc. VII: 28[b]. Die overtuiging deed hem zeggen: „De wet en de profeten gaan tot JOHANNES; van daar af wordt het koningrijk Gods verkondigd," Lc. XVI: 16. Die overtuiging legde hem de profetie op de lippen: „Breekt dezen tempel af, en in drie dagen zal ik hem oprigten," Joh. II: 19 vergel. met Mc. XIV: 58 en Mt. XXVI: 61 [1]). Die overtuiging eindelijk deed hem, bij de instelling van het heilig avondmaal, de plegtige woorden spreken: „Dit is mijn bloed des Verbonds, dat voor velen vergoten wordt," Mc. XIV: 24, (vergel. Mt. XXVI: 28, volgens welken JEZUS er bijvoegt: „tot vergeving van zonden," en Lc. XXII: 20: „Deze beker is het Nieuwe Verbond in mijn bloed, dat voor u vergoten wordt"). Hoogst belangrijk zijn inzonderheid deze laatste woorden bij de instelling van het avondmaal gesproken, dewijl daaruit blijkt, hoe volkomen JEZUS zich bewust was, dat hij moest sterven, om het waarachtige levensbeginsel, het beginsel van geheele en onverdeelde toewijding aan God met volkomene zelfverloo-

---

[1]) Dat JEZUS hier op zijne ligchamelijke opstanding heeft gedoeld, is onwaarschijnlijk, vooral om de aanleiding, die hem deze woorden deed spreken. Vgl. o. a. DE WETTE, *Kurzgefasstes exegetisches Handbuch zum Neuen Testament*, op Joh. II: 19. Zie ook REUSS, t. a. p., I, p. 171, en EWALD, *Gesch. Christ. u sein. Seit.* S. 263. (2te Ausg.).

chening, gelijk dit in zijn rein geweten stond geschreven als de wil van God, en in het geweten van ieder individu meer en meer zou geschreven staan, naarmate men zich meer naar hem vormde, — om dit beginsel, zoo geheel strijdig met dat der wet, in de zijnen te doen leven.

DERDE DEEL.

DE UITKOMST VAN HET EXEGETISCH ONDERZOEK GETOETST AAN DE VERHOUDING VAN HET JUDAEO-CHRISTIANISME EN VAN HET PAULINISME TOT DE MOZAISCHE WET.

§ 1. DE VERHOUDING VAN HET JUDAEO-CHRISTIANISME TOT DE MOZAÏSCHE WET.

Opdat het nader blijke, dat de voorstelling, die wij gaven van JEZUS' verhouding tot de mozaïsche wet, met de waarheid overeenkomstig is, willen wij het resultaat van ons onderzoek toetsen aan de geschiedenis der Christelijke Kerk in den eersten tijd van haar bestaan, en wel bepaaldelijk aan de plaats, door het Judaeo-Christianisme en het Paulinisme tegenover de mozaïsche wet ingenomen.

Die toetsing zal ons nl. doen zien, dat in JEZUS' verhouding tot de wet, zoo als zij door ons werd voorgesteld, juist die elementen gevonden worden, die de verschillende opvatting van de wet bij zijne volgelingen, begrijpelijk maken.

Welke was de betrekking, waarin de Joodsche Christenen tot de wet stonden? en hoe hebben PAULUS en zijne voor-

loopers en volgelingen over de wet geoordeeld? Ziedaar twee vragen, die wij allereerst zullen dienen te beantwoorden. Dat wij ons daarbij alleen tot hoofdpunten bepalen, spreekt van zelf.

De Joodsche Christenen bleven getrouwe aanhangers van de wet [1]). Dezen indruk geeft ons de lezing van de Handelingen der Apostelen, vergeleken met de brieven van PAULUS. Getrouw bezoeken de Joodsche Christenen den tempel (Hand. II: 46, III: 1 vv., V: 12, 21, 42); zij nemen deel aan de joodsche feesten (H. II: 1, XII: 3); zij verrigten op de gezette tijden hunne gebeden (H. III: 1, X: 9); zij nemen de voorschriften omtrent rein en onrein stipt in acht (H. X: 14, XI: 8); van groot gewigt blijft hun de besnijdenis (H. XV: 5, XXI: 21, Gal. II: 3); zij leggen zich geloften van onthouding op (H. XXI: 23), — in één woord, zij zijn vromen naar de wet (H. XXII: 12 εὐλαβεῖς κατὰ τὸν νόμον), die door Jacobus ζηλωταὶ τοῦ νόμου (H. XXI: 20) konden genoemd worden, en bij hunne volksgenooten konden doorgaan voor eene joodsche partij, (αἵρεσις, H. XXIV: 5, XXVIII: 22).

IJveraars voor de wet heeft JACOBUS de geloovigen onder de Joden genoemd. En met geen beteren naam zullen wij het meerendeel der Joodsche Christenen bestempelen, als wij de paulinische brieven doorloopen, waar de groote apostel ons eene schets geeft van den vijandigen strijd, dien de

---

[1]) Vergel. REUSS, *Histoire*, etc. I, p. 290: „Quand Jésus fut mort, la plupart de ceux qui continuèrent à croire et à espérer en lui, restèrent ce qu'ils avaient été toujours, des juifs pieux et soumis à toutes les traditions de la Synagogue." VAN HEIJST, *De Judaeo-Christianismo ejusque vi et efficacitate quam exseruit in rem christianam, seculo primo*, (L. B. 1828), p. 11: „Si jam cernimus prima *Apostolorum* conamina et facta, nihil aliud videre putamus, quam *Judaeos* quosdam viros, morum corruptioni et religionis avitae depravationi obviam euntes, et provocantes ad consensum eorum, qui inter populares suos veritatis amore excellerent."

Joodsche Christenen tegen hem voerden, met het doel om hem verdacht te maken en de vruchten zijner werkzaamheid te vernielen. Wij willen niet *alle* Joodsche Christenen, en althans de apostelen niet, vereenzelvigen met die vijandige strijders, wier zedelijk karakter, blijkens de wijze van hun handelen [1]) en het oordeel, door PAULUS over hen en hunne bemoeijingen geveld [2]), veel te wenschen overliet [3]); maar wij zien toch in dat fanatiek bestrijden van PAULUS, die het verpligtend karakter der wet ontkende, een bewijs, dat het Joodsche Christendom dit verpligtend karakter bleef erkennen, en moeten het er zelfs voor houden, dat ook de apostelen hunne vroegere overtuiging in dit opzigt nog niet hadden laten varen.

Dat de Joodsche Christenen in het algemeen de geldigheid der wet bleven erkennen, zal, na het vroeger gezegde, niet nader behoeven bewezen te worden; maar, wat de apostelen betreft, zullen wij ons beweren dienen te staven.

Behalve dat wij uit het aanzien, waarin de apostelen stonden bij de Joodsche Christenen en ook bij de bestrijders van PAULUS [4]), meenen te mogen afleiden, hoe onwaarschijnlijk het is, dat de apostelen eene tegenovergestelde

---

[1]) Zij beroerden de gemeenten van Galatië Gal. I: 7; zij zochten Paulus te verdringen, Gal. IV: 17; zij zaaiden tweedragt te Korinthe, 1 Kor. I: 10—12, III: 3, 4, XI: 18; zij wezen er op, dat hij op verre na niet op ééne lijn te stellen was met de apostelen, Gal. II: 6, 9, 1 Kor. XV: 10, 2 Kor. XI: 15, 23, XII: 11, ja, dat hem niet eenmaal het gezag van een apostel toekwam 1 Kor. IX: 1; geene middelen ontzagen zij, als zijn gezag slechts ondermijnd werd, 2 Kor. XI: 12; zij herinnerden aan zijne vroegere vervolging van de gemeente, Gal I: 13; zij beweerden, dat hij in arglistigheid en naar het vleesch wandelde en het woord Gods vervalschte, 2 Kor. II: 17, IV: 2, X: 2; dat hij zich zelven aanbeval en zich zelven predikte, 2 Kor. III: 1, V: 12, IV: 5; dat hij ligtvaardig te werk ging en zijne geloften verbrak, 2 Kor. I: 17, 23: 1 Kor. IV: 18.

[2]) Vergel. o. a. Gal. I: 8, 9, V: 12, VI: 12, 13, 2 Kor. X: 12, XI: 13—15, Fil. II: 15, III: 2, 3, 1 Tim. I: 7.

[3]) REUSS, *Histoire*, etc. I, p. 353—365.

[4]) Verg. Gal. II: 6, *οἱ δοκοῦντες*, vs. 9, *οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι*. 1 Kor. IX: 1, 5.

overtuiging ten aanzien van de wet zullen gehad hebben dan hunne vereerders, gronden wij onze bewering vooral op Gal. II [1]).

In dat tweede hoofdstuk schrijft PAULUS aan de gemeenten van Galatië, dat hij, veertien jaren na zijne bekeering [2]), naar Jeruzalem ging, met BARNABAS en TITUS. Op de aanleiding tot die reis doelt hij vs. 4. Er hadden zich leden van de Jeruzalemsche gemeenten in die van Antiochië ingedrongen, om de vrijheid, die daar heerschte ten aanzien van de mozaïsche wet, te bespieden (*κατασκοπῆσαι τὴν ἐλευθερίαν*), met het doel, om aan die vrijheid een einde te maken en de Antiocheensche gemeente onder het juk der wet te brengen (*ἵνα ἡμᾶς καταδουλώσουσιν*). Dit wilde PAULUS niet dulden. Hij ging zelf (*κατὰ ἀποκάλυψιν* vs. 2) naar Jeruzalem; nam TITUS mede, den onbesnedene, om te toonen, dat hij voor geen magt der wereld zich van zijn standpunt liet afbrengen, en stelde aan de Jeruzalemsche gemeente, en afzonderlijk aan de hoofden dier gemeente, JACOBUS, KEFAS en JOHANNES (*τοῖς δοκοῦσιν* vs. 2), het evangelie voor, dat hij onder de Heidenen predikte, opdat zij zelve mogten zien, of hij ook te vergeefs in zijn apostolische loopbaan werkte of gewerkt had [3]). En wat was het resultaat van zijn togt en van zijn zamenspreken met de apostelen? PAULUS is geen oogenblik geweken voor de valsche broeders (*ψευδαδέλφοι*), zoodat ook TITUS niet ge-

---

[1]) De vraag, of H. XV met Gal. II al dan niet is overeen te brengen, onbeslist latende, meenen wij ons alleen bij Gal. II te moeten bepalen.

[2]) Vergel. EWALD, *Apost. Zeit.*, S. 50.

[3]) Met MEIJER geloof ik, dat *μήπως* beteekent *num forte*, en dat daarom in het voorafgaande *ἀνεθέμην* het begrip „zur Erwägung, zur Prüfung" vervat is. PAULUS wil zeggen: Zie hier mijn evangelie, oordeelt nu zelf, of ik geen regt heb dat te verkondigen. MEIJER verklaart de woorden *ἀνεθέμην κτλ.* aldus: „Ich legte ihnen mein Heidenevangelium behuf einer von ihnen anzustellenden Prüfung der Frage vor, ob ik vielleicht vergeblich liefe oder gelaufen sei. *Kritisch exegetisches Handbuch über den Brief an die Galater.* Vierte Aufl. S. 60.

noodzaakt werd zich te laten besnijden, terwijl de apostelen (*οἱ δοκοῦντες*), hem niets hadden te leeren (vs 6), toen hij hun eenvoudig had voor oogen gesteld, met welk een heerlijk gevolg zijn evangelieprediking onder de Heidenen werd bekroond (vs. 7, 9). Integendeel, zij werden overtuigd, dat hem het evangelie der voorhuid was toevertrouwd, gelijk aan PETRUS dat der besnijdenis, weshalve zij hem en BARNABAS ook de regterhand der gemeenschap gaven, en zij onderling overeenkwamen, dat HIJ en BARNABAS naar de Heidenen zouden gaan, en ZIJ naar de besnijdenis, vs. 9.

Uit dit uitvoerig berigt van PAULUS zelven blijkt, naar onze meening, duidelijk, dat de apostelen, veertien jaar na PAULUS' bekeering, het verbindend karakter der mozaïsche wet nog erkenden, en dat zij, na PAULUS' beschrijving van de vruchten zijner prediking onder de Heidenen, wel goed vonden, dat hij die prediking voortzette, maar door het vertoog van PAULUS nog niet tot de overtuiging kwamen, dat de wet voor Christenen was afgeschaft en zij ook zelve derhalve aan Heidenen het evangelie mogten brengen, zonder hen te verpligten tot de besnijdenis en de gehoorzaamheid aan de wet van MOZES [1]). Anders toch hadden zij de taak der evangelieprediking niet zoo uitsluitend verdeeld, als zij, volgens vs. 9, hebben gedaan, en ware de schikking geene scheiding geweest.

---

[1]) BAUR, *Das Christenthum*, S. 51: „In der langen Zeit der vierzehn Jahre hatten sie noch so wenig einen Schritt gethan, um über ihren jüdischen Partikularismus hinwegzukommen, dass sie auch jetzt noch den Grundsatz der Beschneidung in seiner schlechthinigen Unbedingtheit für die messianische Gemeinschaft geltend machten, und wenn sie auch im Angesicht des gesegneten Erfolgs der Heidenbekehrung, als eines Gottesurtheils der Thatsache, und den zwingenden Gründen der paulinischen Dialektik gegenüber, gegen den ungehinderten Fortgang der Heidenmission nichts einzuwenden vermochten, so war doch auch diess im Grunde nur eine Concession, welcher es an einem innern Haltpunkt in ihrem religiösen Bewusstsein fehlte."

Maar werden nu de hoofden der Jeruzalemsche gemeente, JACOBUS, PETRUS en JOHANNES, veertien jaar na PAULUS' bekeering, zelfs door zijne schildering van den zegen, die aan zijne prediking onder de Heidenen ten deel viel, niet van hun joodsch-wettelijk standpunt afgebragt, dan mogen wij daaruit tevens veilig afleiden, dat ook de overige apostelen in dien tijd nog geen andere meening koesterden. Of zij, of althans sommigen van hen, later tot een ander inzigt zijn gekomen, hebben wij niet te beslissen. In allen gevalle schijnt Gal. II: 12 te leeren, dat eenigen tijd na hetgeen te Jeruzalem tusschen PAULUS en de zuilen der gemeente verhandeld was, JACOBUS nog hetzelfde gevoelen omhelsde, daar de lieden, welke de Antiocheensche gemeente beroerden, *τινὲς ἀπὸ Ἰακώβου* worden genoemd [1]), en blijkt, uit hetgeen daar volgt, dat PETRUS nog geene vaste overtuiging verkregen had, nademaal hij, voordat er afgezanten van JACOBUS kwamen, met de Heidenen at, maar toen deze gekomen waren, zich afscheidde, en de Heidenen noodzaakte naar joodsche wijze te leven, Gal. II: 12, 14 [2]).

§ 2. DE VERHOUDING VAN HET PAULINISME TOT DE MOZAÏSCHE WET.

Hoe geheel anders was de verhouding van PAULUS en van zijne voorloopers en volgelingen tegenover de wet! STEPHANUS was de eerste bloedgetuige. Terwijl de apostelen in groote ach-

[1]) Dat de denkwijze van JACOBUS niet verandert, als men *τινὲς ἀπὸ Ἰακώβου* niet „afgezanten van JACOBUS," maar „medeleden der gemeente te Jeruzalem" laat beteekenen, is aangetoond door SCHWEGLER, *Nachapost. Zeitalter*, 1 S. 118 ff.

[2]) Vergel. hierover o. a. Dr. J. VAN LOENEN, *Het evangelie van Paulus*, bl. 51 vv.

ting stonden bij het volk [1]) en van de zijde der Farizeërs ongemoeid werden gelaten, bragt men tegen STEPHANUS het volk in beweging (Hand. VI: 12), en werd hij veroordeeld, niet omdat hij CHRISTUS had gepredikt, maar omdat hij kwaad had gesproken van de heilige plaats en van de wet; want, zeiden zij, wij hebben hem hooren zeggen, dat die JEZUS de Nazarener deze plaats afbreken, en de gebruiken veranderen zal, welke MOZES ons heeft overgegeven, vs. 13, 14. Vergelijken wij deze beschuldiging met de rede, volgens H. VII, door hem uitgesproken, waarin men, zoo als o. a. aangewezen is door Prof. v. OORDT, eene handhaving en verdediging van de gevoelens vindt, die hem vs. 11 als lasterlijke woorden over MOZES en God werden aangewreven, dan meenen wij, in die beschuldiging deze waarheid te mogen erkennen, dat hij werkelijk overtuigd was en dit ook geenszins verbloemde, dat de ware Godsvereering niet gebonden was aan wet of tempel, en dat de godsdienst, door JEZUS gesticht, de strekking had die des Ouden Verbonds te vervangen [2]).

En in deze overtuiging stond STEPHANUS niet alleen. Im-

---

[1]) Vergel. o. a. Hand. II: 47, IV: 21, V: 13, 26.

[2]) Vgl. over Stephanus o. a. J. F. VAN OORDT, *Over Stephanus als voorlooper van Paulus*, *Waarheid in Liefde*, 1842, III, bl. 421 vv.; H. EWALD, *Geschichte des apostolischen Zeitalters*, S. 187 ff.; REUSS, t. a. p. I. p. 299 vv.; BAUR, t. a. p. S. 42 vv. Door de drie laatstgenoemden is ook opgemerkt, welk een treffende overeenkomst er bestaat tusschen de beschuldiging tegen JEZUS ingebragt, Mt. XXVI: 61, Mc. XIV: 58, en hetgeen aan STEPHANUS werd ten laste gelegd. EWALD zegt daarvan S. 196: „Denn keiner steht Christus sowohl der zeit nach als in *der anklage selbst, um welcher willen er fiel, näher als Stephanos*, als hätte sich inderthat in ihm am nächsten der ganze kampf und irdische untergang Christus' wiederholt. Wie man Christus eines kühnen wortes gegen den Tempel anklagte, welches, wie auch behufs der anklage verdrehet, ansich nur zu wahr war, und ihm verlezung der allheiligen geseze vorwarf, ebenso klagte man Stephanos an, er habe behauptet Christus werde jenen auflösen und diese verändern, was in dem bösen sinne zu welchem es die gegner verkehrten unwahr, im guten sinne aber nur zu wahr war und sich bald genug erfüllen sollte.

mers, toen velen zich verstrooid hadden van wege de vervolging, die om STEPHANUS was geschied, gingen van hen mannen van Cyprus en Cyréne, zonder twijfel aanhangers van den edelen martelaar, naar Antiochië, en verkondigden aan Grieken den Heer JEZUS, Hand. XI: 20, 19 [1]). Door deze prediking werd Antiochië de zetel der Heidensche Christenen, gelijk Jeruzalem de moedergemeente der Joodsche Christenen was.

Om nu evenwel niet langer stil te staan bij de Antiocheensche gemeente, willen wij kortelijk de verhouding schetsen, waarin PAULUS stond tot de wet. In hem toch kwam tot volle kracht, wat in STEPHANUS en in die mannen van Cyprus en Cyréne en andere Hellenisten reeds aanwezig was; terwijl PAULUS inzonderheid de man is, die velen de oogen geopend heeft voor de betrekking, waarin Christenen tot de wet moeten staan.

PAULUS spreekt zijn oordeel over de wet het kortst en tevens duidelijk uit, wanneer hij zegt: *Τέλος νόμου Χριστὸς*, Rom. X: 4. Tot deze overtuiging is hij gekomen, omdat hij gezien heeft, dat de mensch niet geregtvaardigd wordt en niet geregtvaardigd kan worden door de *wet*, maar dat *Gods genade* hem regtvaardigt door het *geloof*.

Dat de mensch niet geregtvaardigd *wordt* uit werken der wet, leerde de geschiedenis PAULUS, daar niemand, Heiden noch Jood, de wet volbragt (Rom I—III: 20), terwijl de wet toch eischte, dat men hare voorschriften zou naleven (Rom. II: 13, X: 5, Gal. III: 12), en den vloek dreigde aan ieder, die niet bleef in alles wat in het boek der wet geschreven staat, om het te doen (Gal. III: 10). Dat de wet den mensch niet *kan* regtvaardigen had PAULUS in zich zelf ondervonden. Dit kon de wet niet, omdat zij *wet* is (Gal. III: 21), d. i.

---

[1]) Vergel. VAN HEIJST, t. a. p. p. 45, KEUSS, t. a. p. I p. 303, BAUR, t. a. p. S. 43.

volgens PAULUS, eene heerscheresse ἐν γράμματι (Rom. II: 27, 29, VII: 6, 2 Kor. III: 7), die wil, dat de mensch doen en laten zal *wat* zij gebiedt (Rom. VII: 7, 1 Kor. IX: 9, Gal. V: 23, Rom. II: 18) [1]) en *omdat* zij het gebiedt [2]), zonder hem, al houdt zij ook belooningen voor (Rom. II: 13, VII: 10, X: 5, Gal. III: 12) en al dreigt zij met straf (Gal. III: 10, Rom. II: 12), de innerlijke kracht te verleenen, om te doen wat zij gebiedt [3]). Als zoodanig eene gebiedster, maakt de wet wel het bewustzijn van zonde levendig (Rom. V: 13, VII: 8, IV: 15), doet zij wel de zonde kennen (Rom. III: 20), kan zij wel enkele uitbarstingen der zonde voorkomen (Gal. III: 19), is zij wel goed voor onregtvaardigen (1 Tim. I: 9, 10); maar den mensch van de zonde verlossen kan zij niet, (Rom. VIII: 3).

---

[1]) Van daar dat er sprake is van ἔργα τοῦ νόμου, νόμον ποιεῖν, νόμον φυλάσσειν, νόμον πληροῦν, νόμον τελεῖν, νόμῳ ὑποτάσσεσθαι, παράβασις τοῦ νόμου. κ. τ. ἑ.

[2]) Daarom wordt er geen onderscheid gemaakt tusschen de geboden, maar zijn allen evenzeer geldig, Gal. III: 10, V: 3; daarom zijn de menschen, ὑπὸ νόμον, ὑπὸ παιδαγωγόν, ὑπὸ ἐπιτρόπους, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου; daarom heerscht de wet over hen, Rom. VII: 1, en zijn zij slaven, aan de wet gebonden en geheel in de magt der wet, Gal. IV: 1, 7, Rom. VII: 25, Gal. IV: 9, 25, II: 4, IV: 3, Rom. VIII: 15, Gal. V: 1, Rom. VII: 2, Gal. III: 23.

[3]) Vergel. over het karakter der wet volgens Paulus, Dr. A. J. HAMERSTER, *Diss. de lege ex Pauli sententia* (1838), p. 33: „Ex omnibus, quae attulimus, concludimus, legis naturam, ex mente Pauli, hanc esse, ut sit norma scripta, quae viam bene vivendi homini indicat, ejus actiones dirigit, summum tencat in ipsum imperium, ita quidem, ut non homo ipse sibi, sed lex illi, quid agendum, quid omittendum sit praescribat, aut potius tanquam magistra et domina summa auctoritate, tanquam jussa sua, injungat." Zie ook REUSS t. a. p. II, p. 41: „Le caractère propre de la loi (et c'est là la chose essentielle pour le système) est d'être une autorité placée hors de l'homme, une puissance étrangère à sa nature, venant lui présenter et lui prescrire une série de commandements et exigeant une obéissance passive, stricte, absolue, devant être constatée par l'acte qui en résulte, et non par le sentiment qui aura pu dicter cet acte."

En waarom kan de wet dit niet, die toch geestelijk is, en gebiedt wat heilig is en regt en goed, Rom. VII: 12? Omdat zij krachteloos is door het vleesch, ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκός (Rom. 8: 3); omdat de mensch vleeschelijk is en verkocht onder de zonde, σάρκινος, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν (Rom. VII: 14); „omdat het met den mensch zoo gesteld is, dat, schoon hij, overeenkomstig zijnen aanleg, het hoogere beginsel, door PAULUS *geest* genoemd, *potentieël* bezit, dit hoogere beginsel ontwikkeling behoeft en van de heerschappij en de boeijen des *vleesches* moet verlost worden, zal het den mensch gelukken om aan den eisch der zedewet te voldoen." [1]. Daar het met den mensch zoo gesteld is, moet de wet als gebiedster wel krachteloos worden door het vleesch, d. i. afstuiten op 's menschen zinnelijke natuur [2], en kan zij den mensch er niet toe brengen, alles te doen, wat zij begeert. Integendeel, daar de mensch geneigd is naar het verbodene te haken, handelt hij tegen de bevelen zijner gebiedster (Rom. VII: 7—11, 1 Kor. XV: 56), en zoo wordt de wet de onschuldige oorzaak, dat de zonde zelfs vermeerderd wordt (Rom. V: 20). Daar de wet alzoo het bewustzijn van zonde wakker maakt, de zonde doet kennen, de zonde prikkelt en vermeerdert, en derhalve de zonde als zonde — in haar aard en werking — den mensch openbaar maakt, en toch den zinnelijken mensch niet de kracht, πνεῦμα, kan geven, om de zonde te overwinnen, maakt zij den mensch, in plaats van *regtvaardig, rampzalig*, Rom. VII: 24 [3].

Wat op het standpunt der wet een onmogelijkheid is, en de mensch zich dus niet kan verwerven door eigene kracht,

---

[1]) SCHOLTEN, *Leer der Herv. Kerk*, II, bl. 62.

[2]) SCHOLTEN, t. a. p., II, bl. 63.

[3]) Vergel. behalve HAMERSTER t. a. p., REUSS, t. a. p. II. p. 37 vv., ook RAUWENHOFF, *Disq. de loco Paulino, qui est de* δικαιώσει, 1852, p. 56 sqq., VAN LOENEN, l. l. bl. 46 vv.

schenkt God *uit genade*. *God* is het, volgens PAULUS, die den mensch regtvaardigt, Rom. VIII: 30, d. i. als regtvaardig aanmerkt. De grond van deze daad van God is zijne *genade* (*δικαιούμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι*, Rom. III: 24). Het middel, van Gods zijde, is de *dood* van CHRISTUS (*ἱλαστήριον ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι* vs. 25), welke dood een der zonde sterven was, Rom. VI: 10, en alzoo de heerlijkste openbaring van zijne gehoorzaamheid aan God. Het middel, van 's menschen zijde, is het *geloof* (*διὰ πίστεως*, Rom. III: 25), waardoor hij deel neemt aan het zoenoffer van CHRISTUS, door God aan het kruis der wereld voorgesteld (*ὃν προέθετο ὁ θεὸς ἱλαστήριον ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι* vs. 25), zich aan CHRISTUS overgeeft, zich met CHRISTUS vereenigt, om alzoo *principiëel* der zonde te sterven en Gode te leven, even als CHRISTUS *facto* gedaan had [1]).

Het verschil van het joodsche en paulinische standpunt kan dus niet ligt te breed uitgemeten worden. Op het eerste is het de *mensch*, die de regtvaardigheid wil verwerven. Deze regtvaardigheid is dan ook een *eigene geregtigheid*, *ἴδια δικαιοσύνη*, Rom. X: 3, Fil. III: 9. Volgens PAULUS schenkt *God*, uit vrije *genade*, de geregtigheid. Deze is dan ook eene *geregtigheid Gods*, *δικαιοσύνη τοῦ θεοῦ*, *ἐκ θεοῦ*, Rom. X: 3, Fil. III: 9; eene *gave Gods*, *δωρεὰ τῆς δικαιοσύνης*, Rom. V: 17. Op het joodsche standpunt is het door *werken* der wet en door eigen *verdienste*, dat de mensch de geregtigheid wil verwerven (*δικαιοσύνη ἐξ ἔργων* of *ἐξ ἔργων νόμου*, Rom. III: 20, 28, IX: 32, Gal. II: 16, III: 2, 5, Efez. II: 9); op het paulinische wordt de mensch de geregtigheid, die God hem *schenkt*, deelachtig door het *geloof*, *πίστις* (*δικαιο-*

---

[1]) De regtvaardigingsleer kunnen wij hier niet breeder uiteenzetten. Wij verwijzen vooral naar REUSS, *Histoire*, II, p. 171 vv.; SCHOLTEN, t. a. p. II, 68 vv.; RAUWENHOFF t. a. p.; Dr. C. P. HOFSTEDE DE GROOT, *Pauli conversio, praecipuus theologiae Paulinae fons*, p. 103 sqq.; VAN LOENEN, t. a. p. bl. 88 vv.

σύνη διὰ πίστεως, Rom. III: 22, ἐκ πίστεως, IX: 30, X: 6, τῆς πίστεως, IV: 11, πίστεως IV: 13, ἐπὶ τῇ πίστει, Fil. III: 9); welke πίστις door PAULUS altijd tegen *werken* wordt overgesteld (vgl. vooral Rom. IV, Gal. III), en waaraan alle *verdienste* moet ontzegd worden, daar *God* het werkt in den mensch, (πίστις τῆς ἐνεργείας τοῦ θεοῦ, Kol. II: 12), niet alleen door een *uitwendige* roeping, de prediking van CHRISTUS, dien God in den dood overgegeven, en opgewekt en verheerlijkt heeft (Rom. VIII: 32, 34; IV: 25), maar ook door een *inwendige* (Rom. VIII: 30), in zooverre het geestesoog, het hart des menschen door die uitwendige openbaring der liefde en der waarheid Gods wordt geopend, en waardoor het ook alleen geopend kan en moet worden[1]).

Was PAULUS zich alzoo bewust geworden, dat de mensch niet geregtvaardigd wordt door de wet, maar dat God hem regtvaardigt door het geloof, en was hem alzoo het groote verschil, dat tusschen het joodsche en het christelijke standpunt bestond, duidelijk geworden, dan kon hij ook geen heil meer verwachten van de *wet*, maar moest hij het eenig en alleen verwachten van het *geloof*, d. i. van die innerlijke gesteldheid des harten, waarin men zich geheel aan God overgeeft en Hem alleen wil leven; eene gesteldheid, die, zal ze zijn, zoo als ze moet wezen, alleen ontstaat in gemeenschap met CHRISTUS, en niet juister kan uitgedrukt worden, dan door den apostel geschiedt, als hij zegt: „Niet meer *ik* leef, maar *Christus* leeft in mij," Gal. II: 20, of als hij haar beschrijft als een inwonen van CHRISTUS in het hart, Efez. III: 17, waardoor de mensch als een nieuw schepsel, καινὴ κτίσις, te voorschijn treedt, Gal. VI: 15.

In deze overtuiging spreekt hij openlijk uit, dat de wet voor Christenen is afgeschaft, dat CHRISTUS de wet heeft te

---

[1]) Vergel. SCHOLTEN t. a. p. II, 84 vv.; RAUWENHOFF, t. a. p., p. 100 sqq.

niete gedaan, dat CHRISTUS is het einde der wet [1]); en trekt hij, met al de magt, die in hem is, tegen hen te velde, die de gemeenten, waar hij *zijn* evangelie had gepredikt, onder het juk der wet en der dienstbaarheid zochten te brengen [2]). Want was zij er tijdelijk, om der overtredingen wil, bijgevoegd (*τῶν παραβάσεων χάριν προσετέθη*, Gal. III: 19) of bijgekomen (*νόμος δὲ παρεισῆλθεν*, Rom. V: 20); nu was hare taak, den mensch voor te bereiden tot CHRISTUS, vervuld. Als eene tuchtmeesteres tot CHRISTUS, Gal. III: 24, was haar doel CHRISTUS, haar einde CHRISTUS (*τέλος γὰρ νόμου Χριστὸς*, Rom. X: 4); en met CHRISTUS en door hem had de wet afgedaan.

§ 3. DE UITKOMST VAN HET EXEGETISCH ONDERZOEK DOOR BEIDER VERHOUDING BEVESTIGD.

Zoodanig was de verschillende houding van het Judaeo-Christianisme en het Paulinisme tegenover de wet van Mozes.

Voordat we nu evenwel ons resultaat omtrent JEZUS' verhouding tot de wet hieraan toetsen, moeten wij eerst nog opmerken, dat aan die verschillende houding een nieuw en krachtig argument ontleend kan worden tegen de opvattingen van JEZUS' verhouding tot de wet, die wij reeds op gronden, uit ons exegetisch onderzoek afgeleid, als onhoudbaar leerden kennen. Had toch JEZUS, zoo als sommigen beweren, de rituele wet willen afschaffen en de zedelijke bevestigen, „dan," zeggen wij met RITSCHL [3]), „würde das

---

[1]) Rom. VI: 15, VII: 1—4, X: 4, Gal. II: 19, IV: 5, Efez. II: 15, Kol. II: 14—20, enz.

[2]) Zie vooral den brief aan de Gal.

[3]) *Die Entstehung, u. s. w.*, Zweite Aufl., S. 27.

Auftreten und der Verlauf der das apostolische Zeitalter beherrschenden Streitfrage nur als eine Abirrung der ganzen christlichen Gemeinde von der klar ausgesprochenen Intention ihres Stifters zu begreifen sein." Immers, de Joodsche Christenen onderhielden niet alleen de morele, maar ook de rituele voorschriften der wet; terwijl PAULUS, de afschaffing der wet uitsprekende, niet de rituele wet bedoelde, maar de wet, als *wet*. Hoeverre hij verwijderd was van het denkbeeld, dat alleen de rituele voorschriften moesten afgeschaft, en de zedelijke behouden worden, blijkt genoegzaam uit het feit, dat de onderscheiding tusschen rituele en morele geboden geheel vreemd was aan zijn stelsel [1]).

Wil men met REIMARUS e. a. beweren, dat de afschaffing der mozaïsche wet buiten JEZUS' bedoeling lag, zoo zelfs, dat hij geen enkel voorschrift ongeldig zou hebben verklaard, dan mag men, ook als men het er voor houdt, dat JEZUS eerst met zijne wederkomst de wet wilde afschaffen, niet weigeren te erkennen, dat PAULUS handelde tegen de bedoeling van JEZUS [2]), en moet men tot het besluit komen, dat niet JEZUS van Nazaret, maar PAULUS van Tarsus de stichter der christelijke godsdienst, als zelfstandige godsdienst en voor allen bestemd, moet genoemd worden.

Worden alzoo dergelijke opvattingen van JEZUS' verhouding

---

1) Vergel. REUSS, *Histoire*, II, p. 40: „Une pareille distinction est absolument étrangère à son système." Ook RAUWENHOFF zegt: Nulla in Pauli scriptis habentur vestigia discriminis, quod dein fieri jusserunt theologi inter legem moralem atque legem ceremoniarum. *De loco Paulino* etc. p. 56.

2) Consequent is het dan ook van REIMARUS, als hij, na zijne voorstelling van JEZUS' verhouding tot de wet, zegt: „Es folget demnach hieraus auch unwidertreiblich, dass die Apostel (liever Paulus en zijne geestverwanten) der Lehre, Absicht und dem Befehl ihres Meisters Schnurgrade entgegen gelehret und gehandelt, da sie nicht allein die Heiden von diesem Gesetze entbunden, sondern auch die aus dem Judenthum Bekehrten von solcher Bürde, als die weder sie noch ihre Väter tragen können, losgemacht." *Fragmente*, S. 45.

tot de wet geoordeeld door de geschiedenis; onze voorstelling wordt daardoor, meen ik, gestaafd en bevestigd.

Om dit aan te toonen, zal het noodig zijn, het verschil tusschen de joodsch-christelijke en paulinische opvatting van de wet, zoo scherp mogelijk in de kortste bewoordingen uit te drukken.

Wij meenen dit, na onze korte schets van de plaats, door beide partijen ingenomen tegenover de wet, op volgende wijze te kunnen doen: *het Judaeo-Christianisme bleef het gezag der wet ook voor den Christen eerbiedigen; het Paulinisme ontkende en verwierp dit gezag der wet.* Houdt men in het oog, dat hierin het groote punt van verschil bestaat, en bedenkt men, dat, volgens onze voorstelling van de verhouding van JEZUS tot de wet, deze nooit in bewoordingen, die door ieder terstond konden begrepen worden, heeft verklaard, dat zijn doel was de afschaffing der wet, en toch, door de kritiek, die hij zelf op wetsbepalingen uitoefende en door allen wilde uitgeoefend hebben, bewees, dat hij de wet niet als gezaghebster erkende noch erkend wilde hebben, — dan valt het niet moeijelijk in te zien, dat JEZUS' houding ten aanzien van de wet en hare voorschriften, zoo als wij haar voorstelden, van zelve aanleiding moest geven, dat een deel van zijne volgelingen aan de wet gehoorzaamheid bleef betoonen, en een ander deel, zij het dan ook het kleinste, de wet als *wet* afgeschaft wilde hebben. Onze voorstelling wordt derhalve door de geschiedenis gestaafd, daar deze leert, dat het verpligtend karakter der mozaïsche wet juist het twistpunt was, 'twelk het apostolische tijdvak beheerscht heeft. Had JEZUS onbewimpeld uitgesproken, dat de wet was afgeschaft, dan ware het bestaan van het Judaeo-Christianisme een ongerijmdheid geweest. Had de afschaffing van de wet niet in de bedoeling van JEZUS gelegen, dan stond PAULUS, ja STEPHANUS reeds, boven het Christendom, dat JEZUS had gesticht.

Uit de houding, die JEZUS, volgens onze voorstelling, aan-

nam tegenover de wet, is het verschillend gedrag van Judaeo-Christianisme en Paulinisme omtrent de wet ligt te verklaren. Immers, uit de wijze, waarop JEZUS zich, in woord of daad, uitliet over wetsbepalingen, moest wel voortvloeijen, dat alleen zij, die JEZUS konden begrijpen, tot het inzigt kwamen, dat de afschaffing der wet door JEZUS werd beoogd; terwijl voor anderen, die niet doordrongen in zijnen geest, en zijnen wenk, zoo dikwijls gegeven in de spreuk: „Die ooren heeft om te hooren, die hoore," niet hadden gevat [1]), het persoonlijk inzigt van den Meester, vooreerst althans, verborgen bleef.

Zoo konden eenen STEPHANUS, met zijne Hellenistische beschaving, de oogen opengaan [2]), om in te zien, dat het Christendom iets anders was dan een veredeld Jodendom, en om den diepen zin te verstaan van het woord van JEZUS over het afbreken van den ouden tempel; terwijl het meerendeel der Christenen, wier blik beneveld was door hunne joodsche denkbeelden, en die in hunne gehechtheid aan het oude versterkt werden door het wonen te Jeruzalem met zijn prachtigen tempel en schitterende eeredienst, in een afscheiding van de Synagoge niet wel anders dan een ongerijmdheid kon vinden en eene handelwijze tegen den geest van hunnen Meester. Zoo kon PAULUS vooral, met de kennis, die hij zich van het wezen en de werking der wet, door zijne geweldige krachtsinspanning, om uit de wet geregtvaardigd te worden, verworven had, reeds voordat hij een Christusbelijder werd, tot overtuiging komen, dat het Christendom, zoo als hij het, vooral uit de prediking van STEPHANUS, leerde kennen,

---

[1]) Vergel. REUSS, *Histoire*, I, p. 290.

[2]) Ditzelfde bedoelt Prof. VAN OORDT, als hij STEPHANUS' vrijere rigting hieruit afleidt, dat deze niet behoefde losgemaakt te worden van de banden eener Palestijnsch-Joodsche opvoeding. *Waarheid in Liefde*, 1842, bl. 441. Vergel. ook BAUR, *Das Christenthum*, S. 43 „Stephanus war ein Hellenist, und es kann nicht für zufällig gehalten werden, dass er gerade als Hellenist diese freiere Richtung hatte."

eene magt was geheel tegenovergesteld aan het Jodendom, en in deze overtuiging eerst een bloedig vervolger der gemeente worden; maar ook vervolgens, toen God in hem zijnen Zoon had geopenbaard, zich een strijder voor de vrijheid des Christens betoonen, zoo als er nog niemand was opgestaan, ja zelfs van de erkenning der waarheid, dat de wet was afgeschaft, het Christen-zijn afhankelijk stellen Gal. V: 2 [1]); terwijl het meerendeel van hen, die JEZUS persoonlijk hadden gekend, bleven voortgaan het gezag der wet te eerbiedigen.

Maar is het dan niet onverklaarbaar, dat de twaalve, die altijd bij JEZUS geweest waren, die steeds naar zijne woorden hadden geluisterd, die tegenwoordig waren, zoo dikwijls hij op sabbat eene genezing verrigtte, of zich in woord of daad over eene wetsbepaling uitsprak, aan wie hij meermalen afzonderlijk eene nadere verklaring gaf van zijne uitspraken over wetsbepalingen [3]), ja, wat meer is, die zelve door de Farizeërs beschuldigd werden van sabbatschennis [4]) en van het eten van brood met onheilige handen [5]), die ook niet geregeld schijnen gevast te hebben, zoolang JEZUS bij hen

---

[1]) Wij zullen niet beproeven, eene vergelijking in te stellen tusschen de gevoelens van JEZUS en van PAULUS ten aanzien van de wet. Hoewel men zonder twijfel op punten van overeenstemming kan wijzen, (b. v. Rom. XIII: 9, 10, Gal. V: 14, vergel. met Mc. XII: 31 en parall.; Gal. III: 24, vergel. met Mc. X: 5, Mt. XIX: 8; 1 Kor. VIII: 8, vergel. met Mc. VII: 15, Mt. XV: 11 enz.), doet dit minder ter zake. Alleen dit houde men vast, dat PAULUS, die bij eigen ervaring ondervonden had, dat de wet geene regtvaardigheid *kon* schenken, omdat zij *wet* was, geen vrede zou gevonden hebben in het *Christendom*, als hij niet vast overtuigd was, dat CHRISTUS de afschaffing der wet had beoogd, welke overtuiging hij niet zou verkregen hebben, als hij haar niet, uit hetgeen hij van JEZUS wist, had kunnen verwerven.

Vergel. over de kennis, die PAULUS van JEZUS' geschiedenis toont te hebben, L. S. P. MEIJBOOM, *Paulus' kennis en prediking van Jezus' geschiedenis. Evangelie-Spiegel*, 1862, bl. 39 vv.

[3]) Mc. VII: 18—23, Mt. XV: 17—20.

[4]) Mc. II: 23 vv., Lc. VI: 1 vv., Mt. XII: 1 vv.

[5]) Mc. VII: 1 vv., Mt. XV: 1 vv.

was [1]), — is het dan niet onverklaarbaar, dat deze twaalve niet hebben begrepen, dat JEZUS kritiek toepaste en toegepast wilde hebben op de wet, en dat daarin zijne bedoeling lag opgesloten, om de wet als *wet* af te schaffen?

Wij meenen dit te moeten ontkennen. De conservatieve houding, die JEZUS tegenover zoo vele wetsbepalingen kon en moest aannemen; de opmerking, dat JEZUS nooit met ronde woorden de afschaffing der wet, als door hem bedoeld, had uitgesproken, en daarenboven de eigene gehechtheid der twaalve aan de wet, dit een en ander verhinderde hen te beseffen, dat de kritiek, door JEZUS op de wet toegepast, werkelijk *kritiek* was, en dat daarmede de opheffing der wet, als *wet*, gepaard ging. Met andere woorden, der apostelen gehechtheid aan het oude, zoo verklaarbaar in mannen, die van jongs af geleerd hadden, dat men moest wandelen naar de wet van MOZES, was hun een beletsel, om, althans terstond, door te dringen tot den diepsten grond van JEZUS' handelwijze omtrent de wet; 't geen te minder bevreemding kan wekken, als men bedenkt, dat JEZUS conservatief kon en moest zijn, en dat het geheel tegen zijnen geest was, anderen iets op te dringen, wat zij door eigen nadenken en ondervinding moesten en konden inzien, en waarvan zij zich door eigen inzigt moesten overtuigen.

Evenwel wachte men zich van te onderstellen, dat de apostelen geen onderscheid gemaakt zullen hebben tusschen wetsbepalingen en wetsbepalingen, en b. v. aan het voorschrift omtrent het eeren der ouders niet hooger waarde zullen hebben toegekend dan aan de bepaling omtrent het Korban, en dat zij zich niet bewust zullen zijn geweest van het onbeduidende van wetsvervulling, als het hart niet rein was. Tot dergelijke onderstelling heeft men geen regt. Alleen dit zagen zij niet in, dat de wet als *wet* geene waarde had voor den Chris-

---

[1]) Mc. II: 18 vv., Mt IX: 14 vv.. Lc. V: 33 vv.

ten; dat de besnijdenis, waartegen JEZUS zich nooit had verklaard, voor den Christen een onverschillige zaak was; dat tusschen het Christendom en het Jodendom eene groote klove lag; dat in het Christendom de mensch zich niet mogt laten beheerschen door eene geschrevene wet, maar zich eenig en alleen moest laten leiden door den geest van Christus, den geest des waarachtigen levens. Die ééne en groote zaak, welke door PAULUS zoo helder werd ingezien, bleef hun, althans nog een geruimen tijd na JEZUS' heengaan, een geheim. En dit kan men, als men zich in hunnen toestand verplaatst, begrijpen, indien namelijk JEZUS' verhouding tegenover de wet zoodanig was, als wij die hebben voorgesteld; in welk geval onze voorstelling, ook zelfs door het gedrag der twaalve, in hare waarheid wordt bevestigd.

Ik heb mijn onderzoek ten einde gebragt. Op de vraag, die ik mij ter beantwoording had voorgesteld, welke de verhouding was van JEZUS tot de mozaïsche wet, heb ik, aan de hand der synoptische evangeliën, dit antwoord gevonden: JEZUS oefent kritiek uit op de wet en wil ze door anderen uitgeoefend hebben naar den maatstaf van groote beginselen, die zamenvallen in het doen van den wil van God.

Of mijne voorstelling van JEZUS' verhouding tot de wet met de waarheid overeenkomt, en of de methode van mijn onderzoek de regte is, geef ik anderen vrijmoedig ter beoordeeling; want, bij het gevoel van het onvolledige en gebrekkige van mijn werk, ben ik mij zelven bewust, dat liefde tot de waarheid mij bij de bewerking van dit proefschrift leidde.

STELLINGEN.

I.

Volgens de synoptische evangeliën heeft JEZUS *kritiek op de mozaïsche wet toegepast naar den maatstaf van groote beginselen, die zamenvallen in het „doen van den wil van God." Bij die kritiek vroeg* JEZUS *nooit, welke plaats eenige bepaling gerekend werd in te nemen in het wetboek van Israël; hij vroeg alleen, of een voorschrift overeenkwam met hetgeen hem in zijn geweten als wil van God was openbaar geworden.*

II.

Te onregte beweert men, dat JEZUS *de bepalingen der mozaïsche wet onaangetast liet, en slechts opkwam tegen de farizeeuwsche toevoegsels.*

III.

De zin van Ἦλθον πληρῶσαι [τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας] (Mt. V: 17) *is:* Ik ben gekomen om de wet zóó te ontwikkelen en in beoefening te doen brengen, als de profeten hebben gedaan, en die ontwikkeling en beoefening tot volkomenheid te brengen.

IV.

Te onregte zegt RENAN, Vie de Jésus, *p.* 222: *„Le passage*, Mt. V: 17, 18, *signifie seulement qu'en Jésus toutes „les figures de l' Ancien Testament sont accomplies."*

V.

In overeenstemming met het berigt van PAULUS, Gal. II, *zegt* BAUR: *„In der langen Zeit der vierzehn Jahre hatten „sie (die ältern Apostel) noch so wenig einen Schritt gethan, um „über ihren jüdischen Partikularismus hinwegzukommen, dass sie „auch jetzt noch den Grundsatz der Beschneidung in seiner „schlechthinigen Unbedingtheit für die messianische Gemeinschaft „geltend machten, und wenn sie auch im Angesicht des ge„segneten Erfolgs der Heidenbekehrung, als eines Gottesur„theils der Thatsache, und den zwingenden Gründen der pau„linischen Dialektik gegenüber, gegen den ungehinderten „Fortgang der Heidenmission nichts einzuwenden vermochten, „so war doch auch diess im Grunde nur eine Concession, „welcher es an einem innern Haltpunkt in ihrem religiösen „Bewusstsein fehlte." Van eenzijdigheid is hij evenwel niet vrij te pleiten, als hij de vraag: „Wer waren die Gegner, „mit welchen Paulus und Barnabas einen so harten Kampf*

„zu bestehen hatten?" aldus beantwoordt: „Wer anders *als „die ältern Apostel selbst."*

Das Christenthum und die christliche Kirche der drei ersten Jahrhunderte, 2e Ausg. S. 51, 49.

VI.

Waar PAULUS *tegen de wet opkomt, maakt hij geen onderscheid tusschen de* rituele *en de* zedelijke *wet, maar bedoelt hij de wet, als* wet.

VII.

Met de bewering, dat JEZUS *de* rituele *wet heeft afgeschaft en de* zedelijke *bevestigd, blijft het een onopgelost raadsel, hoe de vraag, of de wet al dan niet* verpligtend *was voor den Christen, een strijdvraag heeft kunnen zijn, die geheel het apostolische tijdvak beroerde.*

VIII.

Eene vergelijking van Gen. XII: 1—3 *en* XI: 26—32 *doet het verschillend karakter der jhvhistische en elohistische verhalen duidelijk uitkomen.*

Verg. A. KUENEN, Historisch-kritisch onderzoek naar het ontstaan en de verzameling van de boeken des Ouden Verbonds, I, bl. 101.

IX.

Bij veel overeenkomst bestaat er tusschen Jes. XIII: 1—

XIV: 23 *en* Jes. XXI: 1—10 *te groot verschil, dan dat men beide profetiën aan denzelfden auteur zou kunnen toekennen.*

X.

Dat Mt. V: 22 *het woord* εἰκῇ, *met Cod. B, moet geschrapt worden, wordt door de lezing van den Cod. Sinaïticus bevestigd; hetzelfde geldt van de woorden:* καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανόν, Lc. XXIV: 51, *ofschoon die wel in Cod. B gevonden worden, maar in Cod. D ontbreken.*

XI.

Het is hoogst onwaarschijnlijk, dat hetgeen Mt. V: 18 *gelezen wordt, alzóó door* JEZUS *is uitgesproken. In allen gevalle staan die woorden hier evenmin op hunne plaats, als vs.* 19 *en vs.* 20.

XII.

Wanneer men, overeenkomstig de aanwijzing van Mt. V: 2 *en* VII: 28, *de Bergrede, zoo als die bij* MATTHEUS *gevonden wordt, voor ééne aaneengeschakelde rede wil houden, komt men in strijd met den inhoud dier rede zelve.*

XIII.

Mt. V: 33—37 *wordt de eed door* JEZUS *onvoorwaardelijk verboden.*

XIV.

MATTHEUS *heeft*, H. XIX: 16 VV., *den eisch, door* JEZUS *aan den rijken jongeling gedaan, anders opgevat, dan* MARCUS, H. X: 17 VV., *en* LUCAS, H. XVIII: 18 VV.

XV.

Mc. XII: 28—34 *is meer oorspronkelijk, dan* Mt. XXII: 34—40.

XVI.

„Il (Marc) est plein d' observations minutieuses venant „sans nul doute d' un témoin oculaire. Rien ne s' oppose à „ce que ce témoin oculaire, qui évidemment avait suivi Jésus, „qui l'avait aimé et regardé de très-près, qui en avait conservé „une vive image, ne soit l' apôtre Pierre lui-même, comme le „veut Papias."

E. RENAN, t. a. p. p. XXXIX.

XVII.

Een eenvoudige en gezonde exegese leert, dat in het Johannes-evangelie, zoowel als in eenige Paulinische brieven, aan JEZUS *een* persoonlijk voorbestaan *wordt toegeschreven.*

XVIII.

*„Geen der Evangelisten heeft zich eene voorstelling van „den persoon en het werk of van de gansche verschijning van „*JEZUS CHRISTUS *kunnen vormen, welke aan al den rijkdom „beantwoordt, die daarin is opgesloten." Wanneer dit eens is uitgemaakt, „dan kan de kritiek — tenzij ze hare hooge „roeping ligtzinnig vergete — niet in goed vertrouwen alles „overnemen, wat gene verhalen. Zij moet onderzoek doen, „of er ook strijd is van eenige medegedeelde bijzonderheid „met het geheel van* JEZUS' *leven; zij mag niet berusten in „eenige opmerking of mededeeling dier schrijvers, voordat de*

„juistheid er van blijke uit de overeenstemming met hetgeen „haar van het karakter van CHRISTUS *bekend is."*

Dr. C. P. HOFSTEDE DE GROOT, *in* Waarheid in Liefde, 1862, bl. 761, 762.

XIX.

Voor de waarheid der meening, dat de apostelen van JEZUS, *na zijn heengaan van de aarde, zijne wederkomst als spoedig aanstaande hebben verwacht, leveren bijna alle geschriften des N. T. de argumenten.*

XX.

Hand. XXI: 26 *wordt aan* PAULUS *iets toegeschreven, dat in strijd is met zijn karakter en zijn geest, zoo als wij dien kennen uit zijne brieven.*

XXI.

Rom. V: 12 *beteekent* ὁ θάνατος *den* physischen *dood. Echter blijkt uit vs.* 17, *dat* PAULUS *daarbij tevens aan den* geestelijken *dood heeft gedacht.*

XXII.

„La vie de Paul est la clef de sa théologie."

E. REUSS, Histoire, etc. II, p. 15.

XXIII.

In de verschillende beteekenis, die het woord πίστις *heeft bij de onderscheidene schrijvers des N. T., openbaart zich hunne eigenaardige opvatting van het Christendom.*

XXIV.

Bij PAULUS *komen uit de πίστις en de δικαίωσις de ἔργα voort; bij* JACOBUS *ontstaat uit de πίστις en de ἔργα de δικαίωσις.*

XXV.

1 Joh. II: 12 *beteekent διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ: om den naam van* God, *niet: om den naam van* Christus.

XXVI.

„Men oordeelt oppervlakkig, wanneer men het hoofdpunt „in geschil tusschen de Remonstranten en Gereformeerden zóó „voorstelt, dat de genade Gods in J. C., volgens de eersten, „tot allen, *volgens de laatsten daarentegen slechts tot* weinige „uitverkorenen *zich zou uitstrekken."*

J. H. SCHOLTEN, De Leer der Herv. Kerk, D. II, bl. 484, 4e dr.

XXVII.

In den aanhef van het gebed, Mt. VI: 9: *„Onze Vader, die in de hemelen zijt," is de hoofdzaak van het gansche evangelie begrepen.*

XXVIII.

De roeping van den evangelieprediker is niet, de gemeente bekend te maken met de resultaten der godgeleerde wetenschap, maar haar op te bouwen in haar christelijk geloof, 't welk ook door die resultaten gezuiverd, versterkt en volmaakt moet worden.

Verg. W. MUURLING, Geloofsversterking.

XXIX.

„Zelfs gematigde handhaving (ware zij mogelijk) eener eens „aangenomen kerkleer door gezag, is onnoodig, ja gevaarlijk."

P. Hofstede de Groot, *in* Waarh. in Liefde, 1852, bl. 119.

XXX.

Het gebruik van den tekst voor de preek heeft zoo groote waarde, dat de preek zonder tekst niet dan in zeer bijzondere gevallen is goed te keuren.

3 2044 038 341 707

HASSELT, Barthold T. W. van. BS
Werhandeling over de 2417
verhouding van jezus tot .L3
de mozaische wet volgens... H2